The Adyar Library Series No. 54

GENERAL EDITOR
G. SRINIVASA MURTI, B A., B.L., M.B. & C M., VAIDYARATNA
Director, Adyar Library

PRĀKṚTAPRAKĀS'A OF VARARUCI

(*WITH THE COMMENTARY OF RĀMAPĀṆIVĀDA*)

PRĀKRTAPRAKĀS'A

OF

VARARUCI

WITH

THE COMMENTARY OF RĀMAPĀṆIVĀDA

EDITED BY

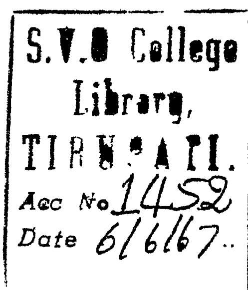
DR. C. KUNHAN RAJA

AND

K. RAMACHANDRA SARMA

THE ADYAR LIBRARY

1946

Printed by C. Subbarayudu at the Vasanta Press,
The Theosophical Society, Adyar, Madras
P. I. C. No. 85—26-9-46

PREFACE

THE press copy for this edition of the *Prākṛtaprakāśa* of Vararuci with the commentary of Rāmapāṇivāda was originally prepared by Mr. K. Ramachandra Sarma from two manuscripts, one being a transcript prepared by the Curator of the Manuscripts Library, University of Travancore, from a palm-leaf manuscript in that Library which will be described below as Ta, and the other being the transcript kept in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, from a palm-leaf manuscript belonging to Paliyam, Cochin State, and described below as P. Mr. Sarma had been working on this book for some time, when the late Pandit Subrahmanya Sastri was engaged in the preparation of Rāmapāṇivāda's Prakrit poem *Usāṇiruddham*, already published in this series as No. 42. There was an idea of publishing the work even at that time.

In preparing the press copy, certain liberties had to be taken in order to make the copy uniform. Thus, in the case of alternative examples, the order had to be sometimes changed from what was found in the original manuscript. Sometimes the originals did not give all the Prakrit examples though in the *Chāyā* given, the examples were included. In such

cases the Prakrit examples were also added. In some citations, the original manuscripts did not note the source; here it is given as far as could be ascertained. In many cases the roots were not given in the originals for certain Prakrit forms; they are given here. In spite of all such liberties taken, there has been no material alteration; nothing has been added that is not warranted; nothing has been suppressed. The alterations are only of a verbal nature. Even in the matter of the readings of the *Sūtras*, previous editions had been utilised and the readings there were accepted if they did not vary from the commentary, though the manuscripts gave a slightly altered reading. But all the cases where such liberties have been taken are noted in the manuscripts variants added at the end of the edition. There, the exact readings found in the manuscripts are given. Some printing mistakes were noticed after the printing was over; such mistakes are also, so far as noted then, added in this section.

When *Sūtras* have been taken as found in the printed editions, sometimes there has been a slight oversight, in so far as the different reading in the manuscript is warranted by the commentary as in VII-44 where the printed editions have *cce* as the beginning of the *Sūtra*. But according to Rāma-pāṇivāda, the doubling of *c* is according to another *Sūtra* (Cf. the statement *ades'atvād dvitvam*). So the reading of the *Sūtra* according to this commentary should be only *ce* and not *cce* in the beginning.

After the text portion was printed, the Curator of the Manuscripts Library, Travancore University, was kind enough to place at my disposal two palm-leaf manuscripts of the work belonging to the library. One of them (Ta) is the original for the transcript from which the press copy was prepared; the other (Tb) seems to be a later copy of the former. I was hopeful of getting the original palm-leaf copy (P) of which there is the transcript in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. But I was not able to secure the copy.

In order to understand the manuscripts variations noticed in this edition, it is necessary to be acquainted with certain peculiarities in writing Malayalam. In writing Prakrit, the great peculiarity is that a double consonant is indicated by a small circle placed before it. This is explained in the opening section of the commentary. Thus *pe-kkha-i* will be written as *pe-*°*kha-i*. Normally such a small circle following a letter indicates the *Anusvāra* following that letter. Thus *kaṁsa* will be written in Malayalam as *Ka*°*-sa*. Even in these manuscripts, Sanskrit portion is so written. The vowels are marked after a consonant as follows: long *ā* is indicated by a mark after the consonant; *i* is indicated by a line starting above the letter and drawn along the right side of the letter. It is more or less like the long *ī* mark in Devanāgarī written continuously. If it is started with a loop in the beginning, that will be long *ī*. *u* and *ṛ* are written by adding a hook below in two different forms, and their long forms are indicated

by adding a loop. *e* is marked on the left of the consonant; if this is written twice before the consonant, it becomes *ai*. If the mark for long *ā* is added after the consonant with the *e* mark before the consonant, that is *o*. *au* is indicated by doubling the *ā* mark as a single script (instead of writing it twice). Sometimes the *e* mark is not added before the consonant; in indicating this *au*; it is only the doubled *ā* mark added after the consonant which indicates *au*. *r* preceding a consonant is mostly indicated by a dot above the script doubled; sometimes even a single script is used. Thus *rka* will be written mostly as *rkka*.

In the manuscripts the letter omitted by an oversight is added below the line sometimes with a cross mark above, in the place where the letter is to be added. A letter is scored when it is not wanted. When a wrong letter is written and detected only afterwards, then it is scored and the correct letter is written below it; sometimes it is written above the line also. If a letter is repeated unnecessarily, then it is usually the first that is scored. There are places where similarity in writing misleads scribes. Thus P. has the reading *jaje* in the citation in VIII-8. It ought to be only *ije*. In Malayalam *i* and *ja* are very similar to each other and this must be an oversight of the scribe.

There are many positions where people in Malabar pronounce *t* as *l*. This sometimes affects the writing also. Thus we find *t* written where we should have a *l* and *vice versa*. I have noted all such cases in the

manuscript variants. I give here a few of the *Sūtras* where this script-peculiarity has been noticed: II-11; IV-16. Another interesting peculiarity in Malayalam is that *rukmiṇī* is always written and pronounced as *rugmiṇī* and in III-48 the word is so written in Ta and Tb. I do not know if *rukmiṇī* in P. is a correction by the scribe. The original in Malayalam could not have had *rukmiṇī*; it ought to have been *rugmiṇī*. The word *ayya* for *Ārya* is written in Malayalam as *a∘a* thus doubling the second *a*.

In writing there are some other interesting features found in the manuscripts. In cases like *ades'aḥ syāt*, the *visarga* in *s'aḥ* is consistently dropped in the manuscripts. This is extended to cases where such dropping is not permissible as *Caturthyā ṣaṣṭhī* (VI-107). In Malayalam words like *gaja*, *jagat*, *dayā* and *bala* are pronounced as *geja*, *jegat*, *deyā* and *bela*. On account of the influence of this pronounciation, in VII-20 *denti* is written only as *danti* since *da* in such a position has the value of *de*. Similarly there is *gaṇha-i* etc. for *geṇha-i* etc. in VII-13.

Ta. is a palm-leaf manuscript with the number C.O.L. 2533, belonging to the Oriental Manuscripts Library, University of Travancore. The leaves are 9 inches long and 1¼ inches wide. There are on an average 8 lines in a page and about 24 letters in a line. The manuscript contains the *Prākṛtavṛtti* (which contains the *Sūtras* also) followed by the *Sūtras* separately. The *Vṛtti* ends on the first page of folio 58; this is followed by the *Vṛtti* which ends on the

first page of folio 67. Then there is *Kaṁsavaho*, where there is a new numbering, and that goes on to the second page of folio 67. There are wooden boards on either side of the manuscript. It is well preserved. The writing is clear and legible.

Tb. is another palm-leaf manuscript from the Oriental Manuscripts Library, University of Travancore. It is 10¾ inches long and 1¼ inches wide. There are on an average 10 lines in a page and about 40 letters in a line. The manuscript contains the *Prakṛta-sūtras* which end on the second page of the fourth sheet. Then the *Prākṛtavṛtti* (which contains the *Sūtras* too) start and there is a new numbering for the folia. This ends on the second page of folio 33. This numbering is in the special Malayalam notation as *na*, *nna*, *nya*, *ṣkra*, *jhra*, *hā*, *gra*, *pra*, *dre* for numbers 1 to 9. Then 10, 20 and 30 are noted as *ma*, *tha* and *la*. Numbers 1 etc. are added to these latter as *ma na* etc. There are wooden boards on either end. The manuscript is in an excellent state of preservation. The writing is much smaller than in the first manuscript. But it has a better style and it is quite clear and legible. After the *Prākṛtavṛtti* and the *Prākṛta-kāvya*, there is *Nāgānanda*; and as is usual in Malayalam manuscripts, the drama is *Sūtradhārakṛtā-rambha*, *i.e.*, it starts as *nāndyante tataḥ praviśati sūtradhāraḥ, dhyānavyājam upetya* etc. This ends on the second page of folio 40 (marked as *pta*). The date is given as 1045 *Karkiṭaka* (July-August in 1870 A.D.). This is stated as the date on which the writing

was finished. The next folio begins: *muhūrtapadavī-vyākhyāne dṛṣṭam vijayadas'amyādiprakaraṇam atra likhyate*. This ends at the end of the second page of this folio and there is the statement there: *etad-vyākhyānam akṣarārambhavyākhyānāt param dṛṣṭam*. The original text for this is also added in very small letters in the bottom margin and in the right hand margin. Then in the next folio there are eight verses with the name *kamalālayāṣṭaka* and the last *pāda* in each of the verses is *kamalālayes'a paripālayās'u mām*.

Of the two manuscripts Ta. and Tb. it is certain that Ta. is older and is the original for Tb. Thus in VII-20, in the example. Ta. had *hu*; Tb. writes this wrong form and then *hu* is scored and *i* is written below. Tb. could not have got this wrong *hu* except from Ta. This also shows that in the matter of the close resemblance of the two manuscripts, Ta. is the original and not Tb. Again in VII-24 there is the *Chāyā* given as *Khāda-i* in Ta. Then Tb. writes the *Chāyā* in this wrong form and then *i* is scored the correct letter *ti* is written in Tb. This also shows that Ta. is the original for Tb.

The manuscript P. is a transcript from a palm-leaf manuscript in the Paliyam Library, Cochin State. The transcript is thus described in the Catalogue of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras:

R. 5209. Paper. 10½ × 9½ inches. Foll. 28. Lines 20 in a page. Devanāgarī. Good. Transcribed in 1925-26

from a MS. of Paliyam Library, Chennamangalam, Parur, Travancore State.

The text of the *Sūtras* as commented upon by Rāmapāṇivāda is substantially the same as the text commented by Bhāmaha. The one great difference is that the fifth chapter of this edition is divided into two chapters in the editions with Bhāmaha's commentary. The fifth chapter in these editions end with *Sūtra* 44 (P. 56) in this edition. Then the remaining portion is another chapter. Thus the eight chapters of this edition form nine chapters in the editions with Bhāmaha's commentary. Then the Bhāmaha text has eleven chapters, *i.e.*, two more chapters than the text in this edition. The two chapters deal with *Pais'ācī* and *Māgadhī* dialects of Prakrit. Some editions of *the Prākṛtaprakās'a* contain a twelfth chapter dealing with *S'aurasenī*. This chapter is added without the commentary in the editions of the text containing the commentary of Bhāmaha, though Bhāmaha does not comment on this chapter. These three chapters with the commentary of Bhāmaha for two of them are added in this edition so that the text may be complete and thus of use even as a text book. They are given here as chapters 10 to 12, according to the Bhāmaha text, though according to the division followed in this edition they ought to be chapters 9 to 11.

But so far as the text as known to Rāmapāṇivāda is concerned there could have been only the eight chapters (nine according to the division in the Bhāmaha text) in the work. Rāmapāṇivāda knew the

whole work as consisting of the portion given here. And at the end there is the definite statement that *Apabhraṁs'a* etc. should be known from other works. By the term *Apabhraṁs'a* here, he must have meant *Pais'ācī*. It is certain that Rāmapāṇivāda knew the commentary of *Bhāmaha*. The wording in Rāmapāṇivāda's commentary has a very close resemblance to the wording of Bhāmaha's commentary, and this cannot be an accident. From this we are to conclude that Rāmapāṇivāda knew the commentary of Bhāmaha too only as confined to the eight chapters of this edition. Otherwise he would not have made the explicit statement that the *Lakṣaṇa* of *Apabhraṁs'a* (*Pais'ācī*) etc. should be known from other works (*anyatra*). Thus it is not merely the authenticity of the last three sections of the text according to Bhāmaha editions, but also the authenticity of even the Bhāmaha commentary for two of these sections that is subject to suspicion. The two commentaries included in the edition of the text in two volumes in the Princess of Wales Saraswati Bhavan Series also take note of only the eight chapters included in this edition and ignore the remaining three chapters.

There are differences in the wording of the *Sūtras*, in their order and number as between this edition and the editions with other commentaries. I do not propose to enter into a detailed analysis of this problem. What is attempted in this edition is more the presentation of material for an analytical and critical study than such a study itself.

The commentary is more detailed than the commentary of Bhāmaha. There are more examples given. Citations are given from well-known Prakrit works to illustrate the *Sūtras*. Sometimes the readings given here for the citations are different from what are available in editions. This too is an interesting feature for students of Prakrit. There are added after the text indices of the *Sūtras*, of the Prakrit words given in the commentary as examples (with the Sanskrit *Chāyās*) and of the passages cited as examples, with references, so far as could be traced. Thus there is an attempt here to present the material that would be of use to a student of the Prakrit Grammar.

The authorship of the *Sūtras*, the Grammar of Prakrit Languages, the various texts bearing on this subject, the editions now available and many other points have been fully dealt with by others and it is not proposed to enter into a close survey of the field here again. The great interest of the commentary now published is that it records the nature of Prakrit as known in a part of the country where the text of the grammar and the language have been kept with rigid conservatism, and this is a matter of great interest to students of the evolution of Prakrits in India. The Prakrit as known in Malabar has been brought to the notice of scholars through the editions of *Kamsavaho*, *Usāṇiruddham*, *Candralekhā Saṭṭaka* etc., and also through editions of Sanskrit dramas based on Malabar manuscripts. The Prakrit that flourished in Malabar has been found to be quite a distinct one. Here is the

text of the Prakrit grammar as preserved in Malabar with the commentary by a Malabar scholar who has himself written Prakrit poems. It is hoped that this edition will, on this account, be a useful addition to the material already available in the field of Prakrit.

To Rāmapāṇivāda, Prakrit is not a language. It is only a metamorphosis of Sanskrit. It is doubtful if he ever regarded the language as a spoken one. He regarded the Prakrit grammar only as giving the rules which regulated the change of Sanskrit into a Prakrit form. He knew only a few words that are purely Prakritic, that are not derivatives from Sanskrit. They are all brought together as *Nipātas*. If Rāmapāṇivāda regarded Prakrit as an artificial make up from Sanskrit, Vararuci, the author of the *Sūtras* did not regard the language as anything else. Thus the artificiality that is found in the Prakrit of Rāmapāṇivāda's poems must be traced to the grammar which he had to fall back upon for understanding the language. In writing the commentary he had the texts on Prakrit grammar, the commentaries on them available to him and also the texts of Prakrit poems that were familiar to him. He has made full use of all the material known to him and he has given a very scholarly presentation of the subject.

I have already discussed the question of the author and his identity in relation to other well-known authors in Malayalam literature, when I published the *Uṣāniruddha*. I have little to add now to what I have said in the Introduction there. I am convinced that the

author Rāmapāṇivāda is quite different from Kuñcan Nambiyār who is the author of the *Tullal* songs in Malayalam literature, and perhaps an elder contemporary of the latter. All my later researches have only confirmed my original position on the matter. I am not entering into that problem in so far as no further point has arisen and also in so far as the point is of little interest to readers of this work outside Malabar.

In bringing out this edition, Mr. K. Ramachandra Sarma prepared the press copy. I had examined it. It is only after the printing was finished that I compared the text with other editions and also with the manuscripts. Besides Mr. Sarma, I too corrected all the proofs myself. The indices were prepared by Mr. Sarma on the plan given by me and under my close supervision. The manuscripts variants were prepared by myself.

Mr. H. G. Narahari, M.A., M.Litt. (on the staff of the Adyar Library) and Mr. K. Kunjunni Raja, M.A., both former research students of mine, have helped me in reading through the proofs. I record here my obligation to them and also to Mr. K. Ramachandra Sarma who has so ably and diligently collaborated with me in bringing out this edition. I am also thankful to the University of Madras for giving me the necessary permission to undertake this edition and to publish it in the Adyar Library Series.

I am specially obliged to the Curator of the Oriental Manuscripts Library, University of Travancore,

for supplying the transcript of the copy in that Library and also for placing the original manuscripts at my disposal for comparison. I thank the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras for giving me the necessary facilities to make use of the transcript in that Library.

If that great scholar, the late Pandit S. Subramanya Sastri, were spared to us for a longer time, he would have published this edition himself. I have done the work to the best of my abilities. I know that an edition of the Prakrit poem, *S'rīcihna Kāvya* of Līlās'uka would be a very useful companion volume to this edition. In that poem, the author illustrates the rules of Prakrit grammar as found in Vararuci's *Prākṛtaprakās'a*. There he takes only the eight chapters given in this edition as the text of Vararuci and illustrates the rules only as confined to this portion. The work may be taken up some time later.

The edition of this work was taken up at a time when printing was not at all an easy undertaking; the difficulties still continue. Yet the Vasanta Press has executed the work with their usual thoroughness and skill. For the neat appearance, for the attractive get up and for the finish of the book, the credit goes solely to the Press. I take this opportunity to express my thanks to Dr. G. Srinivasa Murti, the Director of the Adyar Library and the General Editor of the Series, for taking up this work for publication in this Series and for the interest that he has shown in this work as in all undertakings of the Library.

I am not adding an Introduction to this edition for two reasons. I am here presenting only the material for the critical study of Prakrit grammar and do not undertake such a study myself at this juncture. Further if such a study is to be undertaken, the publication will have to be delayed much longer. For these two reasons the book is now released with the apparatus. I hope to take another opportunity to present the results of a study myself.

C. KUNHAN RAJA

CONTENTS

These three chapters which should be numbered as 9 to 11 according to the division in this edition, are taken from other editions with the commentary of Bhāmaha for the first 2 chapters out of these three

प्राकृतप्रकाशः

रामपाणिवादकृतवृत्तिसहितः

प्रथमः परिच्छेदः

सुकृतिभिरेव गृहीतो बहुविधरूपावतारगम्भीरः ।
जयति स भगवान् विष्णुः प्राकृतशास्त्रप्रपञ्च इव ॥
प्रणिपत्य विघ्नराजं श्रीगुरुपादान् मुनित्रयं वाणीम् ।
शंकरमद्रिसुतां च प्राकृतवृत्तिर्मया क्रियते ॥

तत्रादौ लिपिविन्याससङ्केतः क्रियते—

बिन्दुर्विधीयते योऽत्र यश्च स्वाभाविकस्तयोः ।
विन्यासो लिपिषु ज्ञेयस्ताभ्यां पूर्वस्य मूर्धनि ॥

ताभ्यां विधीयमानस्वाभाविकाभ्यां बिन्दुभ्यां पूर्वो यो वर्णः तस्य मूर्धनि तयोः बिन्द्वोः विन्यासः । विधीयमानो यथा—दंसणम् - दर्शनम् । फंसो - स्पर्शः । स्वाभाविको यथा—कंसो - कंसः । हंसो - हंसः ॥

अनुस्वारस्त्वशास्त्रीयः परस्य द्वित्वसूचकः ।
वर्णयोः पूर्वपरयोरन्तराले विलिख्यते ॥

अस्मिन् शास्त्रे तावदविहितत्वादशास्त्रीयः। पेक्खइ (पे०खइ)-पश्यति। भिक्खइ (भि०खइ)-भिक्षते॥

अथ सूत्राण्युदाह्रियन्ते—

आदेरतः॥ १॥

अधिकारोऽयम्। आदेरित्ययमा परिच्छेदपरिसमाप्तेरधिक्रियते। अत इति तु 'अदातो यथादिषु' इति सूत्रात् प्राक्तनेष्वधिकारः। इत ऊर्ध्वं येऽनुक्रमिष्यन्ते ते विधय आदेरकारस्य वेदितव्याः। वक्ष्यति च 'लोपोऽरण्ये' इति। रण्णं-अरण्यम्॥ १॥

आ समृद्ध्यादिषु वा॥ २॥

समृद्ध्यादिषु शब्देष्वादेरकारस्य आकारादेशो वा स्यात्। समिद्धी सामिद्धी-समृद्धिः। पसुत्तो-पासुत्तो प्रसुप्तः। सरिच्छं सारिच्छं-सदृक्षम्। अत्र 'ऋष्यादित्वात्' ऋकारस्येकारः। 'क्वचिद्युक्तस्यापि' इति रिः। पअडो पाअडो-प्रकटः। पसिद्धी पासिद्धी-प्रसिद्धिः। अहिआई आहिआई-अभिजातिः। पडिवो पाडिवो-प्रतिपत्। मणंसिणी माणंसिणी-मनस्विनी। पडिप्पद्धी पाडिप्पद्धी-प्रतिस्पर्धी। एते समृद्ध्यादयः। अत्रेदमवधार्यम्—

सूत्राणां क्रमिकत्वादंशेष्वंशेषु लब्धसंस्काराः।
आ शास्त्रपरिसमाप्तेर्विरलाः परिनिष्ठिताः शब्दाः॥

प्रत्यक्षरं विधास्यमानविकारसामग्र्यसंपूर्णत्वं परिनिष्ठितत्वम्। तत्तु सूत्रस्य क्रमेण विहितत्वादेकस्मिन् शब्दे युगपद् दुर्लभमित्यर्थः।

तथाप्युदाह्रियन्तेऽत्र निष्ठिता एव ते यतः ।
संस्कृतप्राकृतैर्मिश्रा मा भूवञ्छ्रुतिदुःसहाः ॥ इति ॥ २ ॥

इदीषत्पक्वस्वप्नवेतसव्यजनमृदङ्गाङ्गारेषु ॥ ३ ॥

वेति वर्तते । ईषदादिषु शब्देष्वादेरकारस्य इकारादेशो वा स्यात् । ईस ईसि - ईषत् । पक्कं पिक्कं - पक्वम् । सवणो सिविणो - स्वप्नः । वेअसो वेइसो - वेतसः । वअणं विअणं - व्यजनम् । मुअंगो मुइंगो - मृदङ्गः । अंगाळो इंगाळो - अङ्गारः । कथं तर्हि—"इसि चुंबिआइ भमरेहिँ" इति । बाहुलकादीकारस्य ह्रस्वोऽपि भविष्यति ॥ ३ ॥

लोपोऽरण्ये ॥ ४ ॥

वेति निवृत्तम् । अस्वरितत्वात् । अरण्यशब्दे आदेरतो लोपः स्यात् । रण्णं - अरण्यम् ॥ ४ ॥

ए शय्यादिषु ॥ ५ ॥

एतेष्वादेरकारस्य एकारादेशः स्यात् । सेज्जा - शय्या । अच्चेरं - आश्चर्यम् । पेरंतो - पर्यन्तः । उक्केरो - उत्करः । "दिणअरकिरणुक्केरो" इति मुरारिः । वेळ्ळी - वळ्ळी । तेरह - त्रयोदश । सुंदेरं - सौन्दर्यम् । इते शय्यादिगणः ॥ ५ ॥

ओ बदरे देन ॥ ६ ॥

बदरशब्दे आदेरकारस्य तदुत्तरभाविना दकारसंघातेन सह ओत्वं स्यात् । बोरं - बदरम् ॥ ६ ॥

मयूरमयूखयोर्वा य्वा ॥ ७ ॥

अनयोः आदेरकारस्य तदुत्तरभाविना यूकारेण सह ओत्वं वा स्यात्। मोरो - मयूरः। मोहो - मयूखः। अनादेशयोस्तु वक्ष्यमाणेन प्रायोलोपेन यकारस्य लोपः। तेन — मऊरो। मऊहो इति ॥ ७ ॥

चतुर्थीचतुर्दश्योस्तुना ॥ ८ ॥

अनयोः आदेरकारस्य तदुत्तरभाविना तुकारेण सह ओत्वं वा स्यात्। चोत्थी - चतुर्थी। चोद्दही - चतुर्दशी। अनादेशयोस्तु तुकारलोपः। चउत्थी। चउद्दही इति ॥ ८ ॥

अदातो यथादिषु ॥ ९ ॥

अत इति निवृत्तम्। आत इत्यधिकृतत्वात्। यथादिष्वादेराकारस्य अकारादेशो वा स्यात्। जहा जह - यथा। तहा तह - तथा। वा व - वा। चामरं चमरं - चामरम्। दावग्गी दवग्गी - दावाग्निः। पहारो पहरो - प्रहरः। उक्खादो उक्खदो - उत्खातः। हाळिओ हळिओ - हालिकः। ताळवुंडं तळवुंडं - तालवृन्तम्। अत्र तकारस्य डकारादेशो वक्ष्यते। चाडू चडू - चाटुः। आकृतिगणोऽयम्। कुमारि कुमरि - कुमारी ॥ ९ ॥

इत्सदा ॥ १० ॥

सदा इत्यस्मिन् आकारस्य इकारो वा स्यात्। सआ सइ - सदा। अत्र दकारस्य प्रायोलोपः ॥ १० ॥

इत एत् पिण्डसमेषु ॥ ११ ॥

पिण्डसदृशेषु शब्देषु आदेरिकारस्य एकारादेशो वा स्यात् । पिंडं पेंडं - पिण्डम् । पिट्ठं पेट्ठं - पृष्ठम् । सिंदूरं सेंदूरं - सिन्दूरम् । धंमिळ्ळो धंमेळ्ळो - धम्मिल्लः । विण्हू वेण्हू - विष्णुः । विह्ळो वेह्ळो - विह्वलः । विक्कमो वेक्कमो - विक्रमः । इत्यादि । समशब्देन संयुक्तोत्तरपदत्वमुक्तम् । तेन विस्मयविश्वासादयः । यथा—विम्हओ वेम्हओ - विस्मयः । वीसासो वेसासो - विश्वासः इति ॥ ११ ॥

अत् पथिहरिद्रापृथिवीषु ॥ १२ ॥

वेति निवृत्तम् । पथ्यादिष्वादेरिकारस्य स्थाने अकारादेशः स्यात् । पहो - पन्थाः । हळद्दा - हरिद्रा । पुहवी - पृथिवी ॥ १२ ॥

इतेस्तः ॥ १३ ॥

इतिशब्दस्य तकारात्परो य इकारस्तस्य अकारः स्यात् । तकारात् परस्येति स्थानिविशेषनिर्देशात् 'आदेः' इति न संबध्यते । अथवा 'आदेः' इत्येतत्समुदायस्य विशेषणम् । तेन वाक्यादौ वर्तमानस्य इतेरित्यर्थः । इअ देवदत्तो भणइ । "इअ अत्थिरसामत्थे" इति **सेतुः** । वाक्यादाविति किम् । रामो त्ति - राम इति । कण्हो त्ति - कृष्ण इति ॥ १३ ॥

उदिक्षुवृश्चिकयोः ॥ १४ ॥

अनयोरादेरिकारस्य उकारः स्यात् । उच्छू - इक्षुः । विच्छुओ - वृश्चिकः ॥ १४ ॥

ओ च द्विधा कृञि ॥ १५ ॥

द्विधाशब्दस्य य इकारस्तस्य करोतिधातौ परे ओकारः स्यात्। चकारात् उकारश्च। दोहाकुणंइ दुहाकुणइ - द्विधा करोति। कृञः कुणादेशो वक्ष्यते ॥ १५ ॥

ई सिंहजिह्वयोश्च ॥ १६ ॥

अनयोरादेरिकारस्य ईकारः स्यात्। सीहो - सिंहः। अत्र घत्व-मपि केचिदिच्छन्ति। सीघो। 'सीघा संहति बंधं' इति सेतुः। जीहा - जिह्वा ॥ १६ ॥

इवेर्लोपः ॥ १७ ॥

अस्मिन्निकारस्य लोपः स्यात्। कहं व - कथमिव। रामो व - राम इव ॥ १७ ॥

इदीतः पानीयादिषु ॥ १८ ॥

पानीयादिष्वादेरीकारस्य इकारः स्यात्। पाणिअं - पानीयम्। 'रण्णाउ तणं रण्णाउ पाणिअं सव्वअं सअं गाहं' इति हालः। विळिअं - व्रीडितम्। अळिअं - अलीकम्। गहिरं - गभीरम्। दुइअं - द्वितीयम्। तइअं - तृतीयम्। तुरिअं - तुरीगम्। करिसं - करीषम् इत्यादि। आकृति-गणोऽयम्। गहिअं - गृहीतम् ॥ १८ ॥

एन्नीडापीडेदृशकीदृशेषु ॥ १९ ॥

एष्वादेरीकारस्य एत्वं स्यात्। णेडं - नीडम्। आमेडं - आपीडम्। एरिसो - ईदृशः। केरिसो - कीदृशः। आपीडशब्दस्य मकारादेशो वक्ष्यते ॥ १९ ॥

उत ओत्तुण्डरूपेषु ॥ २० ॥

तुण्डादिष्वादेरुकारस्य ओत्वं स्यात्। तोण्डं - तुण्डम्। मोंडं - मुण्डम्। ळोद्धओ - लुब्धकः। पोक्खरं - पुष्करम्। कोट्टिमं - कुट्टिमम्। इत्यादि। उकारस्य संयुक्तपूर्वतात्र रूपशब्देनोच्यते। तेन मुञ्जपुञ्जादिष्वपि द्रष्टव्यम्॥ २०॥

उलूखले ल्वा वा ॥ २१ ॥

उलूखले आदेरुकास्य तदुत्तरभाविना लूकारेण ओत्वं वा स्यात्। उळूहळं ओहळं - उलूखलम्। 'उळुहळं' इति बाहुलकाद्ध्रस्वः। 'उळुहळे णिअदो महुसूअणो' इति॥ २१॥

अन्मुकुटादिषु ॥ २२ ॥

मुकुटादिष्वादेरुकारस्य अकारादेशो नित्यं स्यात्। मउडं - मुकुटम्। मउळं - मुकुलम्। आदेः किम्। ककारादुकारस्य मा भूत्। जहिट्ठिळो - युधिष्ठिरः। गरुई - गुर्वी इति॥ २२॥

इत् पुरुषे रोः ॥ १३ ॥

पुरुषशब्दे यो रेफस्तस्मिन् य उकारः तस्य इत्वं स्यात्। अत्रापि स्थानिविशेषनिर्देशात् 'आदेः' इति न संबध्यते। पुरिसो - पुरुषः। 'ते विरळा सप्पुरिसा' इति सेतुः॥ २३॥

उदूतो मधूके ॥ २४ ॥

मधूकशब्दे ऊकारस्य उकारः स्यात्। महुओ - मधूकः। 'दुक्खा-ळोआइँ महुअपुप्फाइं' इति हालः॥ २४॥

अदूदुकूले वा लस्य द्वित्वम् ॥ २५ ॥

दुकूले ऊकारस्य अत्वं वा स्यात् । तत्संनियोगेन लस्य द्वित्वं च । दुअळ्ळं - दुकूलम् । तत्संनियोगेनेति किम् । दुऊळं । लकारश्रवणेषु सर्वत्र ळकारोच्चारणं प्राकृतशास्त्रसमाचारः ॥ २५ ॥

एन्नूपुरे ॥ २६ ॥

अस्मिन्नूकारस्य नित्यमेत्वं स्यात् । णेउरं - नूपुरम् । 'सुव्वइ णेउरसद्दो——' इति सेतुः ॥ २६ ॥

ऋतोऽत् ॥ २७ ॥

आदेः ऋकारस्य अकारः स्यात् । कण्हो - कृष्णः । तण्हा - तृष्णा । मऊ - मृदुः । मडो - मृडः । कअं - कृतम् इत्यादि ॥ २७ ॥

अयुक्तस्य रिः ॥ २८ ॥

आदेरहल्परस्य ऋकारस्य रीत्यादेशः स्यात् । पूर्वस्यापवादः । रिच्छो - ऋक्षः । रिद्धी - ऋद्धिः । रिणं - ऋणम् । अयुक्तस्येति किम् । वड्ढो - वृद्धः ॥ २८ ॥

क्वचिद्युक्तस्यापि ॥ २९ ॥

हल्परस्यापि क्वचिदादेः ऋकारस्य रिः स्यात् । केरिसो - कीदृशः । तारिसो - तादृशः । अम्मारिसो - अस्मादृशः । एरिसो - एतादृशः । जारिसो - यादृशः । सारिच्छं - सादृश्यम् । क्वचिद्ग्रहणात् जादिसो तादिसो इत्याद्यपि ॥ २९ ॥

इदृष्यादिषु ॥ ३० ॥

पूर्वसूत्रयोरपवादः । ऋष्यादिष्वादेः ऋकारस्य इकारः स्यात् । इसी - ऋषिः । दिट्ठी - दृष्टिः । किसो - कृशः । किच्चा - कृत्या । गिट्ठी - गृष्टिः । सिंगं - शृङ्गम् । सिंगारो - शृङ्गारः । विच्छुओ - वृश्चिकः । मिओ - मृगः । हिअअं - हृदयम् । सिगाळो - शृगालः । किओ - कृतिः । सिट्ठी - सृष्टिः । भिच्चो - भृत्यः । किसरो - कृसरः । आकृतिगणोऽयम् । विट्ठी - वृष्टिः । किसी - कृषिः ॥ ३० ॥

उदृत्वादिषु ॥ ३१ ॥

ऋत्वादिष्वादेः ऋकारस्य उकारः स्यात् । उदू - ऋतुः । वुत्तं - वृत्तम् । वुंदावणं - वृन्दावनम् । पाउसो - प्रावृट् । वुसहो - वृषभः । वुदो - वृतः । मुणाळो - मृणालः । पुहवी - पृथिवी । ताळवुंडो - तालवृन्तः । पउत्ती - प्रवृत्तिः । णिउत्ती - निवृत्तिः । परहुओ - परभृतः । गाउओ - गातृकः । भाउओ - भ्रातृकः । जामाउओ - जामातृकः । माउओ - मातृकः इत्यादि । आकृतिगणोऽयमपि । वुसळी - वृषली ॥ ३१ ॥

वृक्षे वेन रुर्वा ॥ ३२ ॥

वृक्षशब्दे वकारेण सह ऋकारस्य रुः इत्यादेशो वा स्यात् । रुक्खो - वृक्षः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन वृक्षशब्दस्य यदा खकारान्तत्वं तदायमादेशः । नेह—वच्छो - वृक्षः ॥ ३२ ॥

ऌतः क्ऌप्त इलिः ॥ ३३ ॥

क्ऌप्तशब्दे ऌकारस्य इलिः स्यात् । ऌस्य ळः । किळित्तं - क्ऌप्तम् ॥ ३३ ॥

एत इद्वेदनादेवरयोः ॥ ३४ ॥

अनयोरादेरेकारस्य इकारः स्यात् । विअणा - वेदना । दिअरो - देवरः । अत्र मण्डूकप्लुत्या वाशब्दमनुवर्त्य वेअणा । देअरो इत्यपि केचित् ॥ ३४ ॥

ऐत एत् ॥ ३५ ॥

आदेरैकारस्य एकारः स्यात् । सेळो - शैलः । सेसवं - शैशवम् । वेरं - वैरम् । केरवं - कैरवम् । केळासो - कैलासः । केएई - कैकेयी इत्यादि ॥ ३५ ॥

दैत्यादिष्वइः ॥ ३६ ॥

दैत्यादिष्वादेरैकारस्य अइ इत्यादेशः स्यात् । पूर्वस्यापवादः । दइच्चो - दैत्यः । सइरं - स्वैरम् । अइक्कं - ऐक्यम् । भइरवं - भैरवम् । कइढवो - कैटभः । वइदेसिओ - वैदेशिकः । वइसाहो - वैशाखः । वइसंपाअणो - वैशम्पायनः । वइसिओ - वैशिकः । वइदेही - वैदेही । सेरं । भेरवं इत्याद्यपि बाहुलकात् ॥ ३६ ॥

दैवे वा ॥ ३७ ॥

अत्र ऐकारस्य अइर्वा स्यात् । देव्वं दइवं - दैवम् ॥ ३७ ॥

इत्सैन्धवे ॥ ३८ ॥

सैन्धवशब्दे य ऐकारस्तस्य इकारः स्यान्नित्यम् । सिंधवं - सैन्धवम् ॥ ३८ ॥

ई धैर्ये ॥ ३९ ॥

अत्र ऐकारस्य ईकारः स्यात । धीरं - धैर्यम् । "धीरं हरइ विसाओ" इति सेतुः ॥ ३९ ॥

ओतोऽद्वा प्रकोष्ठे कस्य च वः ॥ ४० ॥

ओत अद्वा इति च्छेदः । प्रकोष्ठशब्दे य ओकारस्तस्य अकारादेशो वा स्यात् । तत्संनियोगेन ककारस्य च वकारः । पवट्ठं - प्रकोष्ठम् । पक्षे—पओट्ठं ॥ ४० ॥

औत ओत् ॥ ४१ ॥

आदेरौकारस्य ओकारः स्यात् । कोमुई - कौमुदी । कोत्थुहो-कौस्तुभः । कोसळ्ळा - कौसल्या । "कोसळ्ळातणअस्स जत्थ चळणे वंदामि णंदामि अ" इति राजशेखरः ॥ ४१ ॥

पौरादिष्वउः ॥ ४२ ॥

पौरशब्दसदृशशब्देषु आदेरौकारस्य अउ इत्यादेशः स्यात् । पउरो - पौरः । पउरवो - पौरवः । पउरुसं - पौरुषम् । कउरवो - कौरवः । रउद्दो - रौद्रः । कथं तर्हि "अह सोऊण तं पोरा णाराअणमुवट्ठिअं" इति प्रयोग इति चेत् बाहुलकादिति ब्रूमः । ननु बाहुलकं बाहुलकमिति तत्र तत्रोद्घोष्यते । न च ज्ञायते किं प्रमाणमिति । सत्यम् । 'दाढादयो बहुलम्' इति वक्ष्यते । तत्र योगविभागः करिष्यते । तथा च बहुलमिति सूत्रं सर्वविधिशेषत्वेन व्याख्यास्यते । तेन प्रयोगानुसारेण बहुलशब्दोपादानात्सिद्धमिष्टम् ॥ ४२ ॥

उत्सौन्दर्यादिषु ॥ ४३ ॥

एष्वादेरौकारस्य उकारः स्यात् । सुंदेरं - सौन्दर्यम् । अस्य शय्यादिगणे पाठादेत्वम् । सुंडो - शौण्डः । कुक्खेअओ - कौक्षेयकः । मुंजाअणो - मौञ्जायनः । दुव्वारिओ - दौवारिकः । एवमादयः शब्दाः सौन्दर्यादिषु द्रष्टव्याः ॥ ४३ ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
प्रथमः परिच्छेदः ।

द्वितीयः परिच्छेदः

अयुक्तस्यानादौ ॥ १ ॥

अधिकारोऽयम् । इत ऊर्ध्वमा परिच्छेदपरिसमाप्तेरनुक्रमिष्यमाणा ये विधयस्ते अयुक्ताक्षरस्य वेदितव्याः । अनादाविति तु 'आदेर्यो जः' इति सूत्रं यावदधिकारः ॥ १ ॥

कगचजतदपयवां प्रायो लोपः ॥ २ ॥

अयुक्तानामनादौ वर्तमानानामेषां कादीनां नवानां हलां प्रायो लोपः स्यात् । ळोओ - लोकः । मिओ - मृगः । णीओ - नीचः । भुओ - भुजः । गओ - गतः । मओ - मदः । भूओ - भूपः । जओ - जयः । देओ - देवः इत्यादि । अयुक्तस्येति किम् । सुक्कं - शुष्कम् । भग्गं - भग्नम् । अनादाविति किम् । काळो - कालः । गओ - गजः । पावं - पापम् । प्राय इति किम् । भावो - भावः । सुकई - सुकृती ॥ २ ॥

यमुनायां मस्य ॥ ३ ॥

अयुक्तस्यानादावित्येव । यमुनाशब्दे यो मकारस्तस्य लोपः स्यात् । अयुक्तस्यानादेरिहासंभवेऽप्युत्तरार्थमनुवर्तनम् । जउणा - यमुना । अत्र यकारस्य '—यो जः' इति वक्ष्यमाणेन जकारः ॥ ३ ॥

स्फटिकनिकषचिकुरेषु कस्य हः ॥ ४ ॥

एषु कस्य हः स्यात् । प्रायोलोपस्यापवादः । फळिहो - स्फटिकः । णिहसो - निकषः । चिहुरो - चिकुरः । सीहरो - शीकरः ॥ ४ ॥

चन्द्रिकायां को मः ॥ ५ ॥

अत्र कस्य मः स्यात् । चंदिमा - चन्द्रिका ॥ ५ ॥

ऋत्वादिषु तो दः ॥ ६ ॥

प्रायोलोपापवादा एते विधयः । ऋत्वादिष्वयुक्तस्यादेस्तकारस्य दकारः स्यात् । उदू - ऋतुः । रदणं - रत्नम् । रअदं - रजतम् । हदं - हतम् । अयुक्तस्येति किम् । मत्तो - मत्तः । अनादाविति किम् । तंबुळ्ळं - ताम्बूलम् । ऋत्वादिराकृतिगणः । वादो - वातः ॥ ६ ॥

प्रतिवेतसपताकासु डः ॥ ७ ॥

अत्र तकारस्य डकारः स्यात् । पडिभादि - प्रतिभाति । पडिच्छइ - प्रतीच्छति । " णिम्मळमरगअभाअणपडिट्ठिआ संखसुत्ति व्व " इति **हालः** । वेडसो - वेतसः । पडाआ - पताका ॥ ७ ॥

वसतिभरतयोर्हः ॥ ८ ॥

अनयोस्तस्य हः स्यात् । वसही - वसतिः । भरहो - भरतः । " जुवराजो वच्छभरहो त्ति " इति । युवराजो वत्सभरत इति ॥ ८ ॥

गर्भिते णः ॥ ९ ॥

अत्र तस्य णः स्यात् । गब्भिणं - गर्भितम् ॥ ९ ॥

प्रदीप्तकदम्बदोहदेषु दो लः ॥ १० ॥

एष्वादौ वर्तमानस्य दकारस्य लकारः स्यात् । पळित्तं - प्रदीप्तम् । संयुक्तोत्तरस्याचो ह्रस्वत्वं तु प्राकृतशास्त्रस्वरस एवेत्यवगन्तव्यम् । कळंबं - कदम्बम् । दोहळं - दोहदम् ॥ १० ॥

गद्गदे रः ॥ ११ ॥

अत्र दस्य रेफः स्यात् । गग्गरं - गद्गदम् ॥ ११ ॥

संख्यायां च ॥ १२ ॥

संख्याशब्देष्वयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्य दस्य रेफादेशः स्यात् । अट्ठारह - अष्टादश । वारह - द्वादश । तेरह - त्रयोदश । वण्णरह - पञ्चदश । अनादाविति किम् । दह - दश । "तारुण्णं दिअहाइँ पंच दह वा पीणत्थणत्थब्भणं" इति **राजशेखरः** । अयुक्तस्येति किम् । चउद्दह - चतुर्दश ॥ १२ ॥

पो वः ॥ १३ ॥

अयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्य पकारस्य वकारादेशः स्यात् । कवाळं - कपालम् । किवाणो - कृपाणः । कोवो - कोपः । सावो - शापः । तावो - तापः इत्यादि । सर्वत्र अयुक्तस्येति किम् । सप्पो - सर्पः । दप्पो - दर्पः । संकप्पो - संकल्पः । अनादाविति किम् । पक्खी - पक्षी । पंकअं - पङ्कजम् । पावं - पापम् । ननु पकारस्य कगचादिसूत्रेण लोपो विहितः । तस्य यद्ययमपवादः तर्ह्यचरितार्थत्वाद्व्यर्थमेव पकारस्य तत्र ग्रहणं स्यात् । 'पो वः' इत्यस्यैव सर्वत्र प्रवृत्तेरिति चेत् नैष दोषः । प्रायः इति तत्र

ग्रहणात् । प्राय इत्यस्य च बहुलार्थत्वाद्यत्र यत्र तस्याप्रवृत्तिस्तत्र 'पो वः' इत्येतत्प्रवर्तते । भूओ - भूपः । ळोओ - लोकः इत्यादि कगचादिसूत्रस्य विषयः । तत्रापि बाहुल्यादिदमपि प्रवर्तते । भूवो ळोवो इति ॥ १३ ॥

आपीडे मः ॥ १४ ॥

पूर्वस्यापवादः । आपीडशब्दे यः पकारस्तस्य मः स्यात् । आमेळो - आपीडः । 'एत्नीडापीड—' इत्यादिना एत्वमुक्तमेव । "आमेळं कुवळअ-पुव्वमुव्वराअं" इति **कंसवधे** । 'डस्य च' इति ळत्वमपि भवति ॥ १४ ॥

उत्तरीयानीययोर्यो ज्जो वा ॥ १५ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयप्रत्यये च यो यकारस्तस्य द्विजकारो वा स्यात् । उत्तरिज्जं - उत्तरीयम् । करणिज्जं - करणीयम् । पक्षे—प्रायोलोपः । उत्तरीअं करणीअं इति । 'प्रत्ययग्रहणे यस्मात्' इति परिभाषात्र न भवति । तेन प्रत्ययान्तो न गृह्यते । सअणिज्जं - शयनीयम् ॥ १५ ॥

कबन्धे यः ॥ १६ ॥

अत्र यकारादेशः स्यात् । अत्र कः स्थानी यस्य यकारादेशः प्रवर्तते । उच्यते—'अयुक्तस्यानादौ' इत्यधिकाराद्याद्यन्तयोर्न स्थानित्वम् । अतो बकारस्यैवेति फलितं स्थानित्वम् । विधानसामर्थ्याद्यकारस्य प्रायोलोपोऽपि न भवति । कयंधं - कबन्धम् ॥ १६ ॥

टो डः ॥ १७ ॥

अयुक्तस्यानादेष्टस्य डः स्यात् । घडो - घटः । भडो - भटः । पडो - पटः । णडो - नटः । अयुक्तस्येति किम् । भट्टो घट्टो । अनादेरिति किम् । टंको - टङ्कः ॥ १७ ॥

सटाशकटकैटभेषु ढः ॥ १८ ॥

एषु टस्य ढः स्यात् । सढा - सटा । सअढं - शकटम् । कइढवो - कैटभः ॥ १८ ॥

स्फटिके लः ॥ १९ ॥

अत्र टस्य लः स्यात् । फळिहो - स्फटिकः । 'स्फटिकनिकष-चिकुर—' इत्यादिना ककारस्य हकार उक्तः ॥ १९ ॥

डस्य च ॥ २० ॥

अस्य च लः स्यात् । कीळा - क्रीडा । वीळा - व्रीडा । पीळा - पीडा । आदेशडकारस्य लत्वं नेष्यते । यदीच्छेत्तर्हि 'टो लः' इत्येव ब्रूयात् । णडो - नटः । वडो - वटः । अयुक्तस्येत्येव । उड्डामरो - उद्दामरः । अनादावित्येव । डाळिमं - दाडिमम् ॥ २० ॥

ठो ढः ॥ २१ ॥

अयुक्तस्यानादेष्ठस्य ढः स्यात् । पीढं - पीठम् । माढरो - माठरः । कढिणं - कठिनम् । कढोरो - कठोरः । अयुक्तस्येति किम् । णिट्ठुरो-निष्ठुरः । अनादेः किम् । ठक्करो - तस्करः ॥ १२ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ २२ ॥

अत्र ठकारस्य द्विलकार आदेशः स्यात् । लकारस्य ळकार इत्युक्तं न विस्मर्तव्यम् । अंकोळ्ळो - अङ्कोठः ॥ २२ ॥

फो भः ॥ २३ ॥

अयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्य फस्य भः स्यात् । सेभाळी - शेफाली । कभो - कफः । अयुक्तस्येत्येव । गुंफो - गुम्फः । अनादेरित्येव । फाळं - फालम् । फेखो - भेकः ॥ २३ ॥

यथादिषु हः ॥ २४ ॥

अत्राघोषस्य महाप्राणस्य हस्य तादृशेनैव थकारेण स्थानिना भवितव्यम् । यथादिषु थकारस्य हकारः स्यात् । जह - यथा । तह - तथा । किमर्थमिदमुच्यते । यावतोत्तरसूत्रेणैव सामान्येन थकारस्य हत्वं सेत्स्यति । न सेत्स्यति नित्यत्वेन । किं तु पाक्षिकत्वेन । किं कारणम् । बाहुलकात् । इदं च ज्ञापकं उत्तरसूत्रस्य पाक्षिकत्वे । यथादिषु थकारस्य नित्यमेव हत्वं यथा स्यादित्ययमारम्भः । केचित्तु — उत्तरसूत्रेणैव गतार्थमित्येतत्सूत्रं प्रत्याचख्युः । यथा तथा वृथा कथा अन्यथा इतरथा अपरथा एवंप्राया यथादयः ॥२४॥

खघथधभां हः ॥ २५ ॥

अयुक्तानामनादौ वर्तमानानामेषां हकारादेशो बहुलं स्यात् । सुहं - सुखम् । राहवो - राघवः । कहणं - कथनम् । कहा - कथा । वहू - वधूः । विहू - विधुः । विहवो - विभवः । अयुक्तानामिति किम् । दुक्खं - दुःखम् । विग्घं - विघ्नम् । इत्थं - इद्धम् । ळद्धं - लब्धम् । गब्भो - गर्भः । अनादाविति किम् । खिज्जइ - खिद्यति । घटेइ - घटते । धण्णो - धन्यः । भद्दं - भद्रम् । बहुलमिति किम् । पळअघणो - प्रलयघनः । सुभिक्खं - सुभिक्षम् ॥ २५ ॥

प्रथमशिथिलनिषधेषु ढः ॥ २६ ॥

एषु थधोर्ढः स्यात् । पढमो - प्रथमः । सिढिळो - शिथिलः । णिसढो - निषधः । शिथिलस्य ढिळ्ळादेशश्चेष्यते । “ ढिळ्ळे वरिळ्ळंचळे ” इति **राजशेखरः** ॥ २६ ॥

कैटभे वः ॥ २७ ॥

अत्र भस्य वः स्यात्। दैत्यादित्वात् अइः। कइढवो - कैटभः ॥२७॥

हरिद्रादीनां रो लः ॥ २८ ॥

एतदादीनां रेफस्य लः स्यात्। 'अत्पथि -' इत्यादिना इकारस्य अकारः। हळद्दा - हरिद्रा। कलुणा - करुणा। चळणो - चरणः। सुकुमाळो - सुकुमारः। अंगाळो - अङ्गारः। जहिट्ठिळो - युधिष्ठिरः। काळणं - कारणम्। फळिहो - परिघः। मुहळो - मुखरः। चिळाओ - किरातः इत्यादि। आकृतिगणोऽयम्। गळुळो - गरुडः ॥ २८ ॥

आदेर्यो जः ॥ २९ ॥

अनादाविति निवृत्तम्। इतः परमादेरित्यधिकारः। पदादिभूतस्यासंयुक्तस्य यकारस्य जकारादेशः स्यात्। जण्णो - यज्ञः। जुज्झं - युद्धम्। जसो - यशः। पदादेः किम्। सअणं - शयनम्। णअणं - नयनम् ॥ २९ ॥

यष्ट्यां ळः ॥ ३० ॥

पूर्वस्यापवादः। अत्र यस्य ळः स्यात्। ळट्ठी - यष्टिः ॥ ३० ॥

किराते चः ॥ ३१ ॥

अत्रादेरक्षरस्य चः स्यात्। 'हरिद्रादित्वात्' रेफस्य ळः। चिळाओ - किरातः ॥ ३१ ॥

कुब्जे खः ॥ ३२ ॥

अत्रादेः खः स्यात् । खुज्जो - कुब्जः ॥ ३२ ॥

दोलादण्डदशनेषु डः ॥ ३३ ॥

दोलादीनामाद्यक्षराणां डः स्यात् । डोळा - दोला । डंडो - दण्डः । डसणं - दशनम् ॥ ३३ ॥

परुषपरिघपरिखासु फः ॥ ३४ ॥

एष्वादेः फः स्यात् । फरुसो - परुषः । फळिहो - परिघः । फळिहा - परिखा ॥ ३४ ॥

बिसिन्यां भः ॥ ३५ ॥

अत्रादेर्भः स्यात् । भिसिणी - बिसिनी । "भिसिणीपत्तम्मि रेहइ बळाआ" इति हालः ॥ ३५ ॥

मन्मथे वः ॥ ३६ ॥

आदेरित्येव । वम्महो - मन्मथः । "राहववम्महसरेण माणब्भहिए" इति **सेतुः** ॥ ३६ ॥

षट्शातसप्तपर्णेषु छः ॥ ३७ ॥

एष्वादेरक्षरस्य छकारः स्यात् । छप्पओ - षट्पदः । छाओ - शातः । छत्तवण्णो - सप्तपर्णः ॥ ३७ ॥

नो णः ॥ ३८ ॥

आदेरिति निवृत्तम् । नकारस्य णकारः स्यात् । सर्वत्रादौ मध्येऽन्त्ये वा यो यो नकारस्तस्य तस्य सर्वस्यापि णत्वं स्यादित्यर्थः । एवमुत्तरसूत्रेऽपि । माणो - मानः । णाहो - नाथः । जणओ - जनकः । णअणं - नयनम् ॥ ३८ ॥

शषोः सः ॥ ३९ ॥

शकारषकारयोः सर्वत्र सकारादेशः स्यात् । संकरो - शंकरः । परसू - परशुः । कुसळो - कुशलः । ससंको - शशाङ्कः । तुसारो - तुषारः । सिग्गो - षिद्गः । पुरिसो - पुरुषः । अस्मिन् सूत्रे पूर्वसूत्रे चायुक्तस्येत्येतदपि न संबध्यते । रस्सी - रश्मिः । दुस्सीळो - दुःशीलः । पूर्वसूत्रे—छिण्णं - चिह्नम् । भिण्णम् - भिन्नम् । कण्णआ - कन्यका ॥ ३९ ॥

दशादिषु हः ॥ ४० ॥

अत्र 'शषोः' इत्यतः शकारमात्रमनुवर्तते । दशादिषु शस्य हः स्यात् । दह - दश । एआरह - एकादश । वारह - द्वादश । तेरह - त्रयोदश । चोद्दरह - चतुर्दश । पण्णरह - पञ्चदश । छोडह - षोडश । सत्तरह - सप्तदश । अट्ठारह - अष्टादश ॥ ४० ॥

संज्ञायां वा ॥ ४१ ॥

शकारस्य हत्वं वा स्यात्संज्ञायाम् । दहरहो दसरहो - दशरथः । दहमुहो दसमुहो - दशमुखः । संज्ञायां सकारस्यापि वा हत्वमिष्यते । वहिट्ठो वसिट्ठो - वसिष्ठः ॥ ४१ ॥

दिवसे सस्य ॥ ४२ ॥

अत्र सस्य हत्वं वा स्यात् । दिअहो दिअसो - दिवसः ॥ ४२ ॥

स्नुषायां ण्हः ॥ ४३ ॥

अयुक्तस्य स्नुषाशब्दे वर्तमानस्य षवर्णस्य ण्ह इत्यादेशः स्यात् । सोण्हा - स्नुषा । वेति वर्तते । ण्हुसा ॥ ४३ ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
द्वितीयः परिच्छेदः ॥

तृतीयः परिच्छेदः

उपरि लोपः कगडतदपषसाम् ॥ १ ॥

संयुक्तस्योपर्यवयवत्वेन स्थितानां कादीनामष्टानां लोपः स्यात् । 'शेषादेशयोर्द्वित्वमनादौ' इति वक्ष्यमाणेन लुप्तशेषस्य द्वित्वम् । उत्थं - उक्थम् । मुद्धं - मुग्धम् । खग्गो - खड्गः । उक्को - उत्कः । मुग्गो - मुद्गः । सुत्तो - सुप्तः । दुट्ठो - दुष्टः । मुत्था - मुस्ता । पुग्गअं - पुस्तकम् । उपरीति किम् । फग्गुणो - फल्गुनः ॥ १ ॥

अधो मनयाम् ॥ २ ॥

संयुक्तस्याधोऽवयवानामेषां लोपः स्यात् । तिग्गं - तिग्मम् । अग्गी - अग्निः । कण्णा - कन्या । उभयप्राप्तौ तु परत्वादधोलोप एव । यथोदाहृतम्—तिग्गं अग्गी इति ॥ २ ॥

सर्वत्र लवराणाम् ॥ ३ ॥

उपर्यवयवानामधोऽवयवानां वा लवराणां लोपः स्यात् । कप्पो - कल्पः । पवो - प्लवः । पिक्कं - पक्कम् । सप्पो - सर्पः । विप्पो - विप्रः । अत्राप्युभयप्राप्तावधोलोप एव । पळ्ळळं - पल्वलम् । वीही - व्रीहिः । कळ्ळं - कल्यम् । कव्वं - काव्यम् । लिपिविन्यासक्रमाश्रयणेन इहोपरिलोपाधोलोपयोर्नियमः कल्पितः सूत्रकारेणेत्यवगन्तव्यम् ॥ ३ ॥

द्रे रो वा ॥ ४ ॥

द्रशब्दे वर्तमानस्य रेफस्य लोपो वा स्यात् । प्राप्तविभाषेयम् । चंदो चंद्रो - चन्द्रः । इंदो इंद्रो - इन्द्रः । णिद्दा णिद्रा - निद्रा । भद्दं भद्रं - भद्रम् ॥ ४ ॥

सर्वज्ञसदृशेषु ञः ॥ ५ ॥

सर्वज्ञ इत्येवंप्रकारेषु ञकारस्य लोपो नित्यं स्यात् । सव्वज्जो - सर्वज्ञः । देव्वज्जो - दैवज्ञः । दोसज्जो - दोषज्ञः ॥ ५ ॥

श्मश्रुश्मशानयोरादेः ॥ ६ ॥

अनयोरादिवर्णस्य लोपः स्यात । मस्सू - श्मश्रुः । मसाणं - श्मशानम् ॥ ६ ॥

मध्याह्ने हस्य ॥ ७ ॥

अत्र हस्य लोपः स्यात् । मज्झण्णो - मध्याह्नः ॥ ७ ॥

ह्नह्मां नलमानां स्थितिरूर्ध्वम् ॥ ८ ॥

परिभाषेयम् । ह्रादिसंबन्धिनां नलमानां हकारादूर्ध्वं स्थितिरित्यर्थः । वण्ही - वह्निः । पल्हादो - प्रह्लादः । बम्हणो - ब्राह्मणः । अत्र—'द्रे रो वा' इत्यतो मण्डूकप्लुत्या वाग्रहणमनुवर्तते । तेन यथास्थितमपि—वह्नी बह्मणो इत्यादि प्रयोक्तव्यम् । इदमेव हि प्रयोगेषु दृश्यते—"गाढअरुह्मो गिह्मो अइदीहराइ जोह्ले (?)" इति । अह्माणं - अस्माकम् । तुह्माणं - युष्माकम् इत्यादि ॥ ८ ॥

युक्तस्य ॥ ९ ॥

आ परिच्छेदपरिसमाप्तेरधिकारोऽयम् । इत उर्ध्वमनुक्रमिष्यमाणा विधयः संयुक्ताक्षरस्य वेदितव्याः ॥ ९ ॥

ष्टस्य ठः ॥ १० ॥

षयुक्तस्य टकारस्य ठकारादेशः स्यात् । अट्ठमी - अष्टमी । विट्ठरं - विष्टरम् । रुट्ठो - रुष्टः । दुट्ठो - दुष्टः ॥ १० ॥

अस्थनि ॥ ११ ॥

अत्र युक्तस्य ठः स्यात् । अट्ठी - अस्थि ॥ ११ ॥

स्तस्य थः ॥ १२ ॥

अत्र युक्तस्य तकारस्य थकारः स्यात् । अत्थि - अस्ति । सोत्थि - स्वस्ति ॥ १२ ॥

न स्तम्बे ॥ १३ ॥

स्तम्बशब्दे सयुक्ततकारस्य थो न स्यात् । उपरिलोपः । तंबो - स्तम्बः ॥ १३ ॥

स्तम्भे खः ॥ १४ ॥

अत्र खः स्यात् । खंभो - स्तम्भः ॥ १४ ॥

स्थाणावहरे ॥ १५ ॥

अहरवाचिनि स्थाणुशब्दे यद्युक्तं तस्य खः स्यात् । खाणू - स्थाणुः । अहर इति किम् । 'थाणू रक्खदु' इति ॥ १५ ॥

स्फोटके च ॥ १६ ॥

अत्रापि खः स्यात । खोडओ - स्फोटकः ॥ १६ ॥

र्यशय्याभिमन्युषु जः ॥ १७ ॥

रेफयुक्तस्य यकारस्य शय्याभिमन्युशब्दस्थयुक्तस्य च जकारादेशः स्यात् । कज्जं - कार्यम् । मज्जाआ - मर्यादा । दुज्जोहणो - दुर्योधनः । सेज्जा - शय्या । अहिमज्जू - अभिमन्युः ॥ १७ ॥

तूर्यधैर्यसौन्दर्याश्चर्यपर्यन्तेषु रः ॥ १८ ॥

एषु युक्तानां रेफादेशः स्यात् । तूरं - तूर्यम् । धीरं - धैर्यम् । सुंदेरं - सौन्दर्यम् । अच्छेरं - आश्चर्यम् । पेरंतो - पर्यन्तः ॥ १८ ॥

सूर्ये वा ॥ १९ ॥

अत्र रेफो वा स्यात् । सूरो - सूर्यः । पक्षे जः । सुज्जो ॥ १९ ॥

चौर्यसदृशेषु रिअः ॥ २० ॥

एषु रिअ इत्यादेशः स्यात् । चोरिअं - चौर्यम् । सोरिअं - शौर्यम् । युक्तस्यौकारात्परत्वमिह सादृश्यम् । मोरिओ - मौर्यः । कोरिअं - क्रौर्यम् ॥ २० ॥

पर्यस्तपर्याणसौकुमार्येषु लः ॥ २१ ॥

एषु युक्तस्य लः स्यात् । पल्लत्थं - पर्यस्तम् । पल्लाणं - पर्याणम् । सोअमल्लं - सौकुमार्यम् ॥ २१ ॥

र्तस्य टः ॥ २२ ॥

रेफयुक्ततकारस्य टकारः स्यात् । णट्टओ - नर्तकः । वट्टइ - वर्तते ॥ २२ ॥

पत्तने च ॥ २३ ॥

पट्टणं - पत्तनम् । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । पट्टिआ - पत्रिका ॥२३॥

न धूर्तादिषु ॥ २४ ॥

एषु र्तस्य टो न स्यात् । 'सर्वत्र लवराणाम्' इति रलोपः । धुत्तो - धूर्तः । कत्तरी - कर्त्तरी । कित्ती - कीर्तिः । वत्ता - वार्ता । कत्तिएओ - कार्तिकेयः । मत्तंडो - मार्तण्डः । मुत्तं - मूर्तम् । आवत्तो - आवर्तः । संवत्तो - संवर्तः । वत्तिअं - वार्तिकम् । वत्तिआ - वर्तिका । अत्तो - आर्तः । णिवत्तओ - निवर्तकः । हत्ता - हर्ता । कत्ता - कर्ता । भत्ता - भर्ता एवमादयः । आकृतिगणोऽयम् ॥ २४ ॥

गर्ते डः ॥ २५ ॥

अत्र युक्तस्य डः स्यात् । गड्डं - गर्तम् ॥ २५ ॥

गर्दभसंमर्दवितर्दिविच्छर्दिषु र्दस्य ॥ २६ ॥

एषु रेफयुक्तस्य दकारस्य डकारः स्यात् । सर्वादेशत्वात् द्वित्वम् । गड्डहो - गर्दभः । संमड्डो - संमर्दः । विअड्डी - वितर्दिः । विच्छड्डो -

विच्छर्दः । "जस्स फुरंते णहप्पहाविच्छड्डे" इति **सेतुः** । र्दस्येति किम् । विच्छर्दसंमर्दयोर्युक्तछकारस्य मा भूत् ॥ २६ ॥

त्यथ्यद्यानां चछजाः ॥ २७ ॥

त्यादीनां यथासंख्यं चादयः स्युः । सच्चं - सत्यम् । णिच्चं - नित्यम् । मिच्छा - मिथ्या । पच्छं - पथ्यम् । विज्जा - विद्या । पज्जं - पद्यम् ॥ २७ ॥

ध्यह्ययोर्झः ॥ २८ ॥

अनयोर्झः स्यात् । मज्झण्णो - मध्याह्नः । सज्झो - सह्यः । सज्झं - साध्यम् । गज्झं - ग्राह्यम् । विंझो - विन्ध्यः । संझा - संध्या । "संझा पणामघडिओ" इति **सेतुः** । मुज्झइ - मुह्यति इत्यादि ॥ २८ ॥

स्कष्कक्षाणां खः ॥ २९ ॥

एषां खः स्यात् । भक्खरो - भास्करः । पुक्खरं - पुष्करम् । अक्खरो - अक्षरः ॥ २९ ॥

अक्ष्यादिषु छः ॥ ३० ॥

खस्यापवादः । अच्छि - अक्षि । छेत्तं - क्षेत्रम् । छमा - क्षमा । छीरं - क्षीरम् । छित्तो - क्षिप्तः । उच्छू - इक्षुः । छारं - क्षारम् । छुअं - क्षुतम् । सरिच्छं - सदृक्षम् । ळच्छी - लक्ष्मीः । कुच्छी - कुक्षिः । मच्छिआ - मक्षिका । वच्छो - वक्षः । मिअच्छी - मृगाक्षी इत्यादि । अत्र क्षमाशब्द-पाठस्तितिक्षायामिति केचित् । खमा । क्षान्तिरित्यर्थः । छप्रकरणे मातृ-

पितृभ्यां स्वसुरुपसंख्यानम्—माउच्छा - मातृष्वसा । पिउच्छा - पितृष्वसा । "गामवडस्स पिउच्छा" इति हालः ॥ ३० ॥

क्ष्मावृक्षक्षणेषु वा ॥ ३१ ॥

एषु छो वा स्यात् । अप्राप्तविभाषेयम् । खमा छमा - क्ष्मा । रुक्खो वच्छो - वृक्षः । अत्र रुत्वे सत्येव खत्वमित्युक्तम् । खणो छणो - क्षणः ॥ ३१ ॥

ष्मपक्ष्मविस्मयेषु म्हः ॥ ३२ ॥

एषु म्ह इत्यादेशः स्यात् । गिम्हो गिह्मो - ग्रीष्मः । उम्हा उह्मा - ऊष्मा । पम्हा पह्मा - पक्ष्मा । विम्हओ विह्मओ - विस्मयः इति ॥ ३२ ॥

ह्नस्नष्णक्ष्णश्नां ण्हः ॥ ३३ ॥

युक्तानामेषां ण्ह इत्यादेशः स्यात् । वण्ही वह्नी - वह्निः । ण्हाणं - ह्नाणं - स्नानम् । वेण्हू वेह्णू - विष्णुः । तिण्हं तिह्नं - तीक्ष्णम् । पण्हो पह्नो - प्रश्नः । पण्ही इति च वक्ष्यति ॥ ३३ ॥

चिह्ने न्धः ॥ ३४ ॥

अत्र नयुक्तधकारः स्यात् । बाहुलकादादेरपि प्रायोलोपः । इन्धं - चिह्नम् । "सुणह अणुराअइन्धं" इति सेतुः ॥ ३४ ॥

ष्पस्य फः ॥ ३५ ॥

स्पष्टम् । पुप्फं - पुष्पम् । सप्फं - शष्पम् । गिप्फई - गीष्पतिः ॥ ३५ ॥

स्पस्य च ॥ ३६ ॥

योगविभागो वैचित्र्यार्थः । फंसो - स्पर्शः । फट्ठं - स्पष्टम् । 'ष्पस्पयोः फः' इत्येव सूत्रयितुमुचितम् ॥ ३६ ॥

बाष्पेऽश्रुणि हः ॥ ३७ ॥

अश्र्वर्थस्य बाष्पस्य हः स्यात् । बाहो - बाष्पः । "अट्ठिअबाहं पुणो परुण्णं व मुहं" इति **सेतुः** । अश्रुणि किम् । बप्फो । ऊष्मेत्यर्थः ॥ ३७ ॥

कार्षापणे च ॥ ३८ ॥

युक्तस्य हः स्यात् । काहावणं - कार्षापणम् ॥ ३८ ॥

श्चत्सप्सां छः ॥ ३९ ॥

युक्तानां त्रयाणामेषां छः स्यात् । पच्छिमं - पश्चिमम् । णिच्छओ - निश्चयः । कुच्छा - कुत्सा । वच्छो - वत्सः । अच्छरा - अप्सराः ॥ ३९ ॥

वृश्चिके ञ्छः ॥ ४० ॥

अत्र ञकारवान् छकार आदेशः स्यात् । छापवादः । 'उदिक्षु-वृश्चिकयोः' इत्युत्वम् । विञ्छुओ - वृश्चिकः ॥ ४० ॥

नोत्सुकोत्सवयोः ॥ ४१ ॥

अनयोर्युक्तस्य छत्वं न स्यात । ऊसुओ - उत्सुकः । ऊसवो - उत्सवः ॥ ४१ ॥

न्मो मः ॥ ४२ ॥

नकारयुक्तस्य मकारस्य मकार एव स्यात् । अधोलोपापवादः । उम्मत्तो - उन्मत्तः । वम्महो - मन्मथः । जम्मो - जन्म ॥ ४२ ॥

म्नज्ञपञ्चाशत्पञ्चदशेषु णः ॥ ४३ ॥

एषु णः स्यात् । णिण्णं - निम्नम् । णाणं - ज्ञानम् । पण्णासो - पञ्चाशत् । पण्णरह - पञ्चदश ॥ ४३ ॥

तालवृन्ते ण्डः ॥ ४४ ॥

अत्र युक्तस्य णयुक्तडकार आदेशः स्यात् । तालवुण्डं - तालवृन्तम् ॥ ४४ ॥

भिन्दिपाले च ॥ ४५ ॥

स्पष्टम् । भिण्डिवाळो - भिन्दिपालः ॥ ४५ ॥

विह्वले भो वा ॥ ४६ ॥

अत्र युक्तस्य भो वा स्यात् । वेब्भळं - विह्वलम् । पक्षे—वलोपः । विहळम् ॥ ४६ ॥

आत्मनि पः ॥ ४७ ॥

आत्मशब्दे युक्तस्य पः स्यात् । अप्पा - आत्मा । वेत्येव—अत्ता ॥ ४७ ॥

क्मस्य च ॥ ४८ ॥

अस्य च पो वा स्यात् । तिप्पं तिग्गं - तिग्मम् । रुप्पिणी रुग्गिणी - रुक्मिणी ॥ ४८ ॥

शेषादेशयोर्द्वित्वमनादौ ॥ ४९ ॥

उपर्यादिलोपे सति यः शिष्यते स शेषः । युक्तस्येत्यधिकृत्य यो विहितः स आदेशः । तयोः शेषादेशयोरनादौ वर्तमानयोर्द्वित्वं स्यात् । शेषस्य तावत्—उत्तं - उक्तम् । मुद्धं - मुग्धम् । खग्गो - खड्गः । अग्गी - अग्निः इत्यादि । अत्र सर्वत्र 'परस्य द्वित्वसूचकः' इति पूर्वमुक्तोऽनुस्वारः परस्य द्वित्वं सूचयति । एवमादेशस्यापि । आदेशस्य तावत्—अट्ठमी - अष्टमी । विट्ठरं - विष्टरम् । धुत्तो - धूर्तः । मत्तंडो - मार्तण्डः । अत्थि - अस्ति । सोत्थि - स्वस्ति इत्यादि । अनादाविति किम् । धओ - ध्वजः । सअं - स्वयम् । झाणं - ध्यानम् । फंसो - स्पर्शः इत्यादि ॥ ४९ ॥

वर्गे युजः पूर्वः ॥ ५० ॥

परिभाषेयं द्वित्वनियमार्था । कादिपञ्चवर्ग्यो युजो द्वितीयस्य च चतुर्थस्य चाक्षरस्य द्वित्वे कर्तव्ये तदपेक्षया पूर्वः प्रथमस्तृतीयश्च पूर्वावयवो भवतीत्यर्थः । पूर्वशब्दस्यावृत्त्यायमर्थो लभ्यते । पेक्खइ - प्रेक्षते । सिग्घं - शीघ्रम् । गिप्फई - गीष्पतिः । वेब्भळं - विह्वलम् । अयुजां त्वयुज एव पूर्वावयवाः । सप्पो - सर्पः । सग्गो - सर्गः । धण्णो - धन्यः । सकारवकारयोस्तु तावेव । कस्सवो - कश्यपः । गव्वो - गर्वः । इदं तु सूत्रं सूत्रक्रमप्राप्तमित्युदाहृतम् । पेक्खइ सिग्घं सप्पो इत्यादि उपर्यधोलोपविधायकशास्त्रप्रवृत्त्या प्रयोगानुसारेण च साध्वेवेति 'वर्गे युजः पूर्वः' इति सूत्रं निष्प्रयोजनमेवेत्यवगन्तव्यम् ॥ ५० ॥

नीडादिषु च ॥ ५१ ॥

एषु द्वित्वं स्यात् । णेड्डं - नीडम् । पेम्मं - प्रेम । सोत्तो - स्रोतः । वाहित्तं - व्याहृतम् । जण्णू - जानु । जोव्वणं - यौवनम् इत्यादि ॥ ५१ ॥

आम्रताम्रयोर्बः ॥ ५२ ॥

अनयोर्द्वित्ववान् बकारः स्यात् । अब्बं - आम्रम् । तब्बं - ताम्रम् ॥

न रहोः ॥ ५३ ॥

शेषत्वे आदेशत्वे च सत्यपि रेफहकारयोर्द्वित्वं न स्यात् । धीरं - धैर्यम् । बाहो - बाष्पः । मुहइ - मुह्यति । णीहादो - निर्ह्रादः ॥ ५३ ॥

आङो ज्ञस्य ॥ ५४ ॥

आङ उत्तरस्य ज्ञस्य आदेशत्वे सत्यपि द्वित्वं न स्यात् । आणत्ती - आज्ञप्तिः । आणवेइ - आज्ञापयति ॥ ५४ ॥

समासे वा ॥ ५५ ॥

तत्पुरुषादिसमासे द्वित्वं वा स्यात् । राअपुरिसो राअप्पुरिसो - राजपुरुषः । गिरिगामो गिरिग्गामो - गिरिग्रामः । उवकुंभं उवक्कुंभं - उपकुम्भम् । रामकण्हो रामक्कण्हो - रामकृष्णौ । कअखेमो कअक्खेमो - कृतक्षेमः । "अप्पवसो वि हु सुअणो परव्वसो आहिआईए" इति **हालः** । "कह विरहप्पडिऊळा होहिइ समुहहिअआ पइम्मि उवगए" इति **सेतुः** । समासे किम् । गच्छ गामं - गच्छ ग्रामम् । पेच्छ वा साअं - पश्य वा सायम् ॥ ५५ ॥

सेवादिषु वा ॥ ५६ ॥

एषु द्वित्वं वा स्यात । सेवा सेव्वा - सेवा । णखो णक्खो - नखः । "गअणङ्गणुडिअ ररथं महासुरहिअअं" इति सेतुः । तुण्हिओ तुण्हिक्को - तूष्णीकः । विसंभो विस्संभो - विस्रम्भः । दीहो दिग्घो - दीर्घः । दुहिओ दुक्खिओ - दुःखितः । राई रत्ती - रात्रिः । कणिआरो कण्णिआरो - कर्णिकारः । मणे मण्णे - मन्ये । णिहिअं णिहित्तं - निहितम् । ईसरो इस्सरो - ईश्वरः । तइळोअं तइळोक्कं - त्रैलोक्यम् । दइवं देव्वं - दैवम् । एवं एव्वं-एवम् । वीसो विस्सो - विश्वः । वीसासो विस्सासो - विश्वासः । णीसासो णिस्सासो - निःश्वासः । रसी रस्सी - रश्मिः इत्यादि । आकृतिगणोऽयम् । हिओ हिज्जो - ह्यः ॥ ५६ ॥

विकर्षः ॥ ५७ ॥

अधिकारोऽयम् । इत ऊर्ध्वमा परिच्छेदपरिसमाप्तेर्विकर्षोऽधिक्रियते । संयुक्ताक्षरयोः पृथक्कारो विकर्ष इत्युच्यते । संसक्तमक्षरमक्षरान्तराद्विकर्षतीति कृत्वा तथोच्यते ॥ ५७ ॥

क्लिष्टश्लिष्टक्रियारत्नशार्ङ्गेषु तत्स्वरः पूर्वस्य॥५८॥

क्लिष्टादिषु पञ्चसु युक्तस्य विकर्षः स्यात् । यो यस्माद्विकृष्यते सोऽपि तत्संबन्धिनं स्वरमचं प्राप्नोति । किळिट्ठं - क्लिष्टम् । सिळिट्ठं - श्लिष्टम् । नन्वत्र क्लिष्टश्लिष्टशब्दयोः प्रत्येकं युक्तद्वयमस्त्येव । तत्र पूर्वस्य विकर्षः नोत्तरस्येति कथं विज्ञायत इति चेत् उच्यते—उत्तरस्य हि 'ष्टस्य ठः' इति विधानसामर्थ्यात् ठकार एवादेशो भवितुमर्हति । अतो विज्ञायते

पूर्वस्येति । किरिआ - क्रिया । रदणं - रत्नम् । सारंगं - शार्ङ्गम् । सारंगं इत्यत्र गकारादाकृष्यमाणो रेफो बिन्दुना सहोत्तरस्वरमवाप्नोति ॥ ५८ ॥

कृष्णे वा ॥ ५९ ॥

अत्र विकर्षो वा स्यात् । विकर्षे सति पूर्वस्योत्तरसंबन्धी स्वरश्च स्यात् । षकारयोगनिविष्टस्यापि 'तत्स्वरः पूर्वस्य' इत्यस्यानुवृत्तिः । स्वरेण विना हलः स्थातुमशक्यत्वात । कसणो - कृष्णः । कण्हो वा ॥ ५९ ॥

असंज्ञायाम् ॥ ६० ॥

कृष्णशब्दस्य यो विकर्ष उक्तः सोऽयमसंज्ञायामेव । नेह—"कण्हो जसोदातणओ जिणादु" (?) इति । योगविभागश्चिन्त्यप्रयोजनः ॥ ६० ॥

इच्छ्रीह्रीक्लान्तक्लेशम्लानस्वप्नस्पर्शहर्षेषु ॥ ६१ ॥

एषु विकृष्टस्य इकारः स्वरः स्यात् । श्रीह्रियोः पूर्वसूत्रेणैव इत्वं सिद्धम् । 'तत्स्वरः-' इत्यस्यापवादः । क्लान्ताद्यर्थं वचनं शह्योरपि ह्रस्वार्थं च । सिरी - श्रीः । हिरी - ह्रीः । किळंतो - क्लान्तः । अत्रान्त्य-युक्तस्य 'नङोर्हलि' इति बिन्दुविधानसामर्थ्यान्न विकर्षः । किळेसो - क्लेशः । मिळाणं - म्लानम् । सिविणो - स्वप्नः । अत्रान्त्यस्य युक्तस्य विकर्षः न पूर्वस्य । 'इदीषत्पक्क-' इत्यादिसूत्रेण इत्वविधानसामर्थ्यात् । पत्न्याश्चेष्यते—पदिणी - पत्नी । परिसो - स्पर्शः । हरिसो - हर्षः ॥ ६१ ॥

अत्क्ष्माश्लाघयोः ॥ ६२ ॥

अनयोर्विकर्षः स्यात् । विकर्षे सति पूर्वस्य अकारः स्वरः स्यात् । 'तत्स्वरः-' इत्यस्यापवादः । छमा - क्ष्मा । सळाहा - श्लाघा ॥ ६२ ॥

स्नेहे वा ॥ ६३ ॥

अत्र विकर्षो वा स्यात् । सिणेहो - स्नेहः । अत्र संयुक्तात्परस्य एकारस्यांश इकारः पूर्वाक्षरं प्राप्नोति । विकर्षाभावपक्षे उपरिलोपः । णेहो - स्नेहः ॥ ६३ ॥

उत् पद्मतन्वीसमेषु ॥ ६४ ॥

पद्मतन्वीसदृशशब्देषु च युक्तस्य विकर्षः । विकृष्टस्य च उकारः स्वरः स्यात् । पदुमं - पद्मम् । पदुमणाहो - पद्मनाभः । तणुई - तन्वी । गरुई - गुर्वी । लहुई - लघ्वी । कडुई - कट्वी । पडुई - पट्वी । मदुई - मृद्वी इत्यादि ॥ ६४ ॥

ज्यायामीत् ॥ ६५ ॥

ज्याशब्दे विकर्षः स्यात् । विकृष्टस्य च ईकारः स्वरः । जीआ - ज्या । "सज्जीअं विअ जाअं अणोणमंतं वि राम दिट्ठीअ धणुं" इति **सेतुः** ॥ ६५ ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
तृतीयः परिच्छेदः ॥

चतुर्थः परिच्छेदः

सन्धावचामज्लोपविशेषा बहुलम् ॥ १ ॥

अचां सन्धौ संहितायां विषये अचां लोपविशेषाः। लोपाश्च विशेषाश्चेति द्वंद्वः। लोपा अदर्शनानि। विशेषास्त्वन्यथाभावाः। ते बहुलं स्युः। कृष्ण ऐक्यमिति स्थिते 'ऐत एत्' इत्यैकारस्य एत्वे कृष्ण-शब्दान्त्यस्य अकारस्य लोपः। कण्हेक्कं - कृष्णैक्यम्। वध्वागमनमित्यत्र वधूशब्दस्यान्त्यस्य ऊकारस्यान्यथाभावः। वहुआअमणं - वध्वागमनम्। अन्यथाभावोऽत्र ह्रस्वः। सोऽयमित्यत्र सो अअं सोअं। अत्र प्रति-योगिनि पदे अकारस्य विकल्पेन लोपः। कत्तिएओ - कार्तिकेयः। अत्र इकारस्य लोपाभावः विशेषाभावो वा। वसिट्ठेसि - वसिष्ठर्षिः। अत्र हि संस्कृतशब्दवद्गुण एव। अकारऋकारयोरेत्वविशेषलाभः। महूसवो - महोत्सवः। अत्र पूर्वस्य आकारस्य लोपः। महिंदो - महेन्द्रः। अत्रापि तथा। अय्यउत्तो - आर्यपुत्रः। अत्रोभयोरकारयोरपि लोपाभावः। सर्व-मिदं बहुलग्रहणात्सिध्यति। अचः किम्। अय्ये एहि - आर्ये एहि। अम्मो ओसर - अहो अपसर। बहुलग्रहणादन्ये च विशेषाः। तथाहि— जउणाअडं जउणाडं - यमुनातटम्। कुंभआरो कुंभारो - कुम्भकारः। वाअवीढं वावीढं - पादपीठम्। राअउळं राउळं - राजकुलम्। चंदअळा चंदळा - चन्द्रकला। कर्णपूर इत्यस्य कण्णऊरो कणेउरो कण्णेरो इति

त्रैरूप्यमपि सन्धिकृतम् । सहआरो सहारो - सहकारः । वक्षस्थलमित्यत्र वच्छअळं वच्छेळं - वक्षस्थलम् । "उक्खअहिअअगिरिबंधणं वच्छअळं" इति **सेतुः** । दीहअरो दीहरो - दीर्घतरः । जुत्तं इमं जुत्तण्णिमं - युक्तमिदम् ।

सन्धौ विपरिवर्तन्ते यदमी व्यञ्जनाः स्वराः ।
बहुलग्रहणस्यास्य प्रपञ्चः सर्व एव सः ॥ इति ॥ १ ॥

उदुम्बरे दोर्लोपः ॥ २ ॥

अत्र यो दुकारस्तस्य लोपः स्यात् । असन्धिकार्यत्वादयमारम्भः । अत्र पूर्वसूत्रे वृत्त्यन्तर्गतस्य लोपशब्दस्य पृथगनुवर्तनायोगात्पुनर्लोपग्रहणम् । ओंबरं - उदुम्बरम् । तुण्डरूपत्वादुकारस्य ओकारः ॥ २ ॥

कालायसे यस्य वा ॥ ३ ॥

यकारस्य लोपो वा स्यात् । बहुलग्रहणस्यायं प्रपञ्चः सन्धिकार्यत्वात् । काळासं काळाअसं - कालायसम् ॥ ३ ॥

भाजने जस्य ॥ ४ ॥

अत्र जकारस्य लोपो वा स्यात । भाअणं - भाजनम् । पक्षे प्रायोलोपः । स तु हल्मात्रस्यैव । भाणं ॥ ४ ॥

यावदादिषु वस्य ॥ ५ ॥

एषु वकारसंघातस्य लोपो वा स्यात् । जा जाव - यावत् । ता ताव - तावत । चक्काओ चक्कवाओ - चक्रवाकः । देउळं देवउळं - देवकुलम् । एअंविअ एव्वंविअ - एवंविधः । पावारो पारो - प्रावारः । आवट्टमाणो

आट्टमाणो - आवर्तमानः । अवडो अडो - अवटः । आकृतिगणोऽयम् । माहवो माहो - माधवः । बाहुलकात् णकारस्य लोपः क्वचित । महुमहो - महुमहणो । "महुमहहत्थम्मि मए" इति सेतुः ॥ ५ ॥

अन्त्यहलः ॥ ६ ॥

वेति निवृत्तम् । पदान्त्यस्य हलो नित्यं लोपः स्यात् । इस - ईषत् । सरो - सरस् । तेओ - तेजस् । जसो - यशस् । जाव - यावत् । दाव - तावत् । धनुषो हो वा वाच्यः । धनुषोऽन्त्यहलो हकारादेशो वेत्यर्थः । धणुहं धणुं - धनुः । "राम दिट्ठीअ धणुं" इति सेतुः । "आरोविएण धणुहेण सुबाहुसत्तुं" इति च । पच्छा - पश्चात् । बळा - बलात् । चंदमो - चन्द्रमास् । इंदजी - इन्द्रजित । पुण - पुनर् इत्यादि ॥ ६ ॥

स्त्रियामात् ॥ ७ ॥

हल इति पञ्चमी विपरिणमते । स्त्रियां पदान्ताद्धलः परं आत्वं स्यात् । वाआ - वाक् । दिसा - दिक् । कउहा - ककुप् ॥ ७ ॥

न विद्युति ॥ ८ ॥

अत्रान्त्यहलः परमात्वं न स्यात् । स्त्रीत्वात्प्राप्तिः । विज्जू - विद्युत् ॥ ८ ॥

शरदो दः ॥ ९ ॥

शरच्छब्दस्यान्त्यहलो दकारसंघात आदेशः स्यात् । सरओ - शरत् । "उवगओ सरओ" इति सेतुः ॥ ९ ॥

प्रावृषः सः ॥ १० ॥

अन्त्यहल इत्येव । पाउसो-प्रावृषः ॥ १० ॥

मो बिन्दुः ॥ ११ ॥

मकाररूपस्यान्त्यहलो बिन्दुरादेशः स्यात् । लोपापवादः । बिन्दो-लिपिविन्याससंकेतस्तु 'बिन्दुर्विधीयते' इत्यादिना प्रागेव दर्शितः । रामं कण्हं वणं धणं इति ॥ ११ ॥

अचि मश्च ॥ १२ ॥

अचि परे मकारस्य मकारः । चकाराद्बिन्दुश्च स्यात् । किमेदं-किं एदं । "अविसारिअवित्थअं अणोणअगहिरं" इति **सेतुः** । "एमेअ तत्थ ण हु काळणमत्थि रूवं" इति **राजशेखरः** । 'अचि वा' इत्येव किं न ब्रूयात् । मैवम् । तथा सति बिन्दुना युक्तेऽन्त्यहलो लोपप्रसङ्गात् । येन नाप्राप्तन्यायेन लोपस्यैव हि बिन्दुरपवादः ॥ १२ ॥

नङोर्हलि ॥ १३ ॥

नकारङकारयोर्हलि परे बिन्दुः स्यात् । मंदं-मन्दम् । पंती-पङ्क्तिः । हलि किम् । कणअं-कनकम् ॥ १३ ॥

वक्रादिषु ॥ १४ ॥

एषु बिन्दुः स्याद्धलि परे । वंको-वक्रः । संयुक्ते हलीति वाच्यम् । तेन अभियुक्तेत्यत्र भकारे परे अकारादुपरि बिन्दुर्मा भूत् । अभिउंतो-अभियुक्तः । तंसं-त्र्यश्रम् । अंसू-अश्रु । मंसू-श्मश्रु । फंसो-स्पर्शः ।

सुंकं - शुल्कम् । पडिसुदं - प्रतिश्रुतम् । गुंठी - गृष्टिः । दंसणं - दर्शनम् । माणंसिणी - मनस्विनी । समृद्ध्यादित्वात आदेरात्वम् । सुंसूसा - शुश्रूषा इत्यादि ॥ १४ ॥

मांसादिषु वा ॥ १५ ॥

एषु बिन्दुर्वा स्यात् । मंसं मासं - मांसम् । कहं कह - कथम् । "कह विरहप्पडिऊळा" इति **सेतुः** । णूणं - णूण - नूनम् । णवरं - णवर - केवलम् इत्यादि । "तरिउं ण हु णवर इमं" इति **सेतुः** । दाणिं दाणि - इदानीम् । संमुहो समुहो - संमुखः । रामेहिं रामेहि । रामेसुं रामेसु इत्यादि पाक्षिकं बिन्दुमत्त्वमपि मांसादिषु द्रष्टव्यम् ॥ १५ ॥

रलि तद्वर्गान्त्यः ॥ १६ ॥

रलि परे तस्य रलसंबन्धिनो वर्गस्य योऽन्त्यः स बिन्दोरादेशो वा स्यात् । किञ्च - किं च । अअञ्चंदो अअं चंदो-अयं चन्द्रः । इदण्ठाणं - इदं ठाणं - इदं स्थानम् । रलि किम् । इदं वणं - इदं वनम् । 'नङोर्हलि' इति यो विधिः स पुरस्तादपवादत्वेनैतद्बाधते । दन्ती दंती - दन्ती । पंती - पङ्क्तिः । अअं राआ - अयं राजा । अअं सामी - अयं स्वामी इत्यादौ तु यद्यपि रलपरत्वमस्ति तथापि रेफसकारादीनां वर्ग्यत्वाभावाद्वर्गान्त्य इति न संबध्यते । तथा च वर्गे तदन्त्य इति सूत्रयितुमुचितम् ॥ १६ ॥

नसान्तप्रावृट्शरदः पुंसि ॥ १७ ॥

नकारान्ताः सकारान्ताः प्रावृट्शरदौ च पुंसि वर्तन्ते । कम्मो - कर्म । जम्मो - जन्म । वम्मो - वर्म । जसो - यशः । तेओ - तेजः । पाउसो - प्रावृट् । सरदो - शरत् । आशंसा घश्चान्त्यस्येति वाच्यम् ।

आशंसाशब्दः पुंसि वर्तते । अस्य घकारश्चान्त्यादेश इत्यर्थः । आसंघो-आशंसा । "तह वि हु से णत्थि जीविए आसंघो" इति **सेतुः** ॥ १७ ॥

न शिरोनभसी ॥ १८ ॥

एतौ पुंसि न स्तः । 'नसान्त-' इत्यस्यापवादः । सिरं - शिरः । णहं - नभः ॥ १८ ॥

पृष्ठाक्षिप्रश्नाः स्त्रियां वा ॥ १९ ॥

एते स्त्रियां वा वर्तन्ते । वट्ठी - पृष्ठम् । अत्र ऋकारस्य 'ऋतोऽत्' इत्यकारः । 'आदीतौ बहुलम्' इतीत्वम् । "अत्ता भणामि भणिअं तुम्हाण विपंडरा वट्ठी" इति **हालः** । अच्छी - अक्षि । पण्ही - **प्रश्नः** । पक्षे—वट्ठो अच्छि पण्हो इति ॥ १९ ॥

ओदवापयोः ॥ २० ॥

अनयोरुपसर्गयोरोत्वं वा स्यात् । ओवाहिओ अववाहिओ - अवगाहितः । अत्र 'अवाद्गाहेर्वाहः' इति वक्ष्यमाणो वाहादेशः । "ओवाहिअमहिवेढो" इति **सेतुः** । ओणओ अवणओ - अवनतः । अणोण-अगहिरं - अनवनतगभीरम् । ओसारिओ अवसारिओ - अपसारितः ॥ २० ॥

तल्त्वयोर्दात्तणौ ॥ २१ ॥

वेति निवृत्तम् । भावप्रत्यययोः तल् त्व इत्येतयोः क्रमात् दात्तणावित्येतावादेशौ स्तः । धीरदा - धीरता । सूरदा - शूरता । किमर्थमिदम् । '-तो दः' इत्यनेनैव सिद्धम् । एवं तर्हि प्रायोलोपो मा भूदित्येतदर्थमस्तु । धीरत्तणं - धीरत्वम् । सूरत्तणं - शूरत्वम् । "पीणत्तणदुग्गेज्झं" इति **सेतुः** ॥ २१ ॥

क्त्वा तूणः ॥ २२ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तूण इत्यादेशः स्यात् । घेत्तूण - गृहीत्वा । मोत्तूण - मुक्त्वा । हंतूण - हत्वा । मंतूण - मत्वा । कथं तर्हि—“पाऊण णिरवसेसं कुसुमरसं अत्तणो कुसळदाए” इति । अत्र तकारस्य प्रायोलोपादिति गृहाण । तेन काऊण - कृत्वा । सोऊण - श्रुत्वा इत्याद्यपि तथैव । यत्तु काढूण सोढूण इति प्रयुञ्जते तत्प्रामादिकमेव । इअ च इष्यते । करिअ भणिअ इति । गमेर्दुअ च । चात्तूणः । गदुअ गंतूण इत्यादि ॥ २२ ॥

तृन इरः शीले ॥ २३ ॥

शीलार्थे विहितस्य तृन्प्रत्ययस्य इर इत्यादेशः स्यात् । गमिरो - गन्ता । णमिरो - नन्ता । गव्विरो - गर्विता । “सिहिपिञ्छ कण्णऊरा बहुआ वाहस्स गव्विरी भमइ” इति हालः ॥ २३ ॥

आल्विअल्लोल्लेल्लवंतेंता मतुपः ॥ २४ ॥

मतुप्प्रत्ययस्य आळू इअल्ल उल्ल इल्ल वंत इंत इत्येते षडादेशाः स्युः । गुणाळू गुणिअळ्ळो गुणुळ्ळो गुणिळ्ळो गुणवंतो गुणिंतो इत्यादि । गुणवानित्यर्थः । तथा—णिद्दाळू णिद्दिअळ्ळो णिद्दुळ्ळो णिद्दिळ्ळो णिद्दावंतो णिद्दिंतो । ळज्जाळू ळज्जिअळ्ळो ळज्जुळ्ळो ळज्जिळ्ळो ळज्जावंतो ळज्जिंतो । विज्जाळू विज्जिअळ्ळो विज्जुळ्ळो विज्जिळ्ळो विज्जावंतो विज्जिंतो इत्यादि । “जोण्हामुत्ताहळिळ्ळं णदमउळिणिहित्तग्गहत्थेहिँ दोहिँ” इति राजशेखरः ॥ २४ ॥

स्वार्थे को वा ॥ २५ ॥

कप्रत्ययो वा स्यात् । चंदओ चंदो - चन्द्रकः । वुसहओ वुसहो - वृषभकः । कप्रत्ययस्य प्रायोलोपः ॥ २५ ॥

विद्युत्पीताभ्यां ळः ॥ २६ ॥

आभ्यां परः स्वार्थे ळकारो वा स्यात् । विज्जुळा विज्जू - विद्युत् । वीअळं वीदं - पीतम् । पीताद्वकारो वेति वाच्यम् । वीदवं इति ॥ २६ ॥

वृन्दे दो रः ॥ २७ ॥

वृन्दशब्दे यो दकारस्तस्मात्परः स्वार्थे रेफो वा स्यात् । वुंदरं वुंदं - वृन्दम् । ऋत्वादिषु स्मरणादुकारः ॥ २७ ॥

स्थितिपरिवृत्तिः ॥ २८ ॥

वर्णद्वयस्य परस्परस्थानाक्रमणं स्थितिपरिवृत्तिः । सेयमितोऽधिक्रियते ॥ २८ ॥

करेण्वां रणोः ॥ २९ ॥

करेणुशब्दे रेफणकारयोः स्थितिपरिवृत्तिः स्यात् । रेफस्थाने णकारः णकारस्थाने रेफश्च प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । कणेरू - करेणुः । हलोरित्येव । कणूरे इत्यनिष्टरूपं मा भूत् । करेण्वामिति निर्देशात् स्त्रियामेव । नेह—करेणू - करी ॥ २९ ॥

आलाने लनोः ॥ ३० ॥

अत्रानयोः स्थितिपरिवृत्तिः स्यात् । आणाळं - आलानम् । "आणाळक्खंभेसु व बाहुसुंसिळाअळट्ठिएसु णिसण्णे" इति **सेतुः** ॥३०॥

बृहस्पतौ बहोर्हयौ ॥ ३१ ॥

अत्र बहोः क्रमात् हकारयकारौ स्तः । 'ऋतोऽत्' इत्यत्वम् । यस्य प्रायोलोपः । हअप्पई - बृहस्पतिः ॥ ३१ ॥

मलिने लिनोरिलौ वा ॥ ३२ ॥

अत्र लिनयोः इलौ वा स्तः । मइळं मळिणं - मलिनम् । "मइ-ळज्जइ दक्खिणाअणंमि पआओ" इति **सेतुः** ॥ ३२ ॥

गृहस्य घरोऽपतौ ॥ ३३ ॥

गृहस्य घर इत्यादेशः स्यात् । न तु पतिशब्दे परे । घरं - गृहम् । अपतौ किम् । गहवई - गृहपतिः ॥ ३३ ॥

दाढादयो बहुलम् ॥ ३४ ॥

दाढादयः शब्दाः दंष्ट्राद्यर्थे बहुलं निपात्यन्ते । दाढा - दंष्ट्रा । "महावराहदाढाभिण्णं" इति **सेतुः** । सिप्पी - शुक्तिः । भुमआ - भ्रूः । गोळा - गोदावरी । "गोळाणइ कच्छवासिणा गरिअ सीघेण" इति **हालः** । धीआ - दुहिता । अम्मकाओ - अस्मदीयः । मिहआ - मेघः । कंदोट्टं - उत्पलम् । दोग्घट्टो - गजः । थट्ठो - सार्थः । तरट्टी - विदग्धा । कोड्डं - कौतुकम् । चिप्पोळअं - धिक्कारः । डीवं - भयम् । अत्ता - श्वश्रूः । वरिळ्ळं - वस्त्रम् । णिहेळं - नीलम् । वहेणअं - अपूपः । अवहं - उभयम् । वोप्पळं - पूगफलम् । एण्हिं - इदानीम् । वेळूरिअं - वैडूर्यम् । मरथअं - मरतकम् । ळव्वं - लिप्तम् । उव्ळेहडो - लोलुपः । इत्थिआ - स्त्री । दुलुक्किदो - वञ्चितः । फिडिओ - भ्रष्टः । "फिडिआ सुरसंखोहा" इति

सेतुः । हळब्बोळं - कोलाहलः । चक्खणं - भक्षणम् । कुडुंगा - गुहा । मडुंका - ज्योत्स्ना । विड्डिरिळ्ळं - भयंकरम् । सच्छहं - सदृक्षम् । हुत्तं - अभिमुखम् । "सुहहुत्तमणोहरं हिअअं" इति **हालः** । चुक्कं - प्रमादः । सोण्हा स्नुषा । ननु सोण्हाशब्दः किमर्थमिह पठ्यते । यावता 'स्नुषायां ण्हः' इति व्युत्पादित एवेति चेत् सत्यम् । तथाप्यादेरुकारस्य ओकार-सिद्ध्यर्थमिह पाठोऽर्थवान् । न च तुण्डरूपत्वादोत्वं स्यादिति वाच्यम् । इह तस्य लाक्षणिकत्वात् । वच्छोमी - वैदर्भी । वळिळ्ळो-बलीवर्दः । वित्थो वितर्कः । कडप्पो - समूहः । भसळो - भृङ्गः । आकृतिगणोऽयम् । यदाहुः—

"संस्कृतप्रकृतित्वेन ये न सिद्ध्यन्ति केवलम् ।
तेषां लक्ष्येषु शब्दानां दाढादित्वं विमृश्यताम् ॥" इति ।

अत्र योगविभागः कर्तव्यः । दाढादयः एतदादयः शब्दा निपात्यन्ते । अविहितलक्षणानां हि निपातः । तथा च पृषोदरादिवदविहितलक्षणाः प्राकृतशब्दाः दाढादिषु द्रष्टव्या इति सूत्रार्थः ॥

बहुलम् ॥

अस्मिन् शास्त्रे यानि कार्याणि विधीयन्ते तानि बहुलं स्युरिति सर्वविधिशेषतया बहुलसूत्रार्थः । एवं कृते किं कृतं भवतीति पौरवादि-प्रयोगाः साधवो भवन्तीत्यखिलमवदातम् ॥ ३४ ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
चतुर्थः परिच्छेदः ।

पञ्चमः परिच्छेदः

अत ओत्सौ ॥ १ ॥

अकारान्तस्य पदस्य ओकारोऽन्तादेशः स्यात् सौ परे । 'अलोऽन्त्यस्य' इत्यन्त्यस्य । राम सु इति स्थिते 'अन्त्यहलः' इति सुलोपः । रामो-रामः । कण्हो-कृष्णः । संकरो-शंकरः ॥ १ ॥

जश्शसोर्लोपः ॥ २ ॥

अकारान्तात्परयोः जश्शसोर्लोपः स्यात् । बाहुलकात्सर्वादेशः । 'जसूङस्याम्सु दीर्घः' इति वक्ष्यमाणेन दीर्घः । रामा चिट्ठंति-रामास्तिष्ठन्ति । कण्हा चिट्ठंति - कृष्णास्तिष्ठन्ति । 'द्विवचने बहुवचनम्' इति वक्ष्यमाणत्वात् द्विवचनमप्येवंरूपमेव । दुवे रामा चिट्ठंति-द्वौ रामौ तिष्ठतः ॥ २ ॥

अतोऽमः ॥ ३ ॥

अतः अम इति पदच्छेदः । अकारान्तात्परस्यामो लोपः स्यात् । 'आदेः परस्य' इत्यकारस्य लोपः । मकारस्य बिन्दुः । रामं पेच्छ-रामं पश्य । शसि तु 'ए च सुपि' इति वक्ष्यति । तेन एत्वम् । चकाराद्दीर्घश्च । रामे रामा वा पेच्छ - रामान् पश्य । रामकण्हे रामकण्हा वा पेच्छ - रामकृष्णौ पश्य ॥ ३ ॥

टामोर्णः ॥ ४ ॥

टा इति तृतीयैकवचनम् । आमिति षष्ठीबहुवचनम् । अनयोर्णः स्यात् । 'ए च सुपि' इत्येत्वम् । रामेण - रामेण । बिन्दुर्वा । रामेणं । 'जस् ङस्यां -' इति दीर्घः । रामाण रामाणं ॥ ४ ॥

भिसो हिः ॥ ५ ॥

अदन्तादुत्तरस्य भिसो हिः स्यात् । 'ए च सुपि' इत्येत्वम् । रामेहि - रामैः । बिन्दुर्वा । रामेहिं ॥ ५ ॥

ङसेरादोदुहयः ॥ ६ ॥

अदन्तादुत्तरस्य ङसेः आ दो दु हि एते चत्वार आदेशाः स्युः । 'जस् ङस्यां-' इति दीर्घः । रामा रामादो रामादु रामाहि - रामात् ॥६॥

भ्यसो हिंतो सुंतो ॥ ७ ॥

अदन्तात्परस्य भ्यस एतौ स्तः । 'ए च सुपि' इत्येत्वम् । चकार-समुच्चितो दीर्घः । रामाहिंतो रामासुंतो आगदो - रामेभ्य आगतः ॥ ७ ॥

स्सो ङसः ॥ ८ ॥

अदन्तात्परस्य ङसः संयुक्तसकारद्वयमादेशः स्यात् । उपरिलोपः । 'शेषादेशयोः -' इति द्वित्वम् । तत्सूचकोऽनुस्वारः । रामस्स - रामस्य । कण्हस्स - कृष्णस्य ॥ ८ ॥

ङेरे म्मि ॥ ९ ॥

अदन्तात्परस्य ङेः ए म्मि इत्यादेशौ स्तः । रामे रामम्मि - रामे । 'हंतव्वम्मि दहमुहे' इति सेतुः ॥ ९ ॥

सुपः सु ॥ १० ॥

अदन्तात्परस्य सुपः सुकारादेशः स्यात् । ‘ए च सुपि’ इत्येत्वम् । रामेसु रामेसुं - रामेषु । ननु किमर्थमिदमुच्यते । येन कश्चिदपि विशेषो नोपलभ्यते । मैवम् । द्विवचनस्यापि सुरेव यथा स्यादित्ययमारम्भः । न च ‘द्विवचनस्य बहुवचनम्’ इत्यनेनैव तत्रापि सुर्भविष्यतीति वाच्यम् । अतिदेशो ह्ययम् । तेन अन्यत्राविहितस्यातिदेष्टुमशक्यत्वात् । रामळक्खणेसु - रामलक्ष्मणेषु ॥ १० ॥

जस्ङस्याम्सु दीर्घः ॥ ११ ॥

एत्वतो दीर्घः स्यात् । उदाहृतमिदम् ॥ ११ ॥

ए च सुपि ॥ १२ ॥

सुपीति प्रत्याहारः । न तु सप्तमीबहुवचनमात्रम् । अकारान्तस्य सुपि परे एत्वं स्यात् । अस्यैव पुरस्तादपवादो जस्ङस्यामिति दीर्घविधिः । यथासंभवमुदाहृतं चेदम् ॥ १२ ॥

क्वचित् ङसिङ्योर्लोपः ॥ १३ ॥

अदन्तस्य क्वचिल्लोपः स्यात् ङसिङ्योः परतः । एत्वदीर्घयोरपवादः । रामा । रामे । रूपे न कश्चिद्विशेषः । मतान्तरप्रदर्शनमात्रमेतत् । दोदुहिम्मिषु यद्यपि विशेषोऽस्ति तथाप्यनभिधानान्न प्रयोगः ॥ १३ ॥

इदुतोः शसो णो ॥ १४ ॥

इकारान्तादुकारान्ताच्च परस्य शसो णो इत्ययमादेशः स्यात् । अग्गिणो पेच्छ - अग्नीन् पश्य । वाउणो पेच्छ - वायून् पश्य ॥ १४ ॥

ङसो वा ॥ १५ ॥

इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङसो णो वा स्यात्। अग्गिणो इदं - अग्नेः इदम्। वाउणो इदं - वायोः इदम्। पक्षे — वक्ष्यमाणमोत्वम्। अग्गओ इदं। वाअओ इदं ॥ १५ ॥

जस ओ वा चात्वम् ॥ १६ ॥

अत्र चकारो भिन्नक्रमः जस इत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः। इदुद्भ्यां परस्य जसो ङसश्च ओत्वं वा स्यात्। तत्संनियोगेन इदुतोरकारश्चान्तादेशः स्यात्। अग्गओ चिट्ठंति - अग्नयः तिष्ठन्ति। वाअओ चिट्ठंति-वायवः तिष्ठन्ति। पक्षे — अग्गिणो वाउणो चिट्ठंति। ङसि तु उदाहृतम्। 'शेषोऽदन्तवत्' इति वक्ष्यमाणेनातिदेशेन जसि 'जश्शसोर्लोपः' इति लोपे अग्गी चिट्ठंति। वाऊ चिट्ठंति इति। अत्र इदुतोर्दीर्घः। ङसि — अग्गिस्स इदं। वाउस्स इदं। अमि — अग्गी पेच्छ। वाऊ पेच्छ। ङौ — अग्गिम्मि वट्टइ। वाउम्मि वट्टइ। ङसौ — अग्गीदो अग्गीदु अग्गीहि। वाऊदो वाऊदु वाऊहि। भिसि — अग्गीहिं वाऊहिं। भ्यसि — अग्गीहिंतो। वाऊहिंतो इत्यादि रूपाणि भवन्ति ॥ १६ ॥

टा णा ॥ १७ ॥

इदुद्भ्यां परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशः स्यात्। अग्गिणा - अग्निना। वाउणा - वायुना ॥ १७ ॥

सुभिस्सुप्सु दीर्घः ॥ १८ ॥

इदुतोरेषु परतो दीर्घः स्यात् । सौ—अग्गी एसो । वाऊ एसो । सामिद्धी । पाडिप्पद्धी । भिसि—अग्गीहि । वाऊहि । सुपि—अग्गीसु । वाऊसु । एषु किम् । अग्गिणा । वाउणा ॥ १८ ॥

जसो वा स्त्रियामुदोतौ ॥ १९ ॥

इदुतोरिति निवृत्तम् । आदीदूदन्तानां सामान्येनायं विधिः । नातोऽदातौ' इति निषेधज्ञापकात् । स्त्रियां जस उत् ओत् इत्यादेशौ वा स्तः । माळाउ होंति । माळाओ होंति । पक्षे—माळा होंति । रमाउ रमाओ होंति । पक्षे—रमा होंति । णईउ होंति । णईओ होंति । पक्षे—णई होंति । वहूउ होंति । वहूओ होंति । पक्षे—वहू होंति ॥ १९ ॥

अमि ह्रस्वः ॥ २० ॥

स्त्रियामादीदूतां अमि परे ह्रस्वः स्यात् । माळं पेच्छ । णइं पेच्छ । वहुं पेच्छ ॥ २० ॥

टाङसिङस्ङीनामिदुददादेतः ॥ २१ ॥

नेह यथासंख्यम् । विधेयानुवाद्यानां विषमसंख्यात्वात् । टा ङसि ङस् ङि इत्येतेषां चतुर्णाम् इत् उत् अत् आत् एत् इति प्रत्येकं पञ्च आदेशाः स्युः स्त्रियां विषये । णईइ णईउ णईअ णईआ णईए इति । एवं वहूइ इत्यादि । नद्या कृतम् । नद्या आगतम् । नद्याः स्वम् । नद्यां वसतीति क्रमादर्थेषु प्रयोज्यम् । ङेरमपीष्यते—माळाअं णईअं वहूअं इति ॥ २१ ॥

नातोऽदातौ ॥ २२ ॥

आकारान्तात्परमेषां टादीनां चतुर्णामदातौ न स्तः । माळाइ माळाउ माळाए इति त्रीण्येव रूपाणि ॥ २२ ॥

आदीतौ बहुलम् ॥ २३ ॥

स्त्रियामात्वमीत्वं च बहुलं स्यात् । वसमाणा वसमाणी । सुवअणा सुवअणी । सामळा सामळी । छउळ्ळा छउळ्ळी । सुंदरा सुंदरी इत्यादि ॥ २३ ॥

नपुंसके सोर्बिन्दुः ॥ २४ ॥

अत्र सोर्बिन्दुः स्याद्बहुलम् । वणं । धणं । बहुलग्रहणात् दहिं दहि । महुं महु इति ॥ २४ ॥

ई जश्शसोर्दीर्घश्च ॥ २५ ॥

नपुंसके जश्शसोरीकारादेशो बहुलं स्यात् । तत्संनियोगेन पूर्वस्याचो दीर्घश्च । वणाई होंति । महूई होंति । वणाई पेच्छ । महूई पिब । बहुलग्रहणाद्ध्रस्वश्च । वणाइ होंति । महूइ होंति । वणाइ पेच्छ । महूइ पिब । महूइं इत्यपि मांसादित्वाद्बिन्दुविकल्पः ॥ २५ ॥

नामन्त्रणे सावोत्वदीर्घबिन्दवः ॥ २६ ॥

पुंस्त्रीनपुंसकानां क्रमादोत्वदीर्घबिन्दवो न स्युः आमन्त्रणे सौ परे । हे राम । हे गौरि । हे वण ॥ २६ ॥

आत ए ॥ २७ ॥

स्त्रियामात एत्वं स्यादामन्त्रणे सौ परे । हे माळे । आतः किम् । हे वहु ॥ २७ ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ २८ ॥

ईदूतोः 'सुभिस्सुप्सु दीर्घः' इति यो दीर्घो विहितः तस्यामन्त्रणे ह्रस्वः स्यात्। हे ससि। हे करि। हे हरि। हे गुरु। हे वणमालि। हे सिसु ॥ २८ ॥

ऋत आरः पुंसि ॥ २९ ॥

आमन्त्रण इति निवृत्तम्। ऋकारान्तं यत्पदं तस्य आर इत्यादेशः स्यात्पुंसि। अनेकालपि बाहुलकाद्लोऽन्त्यस्यैव भवति। भत्तारो चिट्ठइ। भत्ता चिट्ठइ इत्यपि बाहुलकात्। पुंसि किम्। दुहिआ ॥ २९ ॥

मातुरा ॥ ३० ॥

मातृशब्दे ऋकारस्य आ इत्यादेशः स्यात्। माआ। "माआ घरो वअ अरणं" इति हालः ॥ ३० ॥

उज्जश्शष्टाङस्सु वा ॥ ३१ ॥

जश्शसोः टाङसोश्च परतः ऋकारान्तस्य उत्वं वा स्यात्। भत्तुणो चिट्ठंति। भत्तारो चिट्ठंति। भत्तुणे पेच्छ। भत्तारे पेच्छ। भत्तुणा किदं। भत्तारेण किदं। भत्तुणो इदं। भत्तारस्स इदं। भत्तुस्स इदं। अत्र वा टत्वमित्वं चेत्येके। भट्टिणा। भट्टिणो इत्यादि ॥ ३१ ॥

पितृभ्रातृजामातृणामरः ॥ ३२ ॥

आरापवादः। पिदरो चिट्ठंति। भादरो जामादरो पिदरे भादरे जामादरे पेच्छ। उत्वे पूर्ववत्। पिदुणो पिदुणे इत्यादि ॥ ३२ ॥

आ च सौ ॥ ३३ ॥

पित्रादीनामाकारोऽन्तादेशः स्यात्सौ परे। चात् अरः। पिदा पिदरो। भादा भादरो। जामादा जामादरो चिट्ठइ ॥ ३३ ॥

राज्ञः ॥ ३४ ॥

राजन्शब्दस्याकारोऽन्तादेशः स्यात्सौ परे। 'अन्त्यहलः' इति सुलोपः। राआ - राजा ॥ ३४ ॥

आमन्त्रणे बिन्दुर्वा ॥ ३५ ॥

स्पष्टम्। हे राअं। हे राआ ॥ ३५ ॥

जश्शस्ङसां णो वा ॥ ३६ ॥

राजन्शब्दादुत्तरेषामेषां णो वा स्यात्। 'णो णमोः -' इत्यात्वम्। राआणो चिट्ठंति। राआ चिट्ठंति। राआणो पेच्छ। राआ पेच्छ। ङसि—'इदद्वित्वे' इतीत्वम्। राइणो इदं। 'ङसश्च -' इति द्वित्वम्। रण्णो इदम्। 'शेषोऽदन्तवत्' इति स्सादेशश्च। राअस्स ॥ ३६ ॥

आमो णः ॥ ३७ ॥

वेति निवृत्तम्। राजन्शब्दात् आमो ण इत्यादेशः स्यात्। राआण। बिन्दुर्वा - राआणं ॥ ३७ ॥

टा णा ॥ ३८ ॥

अस्मात् टा इत्यस्य णा स्यात्। राइणा। रण्णा ॥ ३८ ॥

ङसश्च द्वित्वं जलोपश्च ॥ ३९ ॥

राजन्शब्दात्परस्य ङसश्चाकारात् टा इत्यस्य च णादेशत्वं प्राप्तस्य द्वित्वं स्यात् । तत्संनियोगेन जकारलोपश्च । रण्णो इदं । रण्णा किदं ॥ ३९ ॥

इदद्वित्वे ॥ ४० ॥

राजन्शब्दस्य टाङसोरद्वित्वयोः परत इकारोऽन्तादेशः स्यात । राउणा राइणा । अद्वित्वे किम् । रण्णा रण्णो ॥ ४० ॥

णोणमोरादङसि ॥ ४१ ॥

राजन्शब्दस्याकारोऽन्तादेशः स्यात् णो णमोः परतः । ङसादेशस्तु यो णो तस्मिन्परे न । राआणो राआणं । अङसीति किम् । राइणो रण्णो । 'णो णमोः -' इत्यत्र णंग्रहणेन ज्ञायते षष्ठीबहुवचनं बिन्दुमदपीति । अस्यैव च ज्ञापकस्य सामान्यापेक्षत्वाश्रयणेन रामेहिं रामेसुं वणाइं इत्यादौ वैकल्पिकबिन्दुमत्त्वे सिद्धे मांसादित्वकल्पनक्लेशो न कर्तव्य इत्यवधेयः ॥ ४१ ॥

आत्मनोऽप्पणो वा ॥ ४२ ॥

आत्मन्शब्दस्य अप्पण इत्यदन्त आदेशो वा स्यात् । अप्पणो - आत्मा । अप्पणं - आत्मानम् । अप्पणस्स - आत्मन इत्यादि । पक्षे— 'आत्मनि पः' इति पाक्षिकः पादेशः । अप्पा अत्ता इति ॥ ४२ ॥

इत्वद्वित्ववर्जं राजवदनादेशे ॥ ४३ ॥

अप्पणादेशाभावे आत्मन्शब्दस्य राजन्शब्दस्येव रूपं स्यात् इत्वद्वित्वे वर्जयित्वा । अप्पा अत्ता । अप्पाणो अत्ताणो । अप्पणा अत्तणा ।

अप्पणो अत्तणो । अनादेशे किम् । अप्पणो चिट्ठइ । अप्पणेण अप्पणस्स इत्यादि रामवत् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मादयोऽप्येवम् ॥ ४४ ॥

स्पष्टम् । बम्हा बम्हणो । उम्हा उम्हणो । बह्मणो उह्मणो ॥ ४४ ॥

सर्वादेर्जस ए ॥ ४५ ॥

एतदादेर्जस एत्वं स्यात् । सव्वे पुव्वे अण्णे एक्के के दे जे इमे एदे इत्यादि ॥ ४५ ॥

ङेः स्सिम्मित्थाः ॥ ४६ ॥

सर्वादेः परस्य ङेर्द्वित्ववन्तः स्सिम्मित्थाः स्युः । सव्वस्सिं सव्वम्मि सव्वत्थ । अण्णस्सिं अण्णम्मि अण्णत्थ । जस्सिं जम्मि जत्थ । तस्सिं तम्मि तत्थ ॥ ४६ ॥

इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्ट इणा वा ॥ ४७ ॥

एभ्यष्टा इत्यस्य इणा वा स्यात् । इमिणा एदिणा किणा जिणा तिणा । पक्षे—इमेण एदेण केण जेण तेण इत्यादि ॥ ४७ ॥

आम एसिं ॥ ४८ ॥

इदमादिभ्य आम एसिं इत्यादेशो वा स्यात् । इमेसिं एदेसिं केसिं जेसिं तेसिं । पक्षे—इमाणं एदाणं काणं जाणं ताणं इति । बिन्दुं विनापि—काण जाण ताण इत्यादि ॥ ४८ ॥

किंयत्तद्भ्यो ङस आसः ॥ ४९ ॥

एभ्यो ङस आस इत्यादेशो वा स्यात् । "एकयोगनिर्दिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः" इति परिभाषया इदमेतदौ विना किंयत्तदामनुवर्तनायोगात्तेषां पुनर्ग्रहणम् । कास । जास । तास । पक्षे—कस्स । जस्स । तस्स इत्यादि ॥ ४९ ॥

ईतः स्सास्से ॥ ५० ॥

ईत इति स्त्रीप्रत्ययस्यानुकरणम् । किंयत्तद्भ्यो ङसः स्सा स्से इत्यादेशौ वा स्तः स्त्रियाम् । किस्सा किस्से । जिस्सा जिस्से । तिस्सा तिस्से । पक्षे—कीए जीए तीए इत्यादि ॥ ५० ॥

ङेर्हिः ॥ ५१ ॥

किमादिभ्यो ङेर्वा हिः स्यात् । कहि । जहि । तहि । बिन्दुर्वा—कहिं । जहिं । तहिं । पक्षे—कस्सिं जम्मि तस्सिं इत्यादि ॥५१॥

आहे इया च काले ॥ ५२ ॥

किमादिभ्यो ङेः आहे इआ इत्यादेशौ वा स्तः काले वाच्ये । काहे । जाहे । ताहे । कइआ । जइआ । तइआ । काले किम् । कस्सि पुरिसे । पक्षे—स्सिम्मित्थादयः ॥ ५२ ॥

त्तो दो ङसेः ॥ ५३ ॥

वेति निवृत्तम् । किमादिभ्यो ङसेः त्तो दो इत्यादेशौ स्तः । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो ॥ ५३ ॥

तद ओ ॥ ५४ ॥

ङसेरित्येव । तदः परस्य ङसेः ओत्वं स्यात् । बाहुलकात्तच्छब्दस्य टिलोपः । तो । "तो ते कइ माअंगे" इति **सेतुः** ॥ ५४ ॥

ङसा वा से ॥ ५५ ॥

तच्छब्दस्य ङसा सह से इत्यादेशो वा स्यात् । से धणं । तास धणं वा ॥ ५५ ॥

आमा सिं ॥ ५६ ॥

तच्छब्दस्यामा सह सिं इत्यादेशो वा स्यात् । सिं धणं । ताण धणं ॥ ५६ ॥

किमः कः ॥ ५७ ॥

किंशब्दस्य क इत्यादेशो नित्यं स्यात्सुब्विषये । को कं केण कातो कस्स कस्सिं इत्यादि ॥ ५७ ॥

इदम इमः ॥ ५८ ॥

इदंशब्दस्य इमादेशः स्यादुक्तविषये । इमो इमे इमं इमेण इमस्स इमस्सिं ॥ ५८ ॥

स्सस्सिमोरद्वा ॥ ५९ ॥

अनयोः परयोरिदमः स्थाने अकारः स्यात् । बाहुलकात्सर्वादेशः । अस्स इमस्स । वेत्येव । अस्सिं इमस्सिं ॥ ५९ ॥

ङेर्देन हः ॥ ६० ॥

इदमो दकारेण सह ङेर्हकारः स्याद्वा । इह । पक्षे — अस्सिं इमस्सिं इमम्मि ॥ ६० ॥

न त्थः ॥ ६१ ॥

इदमः स्सिम्मित्थेषु मध्ये त्थ इत्यादेशो न स्यात् । इह । अस्सिं इमस्सिं । इमम्मि ॥ ६१ ॥

नपुंसके स्वमोरिदमिणमिणमो ॥ ६२ ॥

इदमः क्लीबे इदं इणं इणमो इति त्रय आदेशाः स्युः स्वमोः परतः । इदं इणं इणमो कुळं । इदमादेशः किमर्थः । स्थानिनोऽपि तथारूपत्वात् । सत्यम् । प्रायोलोपस्य बाधनार्थमिति गृहाण ॥ ६२ ॥

एतदः सावोत्वं वा ॥ ६३ ॥

अस्य सौ परे ओत्वं वा स्यात् । एस एसो ॥ ६३ ॥

त्तो ङसेः ॥ ६४ ॥

एतच्छब्दात्परस्य ङसेः त्तो इत्यादेशो वा स्यात् । एत्तो । पक्षे— एआदो एआदु एआहि ॥ ६४ ॥

तोत्थयोस्तलोपः ॥ ६५ ॥

एतच्छब्दस्य यस्तकारस्तस्य लोपः स्यात्तोत्थयोः परतः । त्यदाद्यत्वे कृत एवायं लोपः प्रवर्तते । एत्तो एत्थ । पक्षे—एआदो एआदु इत्यादि ॥ ६५ ॥

तदेतदोः सस्सावनपुंसके ॥ ६६ ॥

अनयोस्तकारस्य सः स्यान्नित्यमनपुंसके सौ परतः। सो एसो। सा एसा। अनंपुसके किम्। तं एदं ॥ ६६ ॥

अदसो दोर्मुः ॥ ६७ ॥

अदःशब्दसंबन्धिनो दकारस्य मुकारः स्यादक्लीबे सौ परतः। 'सुभिस्सुप्सु' इति दीर्घः। अमू पुरिसो। अमू वहू ॥ ६७ ॥

हश्च सौ ॥ ६८ ॥

साविति वर्तमाने पुनः सुग्रहणम् '-अनंपुसके' इति विशेषणस्य निवृत्त्यर्थम्। तेन नपुंसकेऽप्यदसो दस्य हः स्यात्सौ परे। चकारात् मुश्च। अह पुरिसो। अह वहू। अह कुळं इति। चकारप्रापितमुत्वमपि त्रिलिङ्ग्यां भवति। अमू पुरिसो। अमू वहू। अमुं कुळं इति ॥ ६८ ॥

पदस्य ॥ ६९ ॥

अधिकारोऽयम्। द्विशब्दविधेः प्रागनुक्रमिष्यमाणा विधयः पदस्य वेदितव्याः। 'सुप्तिङन्तं पदम्' इति यत्पदं तदिह गृह्यते। तेन सुबन्तस्यैव स्थाने विधास्यमाना आदेशा भवन्ति ॥ ६९ ॥

युष्मदस्तुं तुवं सौ ॥ ७० ॥

सौ परे यद्युष्मत्पदं तस्य तुं तुवं इत्यादेशौ स्तः। तुं गच्छ। तुवं गच्छ ॥ ७० ॥

तुममम्मि च ॥ ७१ ॥

अमन्तस्य युष्मत्पदस्य तुममित्यादेशः स्यात्। चकारात्स्वन्तस्य च। तुमं भणामि। तुमं भण ॥ ७१ ॥

तुज्झे तुम्हे जसि ॥ ७२ ॥

जसन्तस्य युष्मत्पदस्यैतावादेशौ स्तः। तुज्झे तुम्हे भणइ ॥७२॥

वो च शसि ॥ ७३ ॥

शसन्तस्य युष्मत्पदस्य वो इत्यादेशः स्यात्। वो भणामि। चात्पूर्वोक्तमपि। तुज्झे तुम्हे भणामि ॥ ७३ ॥

टाङ्योस्तइ तुए तुमे तुमए ॥ ७४ ॥

टान्तस्य ङ्यन्तस्य च युष्मत्पदस्यैते स्युः। तइ तए तुमे तुमए कअं ठिअं वेति संबन्धः। "माआ घरो व अरणं अज्ज खु णत्तित्ति साहिअं तुमए" इति हालः ॥ ७४ ॥

ङसि तुवतुमतुहतुम्हतुज्झतुब्भाः ॥ ७५ ॥

ङसन्तस्य युष्मत्पदस्यैते स्युः। तुव तुम तुह तुम्ह तुज्झ तुब्भ धणं इति संबन्धः ॥ ७५ ॥

आङि च ते दे ॥ ७६ ॥

आङिति टासंज्ञा प्राचाम्। आङन्तस्य युष्मत्पदस्यैतौ स्तः। चकारात् ङसन्तस्य च। ते दे कअं धणं वा इति संबन्धः ॥ ७६ ॥

तुमाइ ॥ ७७ ॥

अयमप्याङन्तस्यादेशः स्यात् । तुमाइ कअं इति ॥ ७७ ॥

तुज्झेहि तुम्हेहि भिसि ॥ ७८ ॥

भिसन्तस्य युष्मत्पदस्यैतौ स्तः । तुज्झेहि तुम्हेहि कअं इति ॥७८॥

ङसौ तत्तो तइत्तो तुमादो तुमादु तुमाहि ॥७९॥

ङसन्तस्य युष्मत्पदस्यैते स्युः । तत्तो तइत्तो तुमादो तुमादु तुमाहि आगअं इति ॥ ७९ ॥

तुम्हाहिंतो तुम्हासुंतो भ्यसि ॥ ८० ॥

भ्यसन्तस्य युष्मत्पदस्यैतौ स्तः । तुम्हाहिंतो तुम्हासुंतो अण्णो ॥८०॥

वो हो तुज्झाणं तुम्हाणमामि ॥ ८१ ॥

आमन्तस्यैते स्युः । वो हो तुज्झाणं तुम्हाणं तुज्झाण तुम्हाण वा धणं ॥ ८१ ॥

ङौ तुमस्सि तुमम्मि ॥ ८२ ॥

ङ्यन्तस्यैतौ स्तः । तुमस्सि । बिन्दुर्वा—तुमस्सिं । तुमम्मि ठिअं । अत्र बिन्दुर्नेष्टः ॥ ८२ ॥

तुज्झेसु तुम्हेसु सुपि ॥ ८३ ॥

सुबन्तस्य युष्मत्पदस्यैतौ स्तः । तुज्झेसु तुज्झेसुं तुम्हेसु तुम्हेसुं ठिअं ॥ ८३ ॥

अस्मदो हमहमहअं सौ ॥ ८४ ॥

स्वन्तस्यास्मत्पदस्यैते स्युः। हं वड्ढामि। अहं वड्ढामि। अहअं वड्ढामि ॥ ८४ ॥

मिरमि च ॥ ८५ ॥

अमन्तस्यास्मत्पदस्यैष आदेशः स्यात्। चात्स्वन्तस्य च। मि पेच्छ। मि वड्ढामि ॥ ८५ ॥

मं ममं च ॥ ८६ ॥

अमन्तस्यैतौ भवतः। मं पेच्छ वच्छ। ममं पेच्छ वच्छ ॥ ८६ ॥

अम्हे जस्शसोः ॥ ८७ ॥

जसन्तस्य शसन्तस्य च पदस्य अम्हे इत्यादेशः स्यात। अम्हे वड्ढामो। अम्हे पेच्छ ॥ ८७ ॥

आङि मे ममाइ ॥ ८८ ॥

आङन्तस्यैतौ स्तः। मे कअं। ममाइ कअं ॥ ८८ ॥

ङौ च मइ मए ॥ ८९ ॥

ङ्यन्तस्यैतौ स्तः। चकारादाङन्तस्य च। मइ मए ठिअं। मइ मए कअं ॥ ८९ ॥

अम्हेहि भिसि ॥ ९० ॥

भिसन्तस्यास्मत्पदस्यायमादेशः स्यात्। अम्हेहि अम्हेहिं कअं ॥९०॥

मत्तो मइत्तो ममादो ममादु ममाहि ङसौ॥९१॥

ङस्यन्तस्यैते पञ्च आदेशाः स्युः। मत्तो मइत्तो ममादो ममादु ममाहि आगअं इति संबन्धः ॥ ९१ ॥

अम्हाहिंतो अम्हासुंतो भ्यसि ॥ ९२ ॥

भ्यसन्तस्यैतौ स्तः। अम्हाहिंतो अम्हासुंतो आगअं इति ॥ ९२ ॥

मे मम मह मज्झ ङसि ॥ ९३ ॥

ङसन्तस्यैते चत्वार आदेशाः स्युः। मे मम मह मज्झ धणं इति ॥ ९३ ॥

णो अम्ह अम्हाण अम्हे आमि ॥ ९४ ॥

आमन्तस्यैते चत्वार आदेशाः स्युः। णो अम्ह अम्हाण अम्हे धणं। बिन्दुर्वा—अम्हाणं धणं इति ॥ ९४ ॥

ममस्सि ममम्मि ङौ ॥ ९५ ॥

ङ्यन्तस्यैतौ स्तः। ममस्सि ममम्मि ठिअं। बिन्दुर्वा—ममम्मिं ठिअं इति ॥ ९५ ॥

अम्हेसु सुपि ॥ ९६ ॥

सुबन्तस्यास्मत्पदस्यायमादेशः स्यात्। अम्हेसु ठिअं। बिन्दुर्वा—अम्हेसुं ठिअं इति ॥ ९६ ॥

द्वेर्दो ॥ ९७ ॥

पदस्येति निवृत्तम्। द्विशब्दस्य दो इत्यादेशः स्यात्। 'द्विवचनस्य बहुवचनम्' इत्यतिदेशेन प्राप्तयोः जश्शसोः 'जश्शसोर्लोपः' इति सूत्रेण

लोपः । दो भुआ दो भुए पेच्छ । दो इति सर्वासु विभक्तिषु परतः स्यादेव । दोहिं भुआहिं भुएहिं । दोहिंतो भुआहिंतो । दोण्हं भुआणं । दोसुं भुएसुं इति ॥ ९७ ॥

दुवे वेण्णि वा ॥ ९८ ॥

द्विशब्दस्यैतौ वा स्तः । दुवे भुआ वेण्णि भुआ होंति । दुवे भुआ वेण्णि भुआ पेच्छ । दुवेहिं वेण्णिहिं इत्यादि । पक्षे—दो दोहिं इत्यादि ॥ ९८ ॥

त्रेस्ती ॥ ९९ ॥

त्रिशब्दस्य ती इत्यादेशः स्यात् । तीहिं तीहिंतो तीणं तीसुं इति ॥

तिण्णि जश्शस्भ्याम् ॥ १०० ॥

त्रिशब्दस्य जश्शस्भ्यां सह तिण्णि इत्यादेशः स्यात् । तिण्णि पुरिसो तिण्णि वहूओ तिण्णि कुळाइ होंति । तिण्णि पेच्छ ॥ १०० ॥

चतुरश्चत्तारो चत्तारि ॥ १०१ ॥

चतुर्शब्दस्य जश्शस्भ्यां सहैतौ स्तः । चत्तारो चत्तारि पुरिसा होंति । चत्तारो चत्तारि पेच्छ ॥ १०१ ॥

एषामामो ण्हः ॥ १०२ ॥

द्विशब्दत्रिशब्दचतुर्शब्दानामामो ण्ह इत्यादेशः स्यात् । दोण्हं तिण्हं चउण्हं घणं इति ॥ १०२ ॥

शेषोऽदन्तवत् ॥ १०३ ॥

इकारोकारादीनां विशेषेणानुक्तादेशानां यः शेषो विधिः सोऽदन्तवदकारान्तादीनामिवेति सूत्रार्थः। अग्गी चिट्ठंति। वाऊ भमंति। अग्गीहि। वाऊहि। अग्गीदो। वाऊदो। अग्गिस्स। वाउस्स। अग्गिम्मि। वाउम्मि। माळाहिं। माळाहिंतो। वहूहिं। वहूहिंतो। ससिं। ससिस्स। राअस्स। विदुस्स इत्यादि॥ १०३॥

ङसिङ्योर्नादेतौ॥ १०४॥

अनदन्तानामदन्तवद्भावे ङसिङ्योर्यथासंख्यमादेतौ न स्तः। अग्गीदो। अग्गिम्मि। वाऊदो। वाउम्मि॥ १०४॥

आ भ्यसि॥ १०५॥

अनदन्तानामदन्तवद्भावे भ्यसन्तस्य आत्वं न स्यात्। अग्गीहिंतो। अग्गीसुंतो। वाऊहिंतो। वाऊसुंतो। कुमारीहिंतो। अनदन्तानामित्यादि किम्। रामाहिंतो॥ १०५॥

द्विवचनस्य बहुवचनम्॥ १०६॥

अतिदेशोऽयं व्याख्यानाद्द्विवचनस्य बहुवचनवत्कार्यं स्यादित्यर्थः। दुवे अग्गिणो होंति। दुवे पुरिसो होंति। दुवे वहूओ होंति॥ १०६॥

चतुर्थ्याः षष्ठी॥ १०७॥

चतुर्थ्याः षष्ठ्या इव कार्यम्। कण्हस्स णमो। रामस्स णमो। पव्वदीपरमेसराणं णमो। हरिहरविरिंचाणं णमो। णमो गोबम्हणाणं इति॥ १०७॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
पञ्चमः परिच्छेदः।

अथ षष्ठः परिच्छेदः

ततिपोरिदेतौ ॥ १ ॥

त इति तङादिभूतस्य ग्रहणम् । तिपा साहचर्यात् । तस्य तिपश्च इत् एत् इत्येतावादेशौ स्तः । भासइ भासए - भासते । तकारस्य प्रायोलोपः । गच्छइ - गच्छति ॥ १ ॥

सिप्थासोः सि से ॥ २ ॥

अनयोरेतावादेशौ स्तः प्रत्येकम् । गच्छसि गच्छसे । वड्ढसि वड्ढसे ॥ २ ॥

इण्मिपोर्मिः ॥ ३ ॥

अनयोर्मिरित्यादेशः स्यात् । वड्ढामि । गच्छामि ॥ ३ ॥

न्तिहत्थमोमुमा बहुषु ॥ ४ ॥

पुरुषत्रयबहुवचनेष्वेते आदेशाः स्युः । प्रथमपुरुषबहुवचने—न्ति । मध्यमपुरुषबहुवचने—ह थ । शेषास्त्रय उत्तमपुरुषबहुवचन इति विवेकः । जणा होंति । तुम्हे होह होथ । अम्हे होमो होमु होम । बहुषु किम् । अहं होमि ॥ ४ ॥

अत ए से ॥ ५ ॥

ततिपोः सिप्थासोश्चेत्यादेशेनैतौ अकारान्तादेव नान्येभ्य इति नियमार्थोऽयमारम्भः । गच्छए । वड्ढसिए । 'शेषाणामदन्तता' इत्यनयोरदन्तत्वम् । अतः किम् । करेइ । करेसि । वड्ढेइ । वड्ढेसि । देइ । देसि । 'लादेशे वा' इत्येत्वम् ॥ ५ ॥

अस्तेर्लोपः ॥ ६ ॥

'सिप्थासोः' इतीह परसप्तमीत्वेनानुवर्तते । तत्र सिपि परतोऽस्तेर्लोपः स्यात् । अस्तेः परस्मैपदित्वेन थासोऽसंभवात् सिमात्रस्य ग्रहणम् । तुवं सि । अग्गी सि । वाऊ सि ॥ ६ ॥

मिमोमुमादेशानां ह्रोऽधश्च ॥ ७ ॥

हः अधः इति च्छेदः । मि मो मु म इति ये आदेशा विहिताः तेषामधो हकारः स्यात् । चकारात् अस्तेर्लोपश्च । अहं म्हि । अहं म्हो । अहं म्हु । अहं म्ह ॥ ७ ॥

यक ईअइज्जौ ॥ ८ ॥

'सार्वधातुके यक्' इति कर्मणो विहितस्य यक ईअ इज्ज इत्यादेशौ स्तः । गणीअइ गणिज्जइ - गण्यते । भणीअइ भणिज्जइ - भण्यते । दीअइ दिज्जइ - दीयते । सहीअइ सहिज्जइ - सह्यते । गण्हीअइ गण्हिज्जइ - गृह्यते ॥ ८ ॥

नान्त्यद्वित्वे ॥ ९ ॥

'गमादीनां द्वित्वं वा' इति यदा भवत्यन्त्यद्वित्वं तदा नैतावादेशौ स्तः। गम्मइ - गम्यते। रम्मइ - रम्यते। अन्त्यद्वित्वमिति किम्। गमीअइ गमिज्जइ ॥ ९ ॥

न्तमाणौ शतृशानचोः ॥ १० ॥

अनयोः क्रमात् न्तमाणावादेशौ स्तः। हसंतं देवदत्तं पेच्छ। हसंतस्स देवदत्तस्स। हसंते देवदत्ते। हसमाणं देवदत्तं पेच्छ। हसमाणस्स देवदत्तस्स। हसमाणे देवदत्ते इति ॥ १० ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ११ ॥

स्त्रियां शतृशानचोरी स्यात्। चकारात्पूर्वोक्तावपि। हसई। हसंती। हसमाणी। वसई। वसंती। वसमाणी ॥ ११ ॥

धातोर्भविष्यति हिः ॥ १२ ॥

भविष्यत्कालवाचिनि प्रत्यये परे धातोः परो हिकारः प्रयोक्तव्य इति सूत्रार्थः। होहिइ - भविष्यति। होहिसि - भविष्यसि। "कह विरहप्पडिऊळा होहिइ-" इति सेतुः ॥ १२ ॥

उत्तमे स्साहौ च ॥ १३ ॥

भविष्यत्युत्तमे धातोः परतः स्सा हा इत्येतौ स्तः। चात् हि च। होस्सामि होहामि होहिमो - भविष्यामि। होस्सामो होहामो होहिमि- भविष्यामः ॥ १३ ॥

मिना स्सं वा ॥ १४ ॥

भविष्यति मिना सह स्सं वा स्यात्। भविस्सं। गमिस्सं। पक्षे—होहिमि ॥ १४ ॥

मोमुमैर्हिस्सा हित्था ॥ १५ ॥

भविष्यत्युत्तमे मो मु म-—एतैः सह हिस्सा हित्था—एतौ स्तः। होहिस्सा होहित्था। गमिहिस्सा गमिहित्था। पक्षे—होहिमि इत्यादि ॥ १५ ॥

कृदाश्रुवचिगमिरुदिदृशिरूपाणां काहंदाहं-सोच्छंवोच्छंगच्छंरोच्छंदच्छमः ॥ १६ ॥

सप्तानामेषां क्रमात्सप्तैते आदेशाः स्युर्भविष्यति काले। काहं-करिष्यामि। दाहं-दास्यामि। सोच्छं-श्रोष्यामि। वोच्छं-वक्ष्यामि। गच्छं-गमिष्यामि। रोच्छं-रोदिष्यामि। दच्छं-द्रक्ष्यामि। रूपग्रहणं सादृश्यार्थमित्युक्तम्। तेन मोच्छं-मोक्ष्यामि। भोच्छं-भोक्ष्यामि इत्याद्यूह्यम्। उत्तम इत्येव—काहिइ-दाहिइ ॥ १६ ॥

श्रवादीनां त्रिष्वनुस्वारवर्जं हिलोपश्च वा ॥१७॥

कृदादीनां सूत्रे श्रवादीनां पञ्चानां सोच्छादयः पञ्चादेशाः अनुस्वारं वर्जयित्वा भविष्यति काले पुरुषत्रयेऽपि वा स्युः। तत्संनियोगेन हिलोपश्च। श्रोष्यति—सोच्छिइ सोच्छिसि-सोच्छिमि। वक्ष्यति—वोच्छिइ वोच्छिसि वोच्छिमि इत्यादि। पक्षे—सोहिइ। वच्छिहि इत्यादि ॥ १७ ॥

उ सु मु विध्यादिष्वेकस्मिन् ॥ १८ ॥

पुरुषत्रयेऽपि विध्यादिष्वर्थेषु क्रमादेकवचने उ सु मु इत्यादेशाः स्युः। स होउ-स भवतु। तुवं होसु-त्वं भव। अहं होमु-अहं भवानि। मध्यमैकवचने हि चेष्यते। तुवं होहि। कथं तर्हि "तह वड्ढ भअवइ णिसे जह से कळ्ळं चिअ ण होइ" इत्यत्र वड्ढेति मध्यमपुरुषैकवचनप्रयोगः। उच्यते—पूर्वसूत्राद्वाग्रहणमनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषात्वेन व्याख्येयम्। तथा च प्रथमोत्तमयोर्नित्यं मध्ये तु विभाषायाम्। एतेन "उव णिच्चळणिप्पंद" इत्याद्यपि सिद्धम्। एकस्मिन् इति ग्रहणं स्पष्टार्थम्। उत्तरसूत्रे बहुष्वित्यनेनैव गतार्थत्वात्॥ १८॥

न्तु ह मो बहुषु॥ १९॥

विध्यादिष्वर्थेषु पुरुषत्रयेऽपि वचनेषु न्तु ह मो इति क्रमात्स्युः। ते होंतु-ते भवन्तु। तुम्हे होह-यूयं भवथ। अम्हे होमो—वयं भवामः। विध्यादिष्वित्यनेन लोड्लिङ्लिङाशीर्लिङो गृह्यन्ते॥ १९॥

वर्तमानभविष्यदनद्यतनयोश्च ज्यज्जौ वा॥ २०॥

वर्तमाने भविष्यदनद्यतने चकाराद्विध्यादौ च ज्य ज्ज इत्यादेशौ वा स्तः। भवतु भवेद्वा भवतु वा-होज्य। अत्र यकारलोपो न उच्चारणसामर्थ्यात्। होज्ज। पक्षे-होइ होहिइ होदु। "कह मिण्णे होज्ज जाणा रसोणुणआ" इति **सेतुः**। अनद्यतन इति किम्। अज्ज होहिइ॥ २०॥

नानेकाचः॥ २१॥

अनेकाचो धातोः परे ज्यज्जौ न स्तः। वड्ढेइ। वड्ढिहिइ। वड्ढेदु॥ २१॥

ईअ भूते ॥ २२ ॥

भूतेऽर्थे प्रथमपुरुषैकवचनस्य ईअ इत्यादेशो वा स्यात् । भुवीअ । भणीअ । कुणीअ । वड्ढीअ । पक्षे----भुवइ भणइ कुणइ वड्ढइ ॥ २२ ॥

एकाचो हीअ ॥ २३ ॥

पूर्वसूत्रस्यापवादः । एकाचो धातोर्हीअ इत्यादेशो वा स्यात् । होहीअ । सोहीअ । पक्षे—होइ सुणाइ ॥ २३ ॥

अस्तेरासिः ॥ २४ ॥

अस्तेर्भूते आसि इत्यादेशः स्यात् । आसि राआ जहिट्ठिळो । आसि दासरही रामो । प्रायेण वर्तमानप्रत्यया एव भूते भवन्ति । अभूत् - होहीइ । अगमत् - गच्छइ । "अह पेच्छइ ळक्खणओ" "जप्पइ रिक्खाहिवई" "आभासइ सुग्गीओ" इत्यादिषु अपश्यत् अजल्पत् आभाषित इत्यादि छाया ॥ २४ ॥

णिच एदादेरात् ॥ २५ ॥

णिच्प्रत्ययस्य एत्वं स्यात् । तत्संनियोगेन धातोरादेरात्वं च स्यात् । कारेइ । धारेइ । गामेइ । भामेइ ॥ २५ ॥

आवे च ॥ २६ ॥

णिच आवे इत्यादेशः स्यात् । चकारादेत्वं च । हसावेइ । बसावेइ । वुड्ढावेइ । हासेइ । वासेइ । वड्ढेइ ॥ २६ ॥

आविः क्तभावकर्मसु वा ॥ २७ ॥

क्त इति सप्तम्या लुक् सौत्रः । क्तप्रत्यये भावे कर्मणि च परे णिच आवि इत्यादेशो वा स्यात् । हसाविअं । वसाविअं । हासिअं । वासिअं । हसाविज्जइ । वसाविज्जइ । हासिज्जइ । वासिज्जइ । भणाविज्जइ । भणिज्जइ ॥ २७ ॥

नैदावे ॥ २८ ॥

क्ते भावकर्मणोश्च परत एत् आवे इत्येतौ णिच आदेशौ न स्तः । हासिअं हासिज्जइ । एषु किम् । हासाइ । वासेइ । हासावेइ ॥ २८ ॥

अत आ मिपि वा ॥ १९ ॥

अकारान्तस्य धातोर्मिपि परे आत्वं वा स्यात् । भणामि । भणमि । वड्ढामि । वड्ढमि । अतः किम् । हरेमि । करेमि ॥ २९ ॥

इच्च बहुषु ॥ ३० ॥

धातोरुत्तमपुरुषबहुवचन अत इकारः स्यात् । चकारादात्वं च । हसिमो हसामो । पणमिमो पणमामो । मण्णिमो मण्णामो । मिप्संबन्धादुत्तमपुरुषबहुवचन एव इत्यायाति । नेह—हसंति । हसह ॥ ३० ॥

क्ते ॥ ३१ ॥

धातोः क्तप्रत्यये परतोऽत इत्वं स्यात् । हसिअं । वडिअं । भणिअं । सुविअं । अतः किम् । दिण्णं । रुण्णम् ॥ ३१ ॥

ए च क्त्वातुमुंस्तव्यभविष्यत्सु ॥ ३२ ॥

एषु परतो धातोरत एत्वं स्यात् । चकारात् इत्वं च । भणेऊण भणिऊण । हसेऊण हसिऊण । हसेउं हसिउं । हसेअव्वं हसिअव्वं । हसेहिइ हसिहिइ ॥ ३२ ॥

लादेशे वा ॥ ३३ ॥

लादेशास्तिप्शतृशानचः । तेषु परतो धातोरत एत्वं वा स्यात् । हसेइ हसइ । मुणेइ मुणइ । भणेइ भणइ । भणाइ इत्यात्वमपि केचिदाहुः । मुणेइ मुणइ मुणाइ । हसेंतो हसंतो । हसेमाणो हसमाणो । अतः किम् । भाइ । दाइ । तृच इत्तओ वक्तव्यः । गण्हित्तओ - गृहीता । पावइत्तओ - प्रापयिता । रक्खित्तओ - रक्षिता ॥ ३३ ॥

इति रामपाणिवादकृतायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
षष्ठः परिच्छेदः ।

सप्तमः परिच्छेदः

भुवो होभुवौ ॥ १ ॥

प्रकृत्यादेशा आरभ्यन्ते । भवतेर्धातोः हो भुव इत्योतावादेशौ स्तः । होइ होसि होमि होंति होह होमो । भुवइ भुवंति ॥ १ ॥

क्ते भूः ॥ २ ॥

होभुवोरपवादः । क्तप्रत्यये परतो भवतेर्भू इत्येव स्यात् । भूअं ॥२॥

प्रादेर्भवः ॥ ३ ॥

उपसर्गादुत्तरस्य भवतेर्भव इत्यादेशः स्यात् । पभवइ - प्रभवति । संभवइ - संभवति । परिभवइ - परिभवति । उब्भवइ - उद्भवति ॥ ३ ॥

त्वरस्तुवरः ॥ ४ ॥

"ञित्वरा संभ्रमे" । अस्य धातोः तुवर इत्यादेशः स्यात् । तुवरइ तुवरेइ - त्वरते । तूरश्चेष्यते । तूरइ । "तूरंतस्स रइस्स वि मउळिज्जइ दक्खिणाअणंमि व आवो" इति सेतुः ॥ ४ ॥

घूर्णेर्घोळः ॥ ५ ॥

"घुण घूर्ण भ्रमणे"। अत्र घूर्णतेः घोळादेशः स्यात्। घोळइ घोळेइ - घूर्णते ॥ ५ ॥

णुदेर्णोल्ळः ॥ ६ ॥

"णुद प्रेरणे"। अस्य णोल्ळादेशः स्यात्। णोल्ळइ - नुदति। "भणामि जं भत्तिउणेण णोल्लिओ" इति **कंसवधे** ॥ ६ ॥

दूञो दूमः ॥ ७ ॥

"दूञ् परितापे"। अस्य दूमादेशः स्यात्। दूमेइ - दूयते। दूमिउं - दवितुम् ॥ ७ ॥

पाटेः फाळः ॥ ८ ॥

पाटयतेः फाळादेशः स्यात्। फाळेइ - पाटयति। फाळंति - पाटयन्ति ॥ ८ ॥

वृषादीनामृतो रिः ॥ ९ ॥

"वृषु सेचने"। "मृष मर्षणे"। "कृष विलेखने"। "हृष हृष्टौ"। "तृह हिंसायाम्"। एवमादीनामृकारस्य रिः स्यात्। वरिसइ-वर्षति। मरिसइ - मर्षति। करिसइ - कर्षति। हरिसइ - हर्षति। तरिहइ - तर्हति ॥ ९ ॥

अन्त्यस्यारः ॥ १० ॥

धातोरन्त्यस्य ऋकारस्य अर इत्यादेशः स्यात्। सृ—सरइ - सरति। मृ—मरइ - म्रियते। कृ—करइ करेइ - करोति। भृ—भरइ - बिभर्ति। हृ—हरइ - हरति। भरेइ हरेइ इत्याद्यपि ॥ १० ॥

कृञः कुणः ॥ ११ ॥

स्पष्टम् । कुणइ कुणाइ कुण्हति - करोति । "ण कुणंतो व्विअ माणं णिसासु सुहसुत्तदरविबुद्धाणं" इति **हालः** । अरादेशश्चेष्यते—करइ करेइ इति ॥ ११ ॥

जृम्भेर्जंभाअः ॥ १२ ॥

"जभ जृभि गात्रविनामे" । अत्र जृम्भतेः जंभाअ इत्यादेशः स्यात् । जंभाअइ - जृम्भते ॥ १२ ॥

ग्रहेर्गेण्हः ॥ १३ ॥

"ग्रह उपादाने" । अस्य गेण्ह इत्यादेशः स्यात् । गेण्हइ गेण्हाइ गेण्हेइ - गृह्णाति । "अब्भत्थणं ण गेण्हइ" इति **सेतुः** ॥ १३ ॥

घे क्त्वातुमुंस्तव्येषु ॥ १४ ॥

एषु ग्रहेः घे इत्यादेशः स्यात् । घेत्तूण - गृहीत्वा । घेत्तुं - ग्रहीतुम् । घेत्तव्वं - ग्रहीतव्यम् ॥ १४ ॥

कृञः का भूतभविष्यतोश्च ॥ १५ ॥

भूतभविष्यतोः कालयोः कृञः का इत्यादेशः स्यात् । चकारात् क्त्वातुमुंस्तव्येषु च । भूते—काहीअ । भविष्यति—काहिअ काऊण काउं काअव्वं ॥ १५ ॥

स्मरतेर्भरसुमरौ ॥ १६ ॥

स्मरतेर्धातोरेतौ स्तः । भरइ सुमरइ-स्मरति । "संभरइ वण्णअ तुप्पमुहीए तीए वरिउब्भणं भरिमो" इति हालः । म्हरश्चेष्यते— विम्हरिदो । "महुअर विम्हरिदो सि णं कहं" इति **कालिदासः** ॥१६॥

भियो भावीभौ ॥ १७ ॥

बिभेतेरेतौ स्तः । भाइ वीभइ-बिभेति ॥ १७ ॥

म्लायो वावाऔ ॥ १८ ॥

"म्लै हर्षक्षये" । अस्य वा वाअ इत्येतौ स्तः । वाइ वांति । वाअइ वाअंति ॥ १८ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ १९ ॥

"तृप प्रीणने" । अस्य थिप्पादेशः स्यात् । थिप्पइ थिप्पेइ-तृप्यति ॥ १९ ॥

ज्ञो जाणमुणौ ॥ २० ॥

जानातेरेतौ स्तः । जाणइ मुणइ-जानाति । "अमुणिअकुसुमणिग्गमा देंति फळं" इति **सेतुः** ॥ २० ॥

जल्पेर्लो मः ॥ २१ ॥

जल्पतेः लकारस्य मकारः स्यात् । मो बिन्दुः । जंपइ-जल्पति । "जंपइ रिच्छाहिवई" इति **सेतुः** ॥ २१ ॥

स्थाध्यागां ठाअझाअगाआः ॥ २२ ॥

स्थादीनां त्रयाणां क्रमात् ठाआदयः आदेशाः स्युः । ठाअइ - तिष्ठति । झाअइ - ध्यायति । गाअइ - गायति ॥ २२ ॥

ठाझागाश्च भविष्यद्वर्तमानविध्याद्येकवचने ॥ २३ ॥

पूर्वोक्तानां त्रयाणां भविष्यद्विध्याद्यर्थेष्वेकवचनेषु ठा झा गा एते क्रमात् स्युः । चकारात् पूर्वोक्ता अपि । ठाहिइ - स्थास्यति । ठाइ - तिष्ठति । ठाउ - तिष्ठतु । झाहिइ - ध्यास्यति । झाइ - ध्यायति । झाउ - ध्यायतु । गाहिइ - गास्यति । गाइ - गायति । गाउ - गायतु । पक्षे— ठाअहिइ ठाअइ ठाअउ इत्यादि ॥ २३ ॥

खादिधाव्योः खाधौ ॥ २४ ॥

"खादृ भक्षणे" । "धावु गतिशुद्धयोः" । अनयोः क्रमात् खा धा एतौ स्तः । खाइ - खादति । धाइ - धावति ॥ २४ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ २५ ॥

"ग्रसु ग्लसु अदने" । अस्य घिसादेशः स्यात् । घिसइ घिसेइ - ग्रसति ॥ २५ ॥

चिञश्चिणः ॥ २६ ॥

"चिञ् चयने" । अस्य चिणादेशः स्यात् । चिणइ चिणेइ - चिनोति ॥ २६ ॥

क्रीञः किणः ॥ २७ ॥

"डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये"। अस्य किणादेशः स्यात्। क्किणइ किणाइ किणेइ - क्रीणाति ॥ २७ ॥

वेः के च ॥ २८ ॥

वेरुपसर्गादुत्तरस्य क्रीञः के इत्यादेशः स्यात्। चात्किणश्च। विकेइ - विक्रीणाति। वेः किम्। परिकिणाइ। उपसर्गात्किम्। भुवि किणाइ। पक्षे—विक्किणेइ ॥ २८ ॥

उद्ध्म उद्धुमः ॥ २९ ॥

"ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः"। उपसर्गादुत्तरस्यास्य उद्धुम इत्यादेशः स्यात्। उद्धुमाइ - उध्मायति। उतः किम्। धमइ विधमइ इति ॥ २९ ॥

श्रद्धो दहः ॥ ३० ॥

श्रत्पूर्वस्य दधातेः दह इत्यादेशः स्यात्। सद्दहइ - श्रद्धाति। "दिट्ठ त्ति ण सद्दहिअं" इति **सेतुः** ॥ ३० ॥

अवाद्गाहेर्वाहः ॥ ३१ ॥

"गाहू विलोडने"। अवादुपसर्गादुत्तरस्यास्य वाह इत्यादेशः स्यात्। 'ओदवापयोः' इत्योत्वम्। ओवाहइ अववाहइ - अवगाहते। "ओवाहिअमहिवेढो" इति **सेतुः**। अवात्किम्। विगाहइ गाहइ इति ॥ ३१ ॥

काशेर्वासः ॥ ३२ ॥

"काशृ दीप्तौ"। अवादुत्तरस्यास्य वास इत्यादेशः स्यात्। ओवासइ - अवकाशते। ओवासं देहि - अवकाशं देहि इति ॥ ३२ ॥

निरो माङो माणः ॥ ३३ ॥

"माङ् माने"। निरुत्तरस्यास्य माण इत्यादेशः स्यात्। णिम्माणइ - निर्मिमीते। निरः किम्। माइ परिमाइ ॥ ३३ ॥

क्षियो झिज्जः ॥ ३४ ॥

"क्षि क्षये"। अस्य झिज्ज इत्यादेशः स्यात्। झिज्जइ - क्षीयते। "झिज्जइ झिण्णावि तणू" इति **सेतुः** ॥ ३४ ॥

भिदिछिदोरन्त्यस्य न्दः ॥ ३५ ॥

अनयोरन्त्यस्य दकारस्य न्द इत्यादेशः स्यात्। भिंदइ - भिनत्ति। छिंदइ - छिनत्ति ॥ ३५ ॥

कथेर्ढः ॥ ३६ ॥

अन्त्यस्येति वर्तते। "कथे-निष्पाके"। अस्यान्त्यस्य ढः स्यात्। कढइ कढेइ - कथते ॥ ३६ ॥

वेष्टेश्च ॥ ३७ ॥

"वेष्टृ वेष्टने"। अस्य चान्त्यस्य ढः स्यात्। वेढइ - वेष्टते। "ओवाहिअमहिवेढो" इति **सेतुः** ॥ ३७ ॥

उत्समोर्ळ्ळः ॥ ३८ ॥

उपसर्गयोरनयोः परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ळ्ळ इत्यादेशः स्यात्। उव्वेळ्ळइ - उद्वेष्टते। संवेळ्ळइ - संवेष्टते। अनयोः किम्। परिवेढइ ॥ ३८ ॥

रुदेर्वः ॥ ३९ ॥

"रुदिर् अश्रुविमोचने"। अस्यान्त्यस्य वः स्यात्। रुवइ-रोदिति। "रुवस्स मुच्चेइ" इति हालः ॥ ३९ ॥

उदो विजेः ॥ ४० ॥

"ओविजी भयचलनयोः"। उद उत्तरस्यास्य वः स्यात्। उव्वेवइ-उद्विजति। उदेः किम्। वेजइ। परिवेजइ ॥ ४० ॥

वृधेर्ढः ॥ ४१ ॥

"वृधु वृद्धौ"। अस्यान्त्यस्य ढः स्यात्। वड्ढइ वड्ढए-वर्धते। दिट्ठिआ वड्ढसि' इति ॥ ४१ ॥

हन्तेर्म्मः ॥ ४२ ॥

"हन हिंसागत्योः"। अस्यान्त्यस्य म्मः स्यात्। हम्मइ हम्मए-हन्ति ॥ ४२ ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ ४३ ॥

"रुष रोषे"। "दुष वैकृत्ये"। "पुष पुष्टौ"। एतदादीनां धातूनामचो दीर्घः स्यात्। रूसइ-रुष्यति। दूसइ-दुष्यति। पूसइ-पुष्यति ॥ ४३ ॥

चो व्रजिनृत्योः ॥ ४४ ॥

"व्रज गतौ"। "नृती गात्रविक्षेपे"। अनयोरन्त्यस्य चकार आदेशः स्यात्। आदेशत्वात् द्वित्वम्। वच्चइ-व्रजति। णच्चइ-नृत्यति।

अन्त्यस्येत्यधिकारो यद्यपि रुषादिसूत्रे विच्छिन्नः तथापि मण्डूकप्लुत्या अनुवर्तते । तेन व्रजनृत्योर्वकारनकारयोर्न भवति ॥ ४४ ॥

युधबुधयोर्ज्झः ॥ ४५ ॥

"युध संप्रहारे"। "बुध अवगमने"। अनयोरन्त्यस्य ज्झ इत्यादेशः स्यात् । जुज्झइ - युध्यते । बुज्झइ - बुध्यते । "बुज्झन्ती कवि-पडिहा व कव्वबंधे" इति **कंसवधे** । बन्धेश्च वाच्यम्—बज्झइ - बध्यते ॥

रुधेर्न्धम्भौ ॥ ४६ ॥

"रुधिर् आवरणे"। अस्यान्त्यस्य बिन्दुमन्तौ धकारभकारौ स्तः । रुंधइ रुंभइ - रुणद्धि । "केआरसोअरुंभणतंसदट्ठिअ कोमळो चळणो" इति **हालः** ॥ ४६ ॥

मृदो ळः ॥ ४७ ॥

"मृद क्षोदे"। अस्यान्त्यस्य ळः स्यात् । मळइ - मृद्नाति ॥४७॥

शदिपत्योर्डः ॥ ४८ ॥

"शद्लृ शातने"। "पत्लृ गतौ"। अनयोरन्त्यस्य डः स्यात् । सडइ - शीर्यते । पडइ - पतति ॥ ४८ ॥

शकादीनां द्वित्वं वा ॥ ४९ ॥

"शक्लृ शक्तौ"। "तुद व्यथने"। "पुष पुष्टौ" "लग सङ्गे"। एतदादीनामन्त्यस्य द्वित्वं वा स्यात् । सकइ सक्कइ - शक्नोति । तुदइ तुद्दइ - तुदति । फुडइ - फुड्डइ - पुष्णाति । ळगइ - ळग्गइ - लगति ॥ ४९ ॥

प्रादेर्मीळः ॥ ५० ॥

"मील निमेषणे"। उपसर्गादुत्तरस्यास्य द्वित्वं स्यात्। संमिळ्ळइ - संमीलति। उंमिळ्ळइ - उन्मीलति। प्रादेः किम्। मिळइ ॥ ५० ॥

भुजादीनां क्त्वातुमुंस्तव्येषु लोपः ॥ ५१ ॥

"भुज परिपालनाभ्यवहारयोः"। एतदादीनामन्त्यस्य लोपः स्यात् एषु परतः। भोत्तूण - भुक्त्वा। भोत्तुं - भोक्तुम्। भोत्तव्वं - भोक्तव्यम्। मोत्तूण - मुक्त्वा। मोत्तुं - मोक्तुम्। मोत्तव्वं - मोक्तव्यम्। वेत्तूण - उदित्वा। वेत्तुं - वदितुम्। वेत्तव्वं - वदितव्यम्। रोत्तूण - रुदित्वा। रोत्तुं - रोदितुम्। रोत्तव्वं - रुदितव्यम्। णत्तूण - नत्वा। मत्तूण - मत्वा। आकृतिगणोऽयम्। भत्तुं ॥ ५१ ॥

श्रुहुजिलूञ्धूञां णोऽन्त्यस्य ह्रस्वश्च ॥ ५२ ॥

"श्रु श्रवणे"। "हु दानादानयोः"। "जि जये"। "लूञ् छेदने"। "धूञ् कम्पने"। एभ्यो ण इति विकरणप्रत्ययः स्यात्। दीर्घवतामेषामन्त्यस्य ह्रस्वश्च। अन्त्यस्येति वर्तमानेऽपि पुनर्ग्रहणं विकरण-प्रत्यय इत्यधिकार्थप्रतिपत्त्यर्थम्। सुणइ सुणाइ - शृणोति। हुणइ हुणाइ - जुहोति। जिणइ जिणाइ - जयति। लुणइ लुणाइ - लुनाति। धुणइ धुणाइ - धुनोति ॥ ५२ ॥

भावकर्मणोर्वश्च ॥ ५३ ॥

श्र्वादिभ्यो भावकर्मणोः वश्च णश्च स्यात्। सुव्वइ सुणिज्जइ - श्रूयते। हुव्वइ हुणिज्जइ - हूयते। जिव्वइ जिणिज्जइ - जीयते। लुव्वइ लुणिज्जइ - लूयते। धुव्वइ धुणिज्जइ - धूयते ॥ ५३ ॥

गमादीनां द्वित्वं वा ॥ ५४ ॥

"गम्लृ गतौ"। "रमु क्रीडायाम्"। "भण शब्दे"। एषामन्त्यस्य द्वित्वं वा स्यात् भावकर्मणोः। गम्मइ गमइ - गम्यते। रम्मइ रमइ - रम्यते। भण्णइ भणइ - भण्यते ॥ ५४ ॥

दुहलिहवहां दुब्भलिब्भवब्भाः ॥ ५५ ॥

"दुह प्रपूरणे"। "लिह आस्वादने"। "वह प्रापणे"। एषां क्रमादेते स्युर्भावकर्मणोः। दुब्भइ - दुह्यते। लिब्भइ—लिह्यते। वब्भइ उह्यते ॥ ५५ ॥

हृञ्कृञोर्हीरकीरौ ॥ ५६ ॥

"हृञ् हरणे"। "डुकृञ् करणे"। भावकर्मणोरनयोरेतौ स्तः। हीरइ - ह्रियते। कीरइ - क्रियते ॥ ५६ ॥

ज्ञो णज्जणप्पौ वा ॥ ५७ ॥

जानातेरेतौ वा स्तः भावकर्मणोः। णज्जइ णप्पइ - ज्ञायते। पक्षे—जाणिज्जइ मुणिज्जइ ॥ ५७ ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ५८ ॥

"ग्रह उपादाने"। अस्य घेप्प इत्यादेशः स्यात् भावकर्मणोः। घेप्पइ - गृह्यते "ताळा घेप्पंति गुणा" इति हालः। वेत्येव—गण्हिज्जइ ॥५८॥

क्तेन दिण्णादयः ॥ ५९ ॥

क्तप्रत्ययेन सह ददात्यादेः दिण्णादय आदेशाः स्युः भावकर्मणोः। "डुदाञ् दाने"। दिण्णं - दत्तम्। "रुदिर् अश्रुविमोचने"। रुण्णं - रुदितम्। "दह भस्मीकरणे"। दट्ठं - दग्धम्। "पुष पुष्टौ"। पुण्णं - पुष्टम्। "रञ्ज रागे"। रत्तं - रक्तम्। ॥ ५९ ॥

तक्षे रञ्बः ॥ ६० ॥

भावकर्मणोरिति निवृत्तम्। "तक्ष तनूकरणे"। अस्य रञ्बादेशः स्यात्। रञ्बइ - तक्षति ॥ ६० ॥

खिदेर्विसूरः ॥ ६१ ॥

"खिद दैन्ये"। अस्य विसूर इत्यादेशः स्यात्। विसूरइ - खिद्यते। "विरहविसूरिणा वीसोहं" इति ॥ ६१ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ ६२ ॥

"क्रुध क्रोधे"। अस्य जूर इत्यादेशः स्यात्। जूरइ - क्रुध्यति। वेति निवर्तते। प्रयोगानुसारात् कुज्झइ - क्रुध्यति। गौरी कुज्झइ इति॥६२

चर्वेर्वंभः ॥ ६३ ॥

"चर्व अदने"। अस्य वंभ इत्यादेशः स्यात्। वंभइ - चर्वति ॥६३॥

त्रसेर्वुज्जः॥ ६४ ॥

"त्रस धारणे"। अस्य वुज्ज इत्यादेशः स्यात्। वुज्जेइ - त्रस्यति ॥ ६४ ॥

मृजेर्लुहपुसौ ॥ ६५ ॥

"मृजू शुद्धौ"। अस्य लुह फुस इत्येतावादेशौ स्तः। लुहइ फुसइ - मार्ष्टि। "उप्फुसइ दाणवंकं" इति **सेतुः** ॥ ६५ ॥

बुड्डखुप्पौ मज्जेः ॥ ६६ ॥

"टुमस्जो शुद्धौ"। अस्य बुड्डखुप्पौ स्तः। बुड्डइ खुप्पइ - मज्जति ॥ ६६ ॥

दृशेः पुळणिअणिअच्छपेच्छाः ॥ ६७ ॥

"दृशिर् प्रेक्षणे"। अस्यैते आदेशाः स्युः। पुळइ णिअइ णिअच्छइ पेच्छइ - पश्यति। दृशेरुवर् वाच्यः। उव - पश्यति। "उव णिच्चळ-णिप्पंदा" इति **हालः** ॥ ६७ ॥

शकेस्तरचअतीराः ॥ ६८ ॥

"शक्ऌ शक्तौ"। अस्यैते आदेशाः स्युः। तरइ - चअइ तीरइ - शक्नोति। "तीरइ तिहुवणसिरीए विणळोहेउं" इति **सेतुः** ॥ ६८ ॥

अपक्रमेर्बोळः ॥ ६९ ॥

"क्रमु पादविक्षेपे"। अपात्परस्य क्रमेर्बोळादेशः स्यात्। बोळइ बोळेइ - अपक्रामति। "दुक्खबोळे अव्वं" "कइवळं बोळीणं" इति च **सेतुः** ॥

शेषाणामदन्तता ॥ ७० ॥

उक्तशेषाणां धातूनामकारान्तत्वं स्यात्। चुंबइ चुंबेइ - चुम्बति। वडइ - वटति। भमइ - भ्रमति। रमइ - रमति। पचइ - पचति। संकुचइ - संकुचति इत्यादि ॥ ७० ॥

अडादेशो बहुलम् ॥ ७१ ॥

पूर्वोक्तानामपि धातूनामडादेशे सति बहुलं रूपान्तराणि स्युरित्यर्थः । तथाहि—मज्जइ खड्डइ चव्वइ वंभइ भाअइ भाइ मिळाअइ चिट्ठइ इत्यादि सर्वत्र तिबादीनामडादेशमाद्यावयवतया कृत्वा प्रयोक्तव्यमित्यर्थः । विहितानादेशान् विनापि प्रयोगानुसारेण रूपान्तराण्यपि साधूनि भवन्ति । सर्वं चेदं बहुलग्रहणस्य प्रपञ्च इत्यवगन्तव्यम् ॥ ७१ ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तौ
सप्तमः परिच्छेदः ।

अष्टमः परिच्छेदः

निपाताः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयम् । इत ऊर्ध्वमा परिच्छेदसमाप्तेर्निपाता विधीयन्त इत्यर्थः ॥ १ ॥

हुं दानपृच्छानिवारणेषु ॥ २ ॥

एष्वर्थेषु हुमिति निपातः स्यात् । दाने—हुं पडिच्छ-हुं प्रतीच्छ । पृच्छायाम्—हुं को तुवं-हुं कस्त्वम् । निवारणे—हुं चिट्ठ-हुं तिष्ठ ॥ २ ॥

च्चिअ च्चेअ अवधारणे ॥ ३ ॥

एतावववधारणे वर्तेते ।

"अत्थविसेसा ते च्चिअ सद्दा ते च्चेअ परिणमंता वि ।
उत्तिविसेसो कव्वं भासा जह होइ सा होइ ॥" इति **राजशेखरः** ॥ ३ ॥

ओ सूचनापश्चात्तापविकल्पेषु ॥ ४ ॥

एष्वर्थेषु ओ इति निपात्यते । सूचनायाम्—ओ चारो । पश्चात्तापे—ओ ण दिट्ठा सा । विकल्पे—थाणू ओ पुरिसो ओ ॥४॥

इरकिरकिला अनिश्चिताख्याने ॥ ५ ॥

एते अनिश्चिताख्याने निपाताः स्युः । एव्वं इर किर किळ भणंति ।

" कळ्ळं किर खरहिअअं पवसिहि पिओ त्ति सुण्णइ जणम्मि ।
तह वड्ढ भअवइ णिसे जह से कळ्ळं चिअ ण होइ ॥ "

इति हालः ॥ ५ ॥

हु खु निश्चयवितर्कसंभावनासु ॥ ६ ॥

एष्वर्थेषु हु खु इत्येतौ निपातौ भवतः । निश्चये—अअं हु राआ अअं खु राआ - अयं खलु राजा । वितर्के—आगमिस्सइ हु खु पिओ - आगमिष्यति खलु प्रियः । संभावनायाम्—णेण हु खु देवदत्तेण होदव्वं - अनेन खलु देवदत्तेन भवितव्यम् ॥ ६ ॥

इजे रे पादपूरणे ॥ ७ ॥

एतौ पादपूरणे स्तः । " आअदो सि इजे राअं कुण रे णो मणोरहं " इति ॥ ७ ॥

णवर केवले ॥ ८ ॥

अयं केवलार्थे निपात्यते । " किं दुप्पवेसविक्खम्भआइ णवर ण दीसंति " । केवलं न दृश्यन्त इत्यर्थः ॥ ८ ॥

आनन्तर्ये णवरिअ ॥ ९ ॥

अयमानन्तर्यार्थे भवति । "णवरिअ समुद्दवेळं बोळंति सुअंधबंधुरणवेळं" इति सेतुः ॥ ९ ॥

ऊ क्षेपविस्मयसूचनासु ॥ १० ॥

एष्वर्थेषु ऊ इति निपातः स्यात् । क्षेपे—ऊ ण मे अणुमदो सि । विस्मये—ऊ अच्छेरं । सूचनायाम्—ऊ चोरो एसो ॥ १० ॥

किणो प्रश्ने ॥ ११ ॥

प्रश्नार्थे किण इति निपात्यते । किणो तुण्हिक्का चिट्ठसि ॥ ११ ॥

अप्पो अम्मो दुःखसूचनासंभाषणेषु ॥ १२ ॥

एष्वर्थेष्वेतौ निपातौ स्तः । दुःखे—अप्पो अम्मो णिगिहीदो मे वअस्सो । सूचनायाम्—अप्पो अम्मो चोरो सो । संभाषणे—अप्पो अम्मो भण वित्थरेण ॥ १२ ॥

हळाहि निवारणे ॥ १३ ॥

हळाहीत्येकं पदम् । हळाहीति निपातो निवारणेऽर्थे वर्तते । हळाहि चिट्ठ ॥ १३ ॥

आ कुत्सायाम् ॥ १४ ॥

कुत्सितार्थे आ इति निपात्यते । आ जुउच्छिअं एदं ॥ १४ ॥

अइ वळे संभाषणे ॥ १५ ॥

संभाषणार्थे एतौ स्तः। अइ भण। वळे भण।

" कहं खु से कंसवहं सुहावहं
सुहं व गण्हेह वळे सुहीअणा।" इति **कंसवधे**।

अइ मं मुञ्च ॥ १५ ॥

वि वैपरीत्ये ॥ १६ ॥

वैपरीत्येऽर्थे वि इति निपात्यते। चंदो वि तवेइ - चन्द्रोऽपि तपति ॥ १६ ॥

वड्ढे आमन्त्रणे ॥ १७ ॥

आमन्त्रणेऽर्थे वड्ढे इति निपात्यते। वड्ढे जहिट्ठं गच्छ। आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा ॥ १७ ॥

अरे रे संभाषणरतिकलहाक्षेपेषु ॥ १८ ॥

एष्वर्थेष्वेतौ निपातौ भवतः। संभाषणे—अरे भण। रे भण। रतिकलहे—

" अरे कुरंगच्छि भुआहिँ वेढणं
कुणेसु रे मा कुण माणबंधणम्।" इति।

आक्षेपे—अरे रे ण मे अणुमदो सि ॥ १८ ॥

पिव मिव विव इवार्थे ॥ १९ ॥

एते त्रय इवार्थे स्युः। चंदो पिव वअणं - चन्द्र इव वदनम्।

"चंदो पिव वअणं दे जोण्हामिव दंतकांतिरिच्छोळी ।
किं च कळंको विव दे भुमआ भंगो पिए भाइ ॥"

इति ॥ १९ ॥

अग्घो हंहो आभिमुख्यकरणे ॥ २० ॥

आभिमुख्यकरणे एतौ भवतः । अग्घो बंहण इदो दाव । हंहो धम्मिआ सुणह ॥ २० ॥

हद्धि निर्वेदे ॥ २१ ॥

निर्वेदे हद्धीति वर्तते । हद्धि वंचिदो म्हि ॥ २१ ॥

ही हर्षे ॥ २२ ॥

हर्षे हीति भवति । ही सिद्धो मणोरहो ॥ २२ ॥

शेषः संस्कृतात् ॥ २३ ॥

कृत्तद्धितसमासादिलक्षणा ये शब्दास्ते शेषशब्देनोच्यन्ते । येषामत्र प्रतिपदं न लक्षणमुक्तं तेषां संस्कृतशब्देभ्य एव व्युत्पत्तिः । किं तु 'ठो ढः' 'पो वः' 'टो डः' 'नो णः' 'अत ओत्सौ' इत्यादिसामान्यलक्षण-विशिष्टाः संस्कृतप्रकृतयः शब्दा वेदितव्याः । पढइ - पठति । कुविओ - कुपितः । णअणं - नयनम् । माहवो माधव इत्यादि । तद्भवं तत्समं देश्यमिति त्रयः प्रकाराः प्राकृतेषु । तत्र तद्भवं तस्मात्संस्कृतादेव संभूतम् । पहवइ - प्रभवति । चुंबइ - चुम्बति । गच्छइ - गच्छति । तत्समं संस्कृतमेव । यथा—करणं हरणं रामः माधवः इत्यादयश्च । देश्यं यथा—कंदोट्ट -

इन्दीवरम् । दोग्घट्टो - गजः । चिप्पोळं - धिक्कारः । पैशाचे तु तद्भवमेव । शषसानां शः । णिशाए काशाळो इत्यादि । रलयोर्ळः । ळामो । णळो । अहमित्यत्र अहके—"अहके ळोशपळित्ता" इत्यादि । एतावानेव विशेषः । तद्भवमेवेदमपि । तद्भवस्य संस्कृतात् 'ठो ढः' 'पो वः' 'टो डः' 'नो णः' इत्याद्यक्षरविकारमात्रमेव । पैशाचेऽपि 'शषसां शः' 'रडलानां ळः' इत्येतावन्मात्रमेव विशेष इति ॥ २३ ॥

प्राकृतलक्षणमेतत्प्रायेणोक्तं प्रयोगमनुसृत्य ।
अपरमपभ्रंशादेर्लक्षणमन्यत्र विज्ञेयम् ॥

इति रामपाणिवादविरचितायां प्राकृतप्रकाशवृत्तावष्टमः परिच्छेदः

सूत्रानुक्रमणिका

ह

प्राकृतपदानुक्रमणिका

आ

छ

त

उदाहरणसूची

२ - ३७ अट्ठिअवाहं पुणो परुण्णं व मुहं

सेतुः १-३५

८ - ३ अत्थविसेसा ते च्चिअ सद्दा ते च्चेअ मरिणमंता वि ।
उत्तिविसेसो कव्वं भासा जा होइ सा होइ ॥

कर्पूरमञ्जरी १-७

३ - ५५ अप्पवसो वि हु सुअणो परव्वसो आहिआईए

गाथासप्तशती ३-६५

७ - १३ अब्भत्थणं ण गेण्हइ

सेतुः ११-२७.

७ - २० अमुणिअकुसुमणिग्गमा देंति फळं

सेतुः ३-९

८ - १८ अरे कुरंगच्छि भुआहिँ वेढणं
कुणेसु रे मा कुण माणबंधणं (?)

४ - १२ अविसारिअवित्थअं अणोणअगहिरं

सेतुः १-१

६ - २४ अह पेच्छइ ळक्खणओ

सेतुः (?)

१ - ४२ अह सोऊण तं पोरा णाराअणमुवट्ठिअं

उसाणिरुद्धम् ४-१

८ - ७ आअदो सि इजे राअं कुण रे णो मणोरहं (?)

६ - २४ आभासइ सुग्गीवो

सेतुः ३-२

२ - १४ आमेळं कुवळअपुव्वमुव्वराअं

कंसवहो ३-२८

४ - ६ आरोविएण धणुहेण सुबाहुसत्तुं

सेतुः (?)

४ - ३० आळाणक्खंभेसु व बाहूसु सिळाअळट्ठिएसु णिसण्णे

सेतुः ३-१

१ - १३ इअ अत्थिरसामत्थे

सेतुः ३-५३

१ - २ इसि चुम्बिआइ भमरेहिँ

शाकुन्तलम् १-४

४ - १ उक्खअहिअअगिरिबंधणं वच्छअळं

सेतुः ४-२२

७ - ६५ उप्फुसइ दाणवंकं

सेतुः १-३३

१ - २१ उळुहळे णिअदो महुसूअणो (?)

४ - ९ उवगओ सरओ

सेतुः १-१६

६ - १८ उव णिच्चळणिप्पंदा

गाथासप्तशती १-४

७ - ६७ ,, ,,

४ - १२ एमेअ तत्थ ण हु काळणमत्थि रूवं

कर्पूरमञ्जरी ३-९

४ - २० ओवाहिअमहिवेढो

सेतुः १-४

७ - ३१ ,, ,,

७ - ३७ ,, ,,

४ - १९ अत्ता भणामि भणिअं तुम्हाण विपंडरा वट्टी

गाथासप्तशती ७-७६

७ - ६९ कइवळं बोळीणं

सेतुः (?)

८ - ५ कळ्ळं किर खरहिअअं पवसिहि पिओत्ति सुण्णइ जणम्मि ।
तह वड्ढ भअवइ णिसे जह से कळ्ळं चिअ ण होइ ॥

हालः १-६४

६ - २० कह मण्णे होज्ज जाणई साणुणआ

सेतुः ११-२७

३ - ५५ कह विरहप्पडिऊळा होहिइ समुहहिअआ पइम्मि उवगए

सेतुः ११-२६

४ - १५ ,, ,,

८ - १५ कहं खु से कंसवहं सुहावहं
सुहं व गण्हेह वळे सुहीअणा

कंसवहो १-२

८ - ८ किं दुप्पवेसविक्खंभआइ णवर ण दीसंति

सेतुः (?)

७ - ४६ केआरसोत्त रुंभइतसट्ठिअ कोमळो चळणो

गाथासप्तशती ७-९०

१ - ४१ कोसळ्ळातणअस्स जत्थ चळणे वंदामि णंदामि अ

बालरामायणम् ६-१९

४ - २० ओवाहिअमहिवेढो

सेतु: १-४

७ - ३१ ,, ,,

७ - ३७ ,, ,,

४ - १९ अत्ता भणामि भणिअं तुम्हाण विपंडरा वट्टी

गाथासप्तशती ७-७६

७ - ६९ कइवळं बोळीणं

सेतु: (?)

८ - ५ कळ्ळं किर खरहिअअं पवसिहि पिओत्ति सुण्णइ जणम्मि।
तह वड्ढ भअवइ णिसे जह से कळ्ळं चिअ ण होइ ॥

हाल: १-६४

६ - २० कह मण्णे होज्ज जाणई साणुणआ

सेतु: ११-२७

२ - ५५ कह विरहप्पडिऊळा होहिइ समुहहिअआ पइम्मि उवगए

सेतु: ११-२६

४ - १५ ,, ,,

८ - १५ कहं खु से कंसवहं सुहावहं
सुहं व गण्हेह वळे सुहीअणा

कंसवहो १-२

८ - ८ किं दुप्पवेसविक्खंभआइ णवर ण दीसंति

सेतु: (?)

७ - ४६ केआरसोत्त रुंभइतसट्ठिअ कोमळो चळणो

गाथासप्तशती ७-९०

१ - ४१ कोसळ्ळातणअस्स जत्थ चळणे वंदामि णंदामि अ

बालरामायणम् ६-१९

३ - ८ गाढअरुण्णो गिम्हो अइदीहराइ जोण्हे

कर्पूरमञ्जरी ४-१

३ - ३० गामवडस्स पिउच्छा

गाथासप्तशती ३-९५

४ - ३४ गोळाणइ कच्छवासिणा गरिअसीघेण

गाथासप्तशती १-७५

८ - १९ चंदो पिव वअणं दे जोण्हामिव दंतकांतिरिच्छोळी ।
किं च कळंको बिअ दे सुमआ अंगो विए भाइ ॥ (?)

६ - २४, ७ - ११ जंपइ रिक्खाहिवई

सेतुः ४-१९

३ - २६ जस्स फुरंते णहप्पहाविच्छड्डे

सेतुः १-२

२ - ८ जुवराजो वच्छ भरहो त्ति (?)

४ - २४ जोण्हासुत्ताहळिळ्ळं णद्मडळिणिहित्तग्गहत्थेहिँ दोहिँ

कर्पूरमञ्जरी १-४

७ - ३४ झिज्झइ झिण्णा वि तणू

सेतुः १-३५

२ - २६ ढिळ्ळे वरिळ्ळंचळे

कर्पूरमञ्जरी ३-३

७ - ११ ण कुणंतो व्विअ माणं णिसासु सुहसुत्तदरविबुद्धाणं

गाथासप्तशती १-२६

३ - ५६ णक्खक्खुडिअसरसं महासुरहिअं

सेतुः ४-२१

८ - ९ णवरिअ समुद्दवेळं बोळंति सुअंधबंधुरणवेळं

सेतुः (?)

१ - २४ दुक्खालोआइँ महुअपुप्फाइं

गाथासप्तशती २-४

१ - ३९ धीरं हरइ विसाओ

सेतुः ४-२३

४ - २२ पाऊण णिरवसेसं कुसुमरसं अत्तणो कुसळदाए

गाथासप्तशती (?)

४ - २१ पीणत्तणदुग्गेज्झं

सेतुः १-२

४ - ३४ फिडिआ सुरसंखोहा

सेतुः ४-६४

७ - ४५ बुज्झंती कविपडिहा व कव्वबंधे

कंसवहो ३-२

७ - ६ भणामि जं भत्तिउणेण णोळ्ळिओ

कंसवहो १-२

२ - ३५ भिसिणीपत्तम्मि रेहइ बळाआ

गाथासप्तशती १-४

५ - ३० माआ घरोवअ अरणं

गाथासप्तशती ८८९

५ - ७४ माआ घरो व अरणं अज्ज खु णत्तित्ति साहिअं तुमए

गाथासप्तशती ८८९

४ - ३४ महावराहदाढाभिण्णं

सेतुः ४-२२

७ - १६ महुअर विम्हरिदो सि णं कहं

शाकुन्तलम् ५-१

४ - ५ महुमहहत्थम्मि मए

सेतुः ४-२१

१ . १८ रण्णाउ तणं रण्णाउ पाणिअं सव्वअं सअंगाहं

गाथासप्तशती ३-८७

४ - ६ रामदिट्ठीअ धणुं

सेतुः १-४५

२ - ३६ राहववम्महसरेण माणब्भहिए

सेतुः १-१३

७ - ३९ रुवस्स मुच्चेइ

हालः (?)

७ - ६१ विरहविसूरणा वीसोहं

सेतुः (?)

३ - २८ संझा पणामघडिओ

सेतुः-परिशिष्टे पृ० १३६

७ - १६ संभरइ वण्णअ तुप्पमुहीए तीए वरिउब्भणं भरिमो

हालः ?

३ - ६५ सज्जीअं विअ जाअं अणोणमंतं वि रामदिट्ठीअ धणुं

सेतुः १-४५

१ - १६ सीधा सहंति बंधं

सेतुः ३-२२

३ - ३४ सुणह अणुराअइन्धं

सेतुः १-१२

१ - २६ सुव्वइ णेऊरसद्दो

सेतुः १-२९

४ - ३४ सुहहुत्तमणोहरं हिअअं

गाथासप्तशती (?)

५ - ९ हंतव्वम्मि दहमुहे

सेतुः ३-३

राज्ञो राचि टाङसिङस्ङिषु वा ॥ १२ ॥

राजन्शब्दस्य टा ङसि ङस् ङि इत्येतेषु परतो राचि इत्ययमादेशो वा भवति । राचिना रञ्ञा - राज्ञा । राचिनो रञ्ञो - राज्ञः । राचिनि रञ्ञि - राज्ञि । एतेष्विति किम् । राचा । राचानं । रञ्ञो ॥१२॥

क्त्वस्तूनं ॥ १३ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तूनमित्ययमादेशो भवति । दातूनं - दत्वा । कातूनं - कृत्वा । घेत्तूनं - गृहीत्वा ॥ १३ ॥

हृदयस्य हितअकं ॥ १४ ॥

हृदयशब्दस्य हितअकं निपात्यते । हितअकं हरसि मे तलुनि - हृदयं हरसि मे तरुणि ॥ १४ ॥

इति वररुचिकृतप्राकृतप्रकाशे मनोरमायां वृत्तौ पैशाचिको नाम दशमः परिच्छेदः ।

एकादशः परिच्छेदः

मागधी ॥ १ ॥

मागधानां भाषा मागधी । लक्ष्यलक्षणाभ्यां स्फुटीक्रियते ॥ १ ॥

प्रकृतिः शौरसेनी ॥ २ ॥

अस्या मागध्याः प्रकृतिः शौरसेनीति वेदितव्यम् ॥ २ ॥

षसोः शः ॥ ३ ॥

षकारसकारयोः स्थाने शो भवति । माशे - माषः । विलाशे - विलासः ॥ ३ ॥

जो यः ॥ ४ ॥

जकारस्य यकारो भवति । यायदे - जायते ॥ ४ ॥

चवर्गस्य स्पष्टता तथोच्चारणः ॥ ५ ॥

चवर्गो यथा स्पष्टस्तथोच्चारणो भवति । पलिचए - परिचयः । गहिदच्छले - गृहीतच्छलः । वियले - विजलः । णिज्झले - निर्झरः ॥ ५ ॥

हृदयस्य हडक्कः ॥ ६ ॥

हृदयस्य स्थाने हडक्को भवति । हडक्के आलले मम - हृदये आदरो मम ॥ ६ ॥

र्यर्जयोर्य्यः ॥ ७ ॥

र्यकारर्जकारयोः स्थाने य्यो भवति । कय्ये - कार्यम् । दुय्यणे - दुर्जनः ॥ ७ ॥

क्षस्य स्कः ॥ ८ ॥

क्षस्य स्थाने स्ककारो भवति । लस्कशे - राक्षसः । दस्के - दक्षः ॥ ८ ॥

अस्मदः सौ हके हगे अहके ॥ ९ ॥

अस्मदः स्थाने सौ परतो हके हगे अहके इत्येत आदेशा भवन्ति । हके हगे अहके भणामि - अहं भणामि ॥ ९ ॥

अत इदेतौ लुक् च ॥ १० ॥

सावित्यनुवर्तते । अकारान्ताच्छब्दात् सौ परत इकारैकारौ भवतः । पक्षे लोपश्च । एशि लाआ - एष राजा । एशे पुलिशे एष पुरुषः ॥ १० ॥

क्तान्तादुश्च ॥ ११ ॥

क्तप्रत्ययान्ताच्छब्दात् सौ सरत उकारश्च भवति । चकारात् इदेतौ लुक् च । हशिदु हशिदि हशिदे हशिद - हसितः ॥ ११ ॥

ङसो हो वा दीर्घत्वं च ॥ १२ ॥

ङसः षष्ठ्येकवचनस्य स्थाने हकारादेशो वा भवति । तत्संयोगे च दीर्घत्वम् । पुलिशाह धणे पुलिशश्श धणे - पुरुषस्य धनम् ॥ १२ ॥

अदीर्घः संबुद्धौ ॥ १३ ॥

अदन्तादित्येव । अदन्ताच्छब्दादकारो दीर्घो भवति संबुद्धौ । पुलिशा आगच्छ । माणुशा आगच्छ । संबुद्धाविति किम्? । बम्हणश्श धणे - ब्राह्मणस्य धनम् ॥ १३ ॥

चिट्ठस्य चिष्ठः ॥ १४ ॥

चिट्ठस्य स्थाने चिष्ठ इत्ययमादेशो भवति । पुलिशे चिष्ठदि- पुरुषस्तिष्ठति ॥ १४ ॥

कृञ्मृङ्गमां क्तस्य डः ॥ १५ ॥

डुकृञ् करणे । मृङ् प्राणत्यागे । गम्लृ गतौ । एतेषां क्तप्रत्ययस्य स्थाने डकारो भवति । कडे - कृतः । मडे - मृतः । गडे - गतः ॥ १५ ॥

क्त्वो दाणिः ॥ १६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने दाणि इत्ययमादेशो भवति । शहिदाणि गडे - सोढा गतः । करिदाणि आअडे - कृत्वा आगतः ॥ १६ ॥

शृगालस्य शिआलाशिआलेशिआलकाः ॥ १७ ॥

शृगालशब्दस्य स्थाने शिआलादय आदेशा भवन्ति । शिआला आअच्छदि शिआले आअच्छदि शिआलके आअच्छदि - शृगाल आगच्छति ॥ १७ ॥

इति वररुचिकृतप्राकृतप्रकाशे मनोरमायां वृत्तौ
मागध्याख्य एकादशः परिच्छेदः

द्वादशः परिच्छेदः

शौरसेनी ॥ १ ॥

प्रकृतिः संस्कृतम् ॥ २ ॥

अनादावयुजोस्तथयोर्दधौ ॥ ३ ॥

व्यापृते डः ॥ ४ ॥

पुत्रेऽपि क्वचित् ॥ ५ ॥

इ गृध्रसमेषु ॥ ६ ॥

ब्रह्मण्यविज्ञयज्ञकन्यकानां ण्यज्ञन्यानां ञ्ञो वा ॥

सर्वज्ञेङ्गितज्ञयोर्णः ॥ ८ ॥

क्त्व इअः ॥ ९ ॥

कृगमोर्दुअः ॥ १० ॥

णिर्ज्जश्शसोर्वा क्लीबे स्वरदीर्घश्च ॥ ११ ॥

भो भुवस्तिङि ॥ १२ ॥

न लृटि ॥ १३ ॥

ददातेर्दे दइस्स लृटि ॥ १४ ॥

डुकृञः करः ॥ १५ ॥

स्थश्चिट्ठः ॥ १६ ॥

स्मरतेः सुमरः ॥ १७ ॥

दृशेः पेक्खः ॥ १८ ॥

अस्तेरच्छः ॥ १९ ॥

तिपात्थि ॥ २० ॥

भविष्यति मिपा स्सं वा स्वरदीर्घत्वं च ॥२१॥

स्त्रियामित्थी ॥ २२ ॥

एवस्य जेव्व ॥ २३ ॥

इवस्य विअ ॥ २४ ॥

अस्मदो जसा वअं च ॥ २५ ॥

सर्वनाम्नां ङेः सित्वा ॥ २६ ॥

धातोर्भावकर्तृकर्मसु परस्मैपदम् ॥ २७ ॥

अनन्त्य एच्च ॥ २८ ॥

मिपो लोटि च ॥ २९ ॥

आश्चर्यस्याचरिअं ॥ ३० ॥

प्रकृत्या दोलादण्डदशनेषु ॥ ३१ ॥

शेषं महाराष्ट्रीवत् ॥ ३२ ॥

इति वररुचिकृतप्राकृतप्रकाशे द्वादशः परिच्छेदः ।

MANUSCRIPT VARIANTS

Ta. Palm leaf manuscript from the University of Travancore No. 2533.

Tb. Palm leaf manuscript from the University of Travancore No. L. 106.

P. Palm leaf manuscript from the Library of the Paliyam, Cochin State (Modern paper transcript kept in the Madras Government Oriental Library, R. 5209)

The Sūtra No. is given before each set of notes. Within the notes, the figures refer to the line number within the commentary under the Sūtras. If no such No. is given, it refers to the Sūtra itself.

PARICCHEDA I

INTRODUCTORY

Ta and Tb begin हरिः श्रीगणपतये नमः। अविघ्नमस्तु। सुकृतिभिरेव। Ta. 1. गंभीरां 3. पादां P. 3. त्रयं missing, space left blank 5. प्रदर्श्यते for क्रियते. 8. Ta विधीयमानः स्वाभाविकाभ्यां 9. विन्दोः Ta and Tb 9. यथा विधीयमानः। P. 10. फंसुण for फंसो. 12. अन्तयोः for वर्णयोः 13. विहितत्वा-भावात् for तावदविहितत्वात्. There is यथा before पेक्खइ. P. has considerable variations. The first examples are समिद्धी सामिद्धी and सरिच्छं सारिच्छं. Then follows अत्र ऋष्यादित्वादकारस्येकारः। Then the example सरिच्छं सारिच्छं, followed by अत्र क्वचिद्युक्तस्यापि इति ऋकारस्य रिः The examples पसुत्तो पासुत्तो, पअडो पाअडो etc., follow. Lines 10 and 11 missing.

Sūtras

I. 1 P. अधिकारोऽयम् missing. Ta and Tb आदेरित्येतदापरिच्छेद-समाप्तेः । P 2. प्राचीनेषु 3. The word विषयः missing Ta. Tb., P. च omitted. 4. इति omitted. अरण्य रण्णं. 4 P. अरण्यईणम् for रण्णं.

II. Ta. 1. अकारादेशो । समिद्धी missing. Ta. and Tb. 2, 3. portions from सरिच्छं up to इति रिः missing. Ta. 2. पास्सुत्तो पस्सुत्तो (written पा॰सु॰त्तो प॰सु॰त्तो) 4. पाअडौ पअडौ । Ta, Tb 4, 5 आहिआई अहिआई 6 Ta. पाडिफद्धी पडिफद्धी Tb. पाडिप्फद्धी पडिप्पधी. Ta and Tb. सदृक्ष given before प्रसुप्त in the *Chāyā* given here. 11 सूत्राणां Tb. दुर्लभ्यमित्यर्थः। 13. Ta, Tb, P. संस्कृतप्राकृतोन्मिश्रा इति missing.

III. Ta, Tb. व्यञ्जन Tb. In मृदंगांगा a letter written after the first गा and before the *Anusvāra*, and scored. 1. P. शब्देषु missing. Ta. आदेशकार first written ; then श scored and र written below it with a cross mark above. 2. Ta, Tb, P. सिविणं सवणं 2, 3. Ta, Tb. वेदिसं वेदसं P. वेइसं वेअसं 3. Ta, Tb. विजणं वंजणं (In Tb. वंजणं written above the line with a cross mark below). P. वजणं Ta, Tb. P मइंगं मअंगं. 4. Ta, Tb. इंगारो अंगारो Ta न्त added below the line between थ and हिं with a cross mark above. A letter written and completely scored before भम. 5. A letter written after का and scored ; दी follows. After ह and the ए mark of the following स्वो a letter written and scored and स्वा follows, making it स्वो 4 Tb. After चुंबि a letter begun and deleted, and आ follows. 5. P. ह्रस्व इति गृह्णण.

IV. 1. P. अस्वरितत्वात् missing. Ta. After स्यात् a letter begun and scored.

V. 1. P. एतेष्वादेरत Ta, Tb. शय्या आश्चर्य पर्यन्त उत्कर वल्लि त्रयोदश सौन्दर्य before एतेषु. Ta. अच्चेरं written as अच्छेरं with च and छ and there is also the *anusvāra* mark before that to indicate doubling. Tb. written अच्छेरं which is a general way of writing अच्छेरं in Malayalam. 3 4. P. The citation missing. 4. Ta, Tb. P. The whole sentence missing.

VI. Ta 1. सह्रा । ओत्वं P. दत्वं. This must be the scribe's error since in the Malayalam original ओ and द are likely to be confused. Ta, Tb. 3. लोपो यकारस्य इति missing.

VII. P. 2. 3. अनादेशयोर्यकारलोपस्तु वक्ष्यमाणेन प्रायोलोपेनेति बोध्यम् । The passage तेन etc. missing

VIII. 1. P. अत: for अकारस्य and तदुक्त for तदुत्तर 2. The examples are चोंधि चउंधि चोंदही चउंदही. Evidently the scribe has confused *anusvāra* and mark for doubling.

IX. 1. P. आदेरकारस्य 2. P. च for वा 4. P. omits from उक्खादो up to चड्ड.

X. 2. P. अत्र missing.

XI. Ta, Tb. P. ए for एत् 1. P. शब्दरूपेषु Ta. एकारोदेशो 2. Ta. पिट्ठं missing. 3. P. घेंमल्लो 3, 4. Ta, Tb. P. forms for विह्वल and विक्रम missing. The *Chāyā* contains these two words. 4. समशब्देन repeated संयुक्तोत्तरत्वमुक्तम् P. संयुक्तोत्तरतोच्यते (either ofIthis is the correct reading). 5. Ta, Tb. यथा missing. 6, Ta, Tb. इति missing. P. omits the passage from यथा to इति.

XII. 1. P. स्थाने missing. Ta. अकारोदेश: 2. Ta, Tb. P. हळ्ही.

XIII. 1. P. इतेस्तकारात्परस्येकारस्य Ta. अकारस्तस्यात् (the letter स्त not deleted). 1, 2. P. त इत्यनेन स्थानविशेषस्य निर्दिष्टत्वात् 2. P. आदे- up to अथवा missing. 3, 4. Ta, Tb. वर्तमानस्येव for वर्तमानस्य इतेरित्यर्थ: 4. Ta, Tb. भणादि Ta. In अत्थिर the letter त्थि looks more like ह्रि Tb. त्तो written as a double त and not a single त with an *anusvāra* mark before to indicate doubling. P. देवदेत्तो भणादि. The citation missing. 5. Ta. First written दि ; then इ mark crossed and आ mark added. Tb. कह्राति P. only one example ; कामांत्ति.

XIV. 1. P. विच्छूओ.

XV. P कृत्र: I. Ta, Tb. य missing after द्विधाशब्दस्य. P. has the entire commentary as : कृञ्परे द्विधाशब्द इकारस्य ओकार: स्यात् । चकाराद्व-कारश्च । द्विधा क्रियते इत्यत्र देहा कीरइ दुहा कीरइ दीहा कुणइ दुहा कुणइ.

XVI. Ta, Tb. P. च at the end of sūtra missing. 2. P. अपि missing. Ta, Tb. P. सहंति (this correct). P. सेतौ,

XVII. Ta, Tb. P. इवेलोप: 1. P. रामो व्व.

XVIII. 1. P. आदेरिकारस्य 8. इकारादेश: 2. Ta. Tb. रण्णादु तणं रण्णादु पाणिअं सव्वदो सअं गाअं। P. रण्णादुतणं रण्णादु वाणिअं सव्वदो सअ गाहं Ta, Tb. विळिअं missing but given in *Chāyā* 3. दुदिअं 3, 4. P. all examples from दुइअं missing, but given in *Chāyā*. करी only for करिसं. 4. Ta, Tb. तिदिअं. 5. Ta, Tb. P. गरिअं.

XIX. Ta, Tb. P. ए वीळापीडे etc. 1. Ta. before एध्वादे: the letter ष written and scored. Ta, Tb. णेळं P. नेळं Ta. आमेडं missing. Tb. आमेळं 2. Ta, Tb. P. एरिसं केरिसं. Ta. आपीडशब्दे पकारस्य मकारोदेशो P. omits the passage आपीडशब्दस्य etc.

XX. Ta. P. उत ओ तुण्डरूपेषु Tb. ओत ओ तुण्डरूपेषु 2. P. कोट्टिमं missing. 3. Ta, Tb. P. इत्यादि missing Ta, Tb. अत्र missing. Ta. After मुञ्ज the letter ञ or ज्ञ written and scored and ञ written after that. पुञ्जादिष्वापि. P. मुण्डपिञ्जादिष्वपि. 4. Ta. द्र first written and र् mark added, but ऋ mark remains.

XXI. 1. Ta, Tb. P लुकारेण सह ओत्वं (this correct). 2. Tb. उलुहळ्बाहुलकाद्ध्रस्व: M. ओहळं उदूहळं P. उहळमित्यत्र तु बाहुलकाद्ध्रस्वः Ta. In उलुहळे after उ a letter, perhaps उ, written and scored, and लुहळे follows, 2, 3. P. citation missing. 3. Ta, Tb. इति missing.

XXII. Ta, Tb. एध्वादेरुकारस्य अकारो नित्यं स्यात् 2. P. आदेः किं up to मा भूत् missing. 3. Ta. Tb. जहिट्ठिरो.

XXIII. Ta, Tb. P. रे for रोः Tb writes इल्पुरुषे since in Malayalam त् is pronounced ल् in that position. Ta. I. written पुरुषशेब्दे and ए mark of शे scored. M. इकारः for इत्वं 2. P. स्थानिविशेषस्य निर्दिष्टत्वात् Tb. 2. After निर्दे the letter दा written. Then द scored and श written below, and दादेरिति follows. 3. P. Citation missing.

XXIV. Ta, Tb. अस्मिन्नादेरूकारस्य and P. मधूक आदेरूकारस्य for मधूकशब्दे ऊकारस्य Ta, Tb. P. 1, 2. दुक्खाळो आइ महुअपुप्फाइ. Tb. has a ह for फ written पुव्हाइ.

XXV. 1. Ta, Tb. P. दुकूले आदेरूकरस्य. P अकारो for अत्वं 3. P हि extra after ळकारोच्चारण.

XXVI. 1. Ta. written अस्मि आकाऌकारस्य. Then आका scored. P. एत्त्वं स्यान्नित्यम् । 1, 2. P. omits citation. 2. Ta, Tb. इति सेतुः missing

XXVII. 1. P. आकारादेशः 2. P. इत्यादि missing.

XXVIII. 2. Ta, Tb. P. अयुक्तस्य किम्.

XXIX. 2. P. अह्मारिसो. Tb. I. After केरिसो a word written and completely scored and तारिसो follows. 3. क्वचिद्ग्रहणात् 3, 4. P. तादिसो जादिसो. Ta. 4. तासो Tb तासो ; then दि below line between the two letters.

XXX. 2. Ta, Tb. P. All examples after किचा missing. But *Chāyā* gives गृष्टि etc. In the *Chāyā* then is भृङ्ग भृङ्गार श्रृङ्गार after गृष्टि. The word श्रृगाल given as सृगाल. There is कृमि between कृति and सृष्टि. (Tb. writes क्रिमि). 5. 6. P. omits all from आकृतिगणोऽयम् onwards.

XXXI. 1. P. उत्तं. for वुत्तं. 2. Ta, Tb. पावुसो After वुसहो all examples missing ; but *Chāyā* gives वृत्त etc. Ta, Tb. निवृत्त for निवृत्ति Ta, Tb. P. After परभृत there is भ्रातृ मातृ जामातृ Ta, Tb. has ननान्द also Tb. has यातृ between जामातृ and ननान्द extra. 6. Ta, Tb. इत्यादि missing. Ta. प written after गणोऽय and scored, then मपि follows. P. omits all from आकृतिगणोऽयम् onwards.

XXXII. Ta, Tb. वृक्षे खेन रुवा 1. P. वृक्षे वकारेण सह.

XXXIII. Tb. अतः for ऌतः 1. P. इलीत्यादेशो नित्यं स्यात्.

XXXIV. 1. Tb. अनयोरादेरकारस्य. 2. Ta. After वाशब्दमनु there is. म written and scored ; and व follows. What follows is only त्य and not त्यें 3. P. केचिदिच्छन्ति.

XXXV. Ta ऐत ऐत्. Then the mark in ऐ crossed and ए remains. 2. Ta, Tb. There is सेरं स्वेरं also after वेरं. P. omits केएई इत्यादि.

XXXVI. 1. Ta. P. only अइत्यादेशः P. वास्यात् । 2. Tb. भइवरं 3. Ta, Tb. P. All examples after भइरअं missing, but *Chāyā* gives कैटभ etc. 4. Tb. इत्याद्यपि after the *Chāyā*. P. has इत्यादि and omits सेरं भेरवं इत्याद्यपि बाहुळकात्.

XXXVII. P. दैवा वा 1. Ta, Tb. अत्र अयिर्वा स्यात.

XXXVIII. 1. P. सैन्धवे. Ta. Tb. There is only स्पष्टम्; no commentary gives example.

XXXIX. Ta, Tb. 1. Here also no commentary, only स्पष्टम्. Example and citation given. 2, 3. धीरा सर गरुअं इति सेतौ.

XL. 1. P. omits ओत अद्वा इतिच्छेदः Ta. प्रकोष्ठे य ओकारस्तस्य Tb. प्रकोष्ठे यदकारस्तस्य 1, 2. P. प्रकोष्ठे ओकारस्य अकारो वा स्यात्.

XLI. 1. P. आदेरौतः Ta, Tb. Only कोथुहो. 2. Ta In कोसळ्ळा after को a letter started and scored and सळ्ळा follows 2, 3. Ta, Tb. The citation from Rājas'ekhara missing.' P. कोसळ्ळातणअस्स जत्थ चळण वंदामि णंदमिअ omits इति राजशेखरः

XLII. Ta, Tb. पौराकृतिष्वडुः This is the correct reading. 1. Ta, Tb. पौरशब्दसदृशेषु शब्देषु P. पौरादिषु शब्देषु 2. Tb. पउरस्सं. There is something like an *Anusvāra* between र and सं. 3. Ta. Tb. P. रउद्दो missing. But *Chāyā* gives रौद्र. In the citation सोवूण. 4. Ta, Tb. इति चेत् missing. 5. Ta, Tb. P. तत्र तत्रोद्धष्यते 7. Ta, Tb. P. तेन च प्रयोगानुसारेण. 8. Ta. After पादानादिस, a letter written and scored and द्ध follows. 1. P. उकारादेशः 2. Ta. शल्यादिगणे. 3. Tb. मुजाअणो. Ta, Tb. P. only प्राकृतवृत्तौ in colophon.

PARICCHEDA II

I. Ta. परिच्छेदस्य; then स्य scored. P. अधिक्रियमाणा.

II. P. पद्मवानां. 1. Ta. कादी; then न्न written and scored and नान्नवानां follows. P. हलां नवानां. 2. Tb. After मिओ a letter written and scored and णीओ follows. P. काओ before मिओ. 4. Ta, Tb. इत्यादि missing. Ta, Tb. अयुक्तस्य किम्. 5. पावं काळो (जओ missing).

III. 1. P. omits अयुक्तस्यानादावित्येव. and the whole passage is यमुनायामयुक्तस्यानादौ वर्तमानस्य मकारस्य लोपः स्यात्. Ta. अयुक्तस्यादावित्येव. The letter स्त written below the line between र and स्य. 2. Ta, Tb.

P. अयुक्तेत्यादेरिह. P. उत्तरार्थमधिकारत्वादनुवर्तनम् . 2, 3. P. omits all from अत्र यकारस्य onwards.

IV. Ta, Tb. P. चिकुरशीकरेषु को हः 1. Ta, Tb. P. फलिहं. 2. Ta, Tb. P. णिहसं.

V. P. चन्द्रिकायां मः

VI. 1. P. प्रायोलोपापवादः only this much. Tb. First प्रायोलोपावादा ; then प below the line between पा and वा. Ta. first written अयुक्तस्यानोदः ; then the ए mark in नो scored and ना remains. Ta, Tb. P. अयुक्तस्यानादेः This is correct. Ta, Tb. रअदं follows हदं, 3. Ta, Tb. P. अनादौ किम् . 3, 4. P. omits all from अयुक्तस्येति onwards. But after हत it has सद्गतनिकृतवृत इत्यादि in *Chāyā*, though these are not given in Prakrit. In Prakrit हद is before रअदं ; but in *Chāyā* हत follows रजत.

VII. 1 P. omits पडिच्छइ. 2 Ta, Tb. संखसिव्वि व्व.

VIII. Ta, Tb. जुअराओ This is correct इति omitted. P. citation missing

IX 1. Ta. तत्रस्य for तस्य. P. तकारस्य.

X. Ta, Tb. दौहृदेषु. 1. Ta. Tb. एष्वनादेर्दस्य लः स्यात्. P. एष्वनादौ. Either is correct. 2. Ta, Tb. omits संयुक्तोत्तर up to गन्तव्यम् . In Ta, after कळबं a letter started and scored before दोहळं.

XI. In Malayalam गद्गद is written गत्गद and is pronounced *galgada*. All MSS. write गल्गद.

XII. Ta. संख्ययाश्च. 1. Ta, Tb. अनादेर्दस्य रेफः स्यात्. 2. Ta, Tb. तेरह missing. 3. Ta. Tb. अनादेः किम् . P. दिअहाइ. 3, 4. Ta. omits the citation. 4. P. पीणत्थण तब्भणं. Ta, Tb. अयुक्तस्य किम् .

XIII. 1. Ta, Tb. अनादेः पकारस्य. Ta. वकारदेशः P. पस्य वः स्यात्. 2. Ta. gives कपोलं as *Chāyā* for कवाळं. 2. Tb. P. omits तावो. P. omits इत्यादिसर्वत्र. 3. Ta, Tb. अयुक्तस्य किम्. P. omits सप्पो and दप्पो. 4, 5. P. omits पंकअं and पावं 4. Tb. only संकपो. Ta, Tb. अनादेः किम्. 5. Ta. कगपादि Tb. सूत्रे for सूत्रेण. 6. Ta. व्यर्थमेव प ends a leaf and next leaf starts पकारस्य. 7. Ta. First written इत्यैस्यैव and, instead of

in त्यै, it is in स्थै that ऐ mark is scored. Tb. प्रवृत्तिरिति चेत्. P. इत्यनेनैव गतार्थत्वादिति चेत्. 8. Ta, Tb. तत्र तत्र. This is correct. 8, 9, 10. P. omits the whole passage from यत्र यत्र up to भूवो ळोवा इति, but has in its place तेन कआडं किआणो इत्याद्यपि साध्वेव. 9. Ta. gives the examples as भूवो भूलोपो ळोओ. Then only इत्या, and गणचादि follows; here क is added below the line before ग and ण is scored. Tb. gives लोपो as *Chāyā* for ळोओ. 10. Ta, Tb. omit इति.

XIV. 1. Ta. first written only आपेडशब्द; then ए mark inserted before ब्द below the line. P. आपीडे य: पकार: Ta. आमळ. 2. Ta, Tb. P एनीळापीडेत्यादिन (आ in न omitted in Ta). P. omits उक्तमेव and the citation 3. Ta. कमवधे. Ta, Tb. omits भवति. P. omits अपि भवति.

XV. Ta, Tb, उत्तरीयानीयरोर्यो जो वा. P. only जी for ज्जो. 1. Ta. उत्तरीयशब्दे Ta, Tb. P. अनीयर्प्रत्यये च. P. वर्तमानस्य यस्य जकारो. Ta, Tb. तस्य जकारो 3, 4. P. omits the whole passage after करणीयम्.

XVI. 1, 2. P. has the passage as कस्तर्हि स्थानीति चेदुच्यते. 2. Ta, Tb. अन्त्याद्ययो: 3. Ta. after अतीव two letters written and scored and का follows. Ta, Tb. omit स्थानित्वम्. P. वकारस्यैव (omits इति) The reading should be either of these two. 4. Ta. Tb. P. कअंवं. This is correct. P. has this before the passage विधान etc. and begins the passage as अत्र विधान; P. omits अपि before न भवति.

XVII. 1. P. omits अयुक्तस्यानादे:; has टकारस्य डकारादेश:; omits भडो. 2. P. omits णडो P. अयुक्तस्येत्येव. Ta, Tb. अणादे: for अना-देरिति. (both have णा for ना). 2, 3. P. अनादावित्येव. 3. Ta. भको for टंको P. टं missing, space left.

XVIII. 1. Ta. Tb. omits सढा.

XIX. 1. Ta. Tb. P. फळिहं. In the citation. Ta. Tb. P. omit निकष. 2 Ta, Tb. कस्य ह उक्त: P. only ह: for ककारस्य हकार:

XX. 1. Ta. P. अस्य for डस्य. Tb. omits अस्य च. Ta. omits वीळा but gives its *Chāyā*. Tb. omits पीळा. P. gives कीळा and another, which can be वीळा or पीळा. No. *Chāyā*; so cannot be

determined. In Malayalam व and प cannot be distinguished in writing. 4. Ta, Tb अनादेरित्येव.

XXI. 1. P. अनादौ वर्तमानस्य Ta ष्ट for ष्ठ. 2. P. omits कढिणं and कढोरो. Ta, Tb अयुक्तस्य किम् Ta, Tb. णिट्ठुरं. 3. P. अनादाविति किम्. 3. Ta, Tb. P. ठक्कारो.

XXII. Ta, Tb ठस्य. 2. Ta. after उक्तं there was written स्म, which is crossed and विस्म follows Ta, Tb अंकोळ्ळ. P. अंकोळं.

XXIII. Ta, Tb. only स्पष्टं for passage ending with भः स्यात्. 2. Ta, Tb. another example नभरो. P अयुक्तस्येति किम्. P. अनादाविति किम्. 3. Ta. Tb. फेरवो for फेखो P. only one example फालम्.

XXIV. Ta, Tb. तत्राघोषस्य. 1. P. हकारस्य Tb. first तादृशेनैव तकारेण; then त scored and थ written below it. P. तादृशेन फकारेणैव. 2. Tb. तस्य हः स्यात्. Then त scored and थ written below it. Ta. थस्य हः स्यात्. 3 P. omits किमर्थमिदमुच्यते. 4. Tb. omits न सेत्स्यति. Ta. first सेत्स्येति; then ए mark in त्स्ये scored 5. Ta. यथादिषु थस्य. 6. Tb. After केच्चि some letter written and scored and तुन्तर follows. P. गतार्थमिति सूत्रमिदं 7 Ta. Tb. यथादय एवंप्रायः (only प्रायः and not प्रायाः) P. omits the whole passage.

XXV. Tb. First omits घ and inserts it below line between थ and भां. 1. Ta. अयुक्तानादीनामेषां हः स्यात् बहुलम्. 2. Ta. करणं for कहणं P. omits कहणं Ta, Tb. omits कहा. 3. P. omits विहू. Ta, Tb. omits विहवा. Ta. Tb. अयुक्तस्येति किम्. 4, 5. Ta, Tb omit अनादाविति किम्. 5. Ta, Tb. घडेइ. This is correct. 6. Ta. सुभिनक्खं. Ta. Tb. have the following more सभअं, बाधा, बाहा.

XXVI. 1. Ta, Tb. P. पढमं सिढिळं (Tb. has सिड्ढिलं). 2. P. शिथिलढळ्ळादेशश्चेष्यते. Tb. first written ढिळ्ळे. Then the *Anusvāra* mark before ळे below line to mark its doubling.

XXVII. 1 Ta, Tb. omit अत्र. Ta. After देत्या a letter started and scored and दित्वात् follows.

XXVIII. 1. Ta. After रेफस्य a letter started and scored and लः स्यात् follows. Ta, Tb. P. अत्पृथिवीत्यादिना. 1, 2. P. only अतं for

इकारस्य अकार: Ta, Tb. P. हळ्दी. Ta, Tb. चळुणो extra before चळणो but only चरण in *Chāyā* (Tb. has only चळुणा) 2, 3. Ta, Tb. only कुमाळो (सु omitted); the *Chāyā* gives कुमार and सुकुमार. P. has only कुमाळो, but only सुकुमार in *Chāyā*. 3. Ta. Tb इंगाळो; (In Ta after इं two letters written and scored and गाळो follows) Ta, Tb. P. omit all examples from काळणं onwards, but the *Chāyā* notes them; *Chāyā* has परिखा and परिघ in all MS. Ta, Tb. omit किरात. 5. Ta, Tb. P. omit इत्यादि. This is not needed. P. omits the example.

XXIX. 1. Ta, Tb. अनादेरिति. P. इतः प्रभृत्यादेरित्यधिकारात्. 1, 2. Ta, Tb. पदादेरयुक्तस्य. 3. Ta, Tb जसं, this is correct. P. सजं. Ta, Tb. have प्रायोलोपः before णअणं.

XXX. Ta. यछ्य; then छ्य scored and छ्यां follows. 1. Ta, Tb. omit अत्र यस्य ळ: स्यात्.

XXXI. 1. P omits हरिद्रादित्वात् रेफस्य च:

XXXII. Ta, Tb. omit अत्र. P. खज्जो.

XXXIII. P. दर्शनेषु. 1 Ta, Tb. omit दोळादीनां. P. एष्वादेर्ड: स्यात्. 2. P. डंसणं.

XXXIV. 1. Ta, Tb omit अत्रादेर्भ: स्यात् Tb. omits भिसिणी in the citation; there is only one भिसिणी in the commentary. 2 Ta. वळाइआ; then इ scored.

XXXV. 1. P. अत्रादेर्वकारादेश: स्यात्. Ta. After सरेण मा a letter started and crossed; what follows is only ब्भह Tb. माणब्भह. P. 1, 2. The citation is only मंमणं माब्भहिए इति सेतौ.

XXXVII. 1. P. एष्वादे: छकारादेश: स्यात्.

XXXVIII. 1. P. णकारादेश: 1, 2, 3. P omits the passage सर्वत्रादौ up to एवमुत्तरसूत्रेऽपि. 2. Ta, Tb. तस्य तस्य. 3. P. omits णअणं.

XXXIX. 1. P. omits सर्वत्र. Ta, Tb. सकार: स्यात्. 2, 3, P. omits परसूं, कुसळो and सिग्ग: 3. Ta. In सिग्गो first ङ written for ग and scored and ग follows. Ta. पूर्वसू; then some letter written and scored and त्रे follows. 4. P. omits पूर्वसूत्रे. 5. Tb. First written छिणं; then the *Anusvāra* inserted below the line before णं to indicate its doubling. P. omits कण्णआ.

XL. Ta, Tb. omit शषोः इत्यतः 3. Ta, Tb. चोद्दह. 3, 4. P. omits चोद्दरह छोड्ह and सत्तरह.

XLI. 1. Ta. दहहरहो ; then ह between दह and र scored.

XLII. 1. Ta, Tb. अत्र सस्य हः स्यात् वा.

XLIII. 1. Ta. only अत्रादेः ह्णः स्यात्. 2. Ta, Tb. has for this passage ह्णु सा सोह्णा (Tb. read सोहा) स्नुषाशब्दस्य सोह्णा इति पक्षे निपात्यते । तेन ह्णुसा इत्यपि साधुः Ta, Tb. has the colophon इति प्राकृतवृत्तौ द्वितीयः परिच्छेदः P. has the full colophon with प्राकृतवृत्तौ for प्राकृतप्रकाशवृत्तौ.

PARICCHEDA III

I. 2. P. वक्ष्यमाणेन omitted. Ta. लुसषेशस्य ; the ष in षे not deleted to allow शे to remain. 3. Tb. उक्का. P. gives examples इत्थं उत्थं मुद्धं खग्गो उक्को मुग्गो सुत्तो दुट्ठो. 4. Ta, Tb. मुत्था omitted. In Tb. it looks like पुत्थअं. This is correct.

II. P. मनयानाम् 1. P. अधोऽवयवत्वे स्थितानां 2 P. omits तु after उभयप्राप्तौ. Ta. first written परत्वादधालोप इव ; then ए mark for धो inserted below the line before धा. The letter इ is crossed and ए written below it. 3. Ta. अग्गीतः

III. 2. P. पक्कं. 3. P. अत्राप्युभयप्रायोलाप एव. 4. Ta. लिपिविन्यन्यास. Then first न्य crossed. 4. उच्चारणक्रमाश्रयणेन. 5. Ta. कल्पल्पितस्सूत्रत्रकारेण. Then the first ल्प and the first त्र crossed. Before this crossed त्र a letter had been started and crossed. P. सूत्रेणेत्यवगन्तव्यम्.

V. 2. Ta, Tb. दव्वज्जो.

VI. Ta. First मध्याह्ण हस्य ; then ए mark inserted below the line before ह्ण.

VIII. Ta. Tb. नलमं. I. Ta. Tb. P. नलमं. 4. Ta. प्रयोगेषु दुदृश्यते. Then दु crossed. 5. Ta. Tb. सोह्णे for जोह्णे (?) P. सोह्णो. Ta. Tb. P. इति omitted.

IX. Ta. अयुक्तस्य Then अ is crossed. 1. Ta. After परि and the ए mark of च्छे, a letter started and crossed and च्छेद् follows.

X. 1. Ta. Tb षयुक्तटकारस्य ठकार: स्यात्. 2. Ta. In दुट्ठो, a letter started after दु and then crossed, then follows the *Anusvāra* to mark the doubling of what follows and ठो follows.

XII. 1 Ta. अयुक्तस्य for अत्र युक्तस्य. Tb. सयुक्तस्य. P. संयुक्तत-कारस्य. Ta. First थ written and scored, and तकारस्य follows.

XIII. 4. Tb. स्तंबशब्देन. Ta. सुयुक्ततकारस्य. P. संयुक्तस्य तस्य Ta. Tb. थकारो. 2. Ta. Tb. P. तंबं.

XIV. Ta. स्तभे खः 1. Ta. Tb. स्पष्टम् for अत्र खः स्यात्.

XV. 2. Ta. Tb अहरे किम्. 2. Ta. फाथाणू. Tb. फाणू. P. थाणू णो मंगळं देउ. Ta. Tb. P. इति omitted.

XVI. 1. Ta. Tb. अत्रापि omitted. P. अत्र च.

XVII. 1. Ta. Tb. P. रेफयुक्तयकारस्य. 2. Ta. दुज्जो हणे हणो. The unwanted हणे is in a part of the leaf bad for writing; yet it is not crossed. P. omits दुज्जोहणो.

XVIII. Ta. सौंदर्याश्चर्यपर्यन्तेषु. 1. P. तूर्यादिषु for एषु Ta. Tb. स्यात् omitted. 2. P. अच्चेरं.

XIX. Ta. तूर्ये वा. Then सू written below तू; but तू not crossed Ta. रेफा. Ta. Tb. पक्षे जः precedes सूरो.

XX. Ta. चौर्यसुसदेशेषु; then सु and ए in दे crossed. 1, 2. 3. P. omits all words from सोरिअं to the end. 2. Ta. युक्तस्यौकारस्यात् परत्वमिह. Then स्या crossed, not merely स्य.

XXI. 1. P. पळळद्दं. 2. Ta. Tb. P. सोउमाळं.

XXII. 1. Ta. After रेफ a letter started and crossed, युक्त follows. P. रेफयुक्तस्य टस्य ट: स्यात्. Ta. Tb. स्यात omitted. Ta. वटइ.

XXIV. 2. Ta. कत्तधूरी. Tb. कत्तधुरी. 3. Ta. Tb. omit all examples after मत्तंडो. But the *Chāyā* contains the following words:— धूर्त कर्तरी कीर्ति वार्ता संवर्त मूर्त वार्तिक मूर्ति निवर्तन आवर्त वर्तिका आर्ति कर्तन कार्तिकेय कर्तृ हर्तृ मार्ताण्ड वर्तन. P. omits मूर्त and हर्तृ in this list. 6. Ta. Tb. इत्याद्याकृतिगणोऽयम् for एवमादय: । आकृतिगणोऽयम्. P. omits this entirely.

XXV. 1. Ta. Tb. omit अत्र युक्तस्य ड: स्यात्.

XXVI. Ta. Tb. P. विच्छर्देषु. 1. Ta. Tb. P. रेफयुक्तदकारस्य. 2. Ta. Tb. P. विच्छड्डो. 3. Ta. Tb. जस्स रंते. In Tb. a letter started and scored before रं. P. इति सेतौ. 4. Ta. Tb. P. युक्तछकारमकारयो: This is correct.

XXVII. 1. Ta. Tb. एषां for त्यादीनां. Ta. Some other letter corrected into चा in चादय: 2. P. omits णिच्चं पच्छं and पज्जं.

XXVIII. 1. P. एनयो: for अनयो: 1, 2, 3. P. gives only 2 examples मज्झण्णो and विंझो. 2, 3. P. omits the citation and the example after it, including इत्यादि. '3. Tb. पणामघटिओ; then टि completely scored and डि written below it.

XXIX. Ta. स्कष्कणक्षां ख: The ण is not scored. Tb. स्कष्कक्षां ख: 2. Ta. Tb. अक्खरं. P. has रक्खसो in the place of अक्खरो.

XXX. 1. Tb. Before खस्यापवाद: the letter क written and scored. P. After खस्यापवाद: there is एषु युक्तस्य छ: स्यात्. 2. Ta. Tb. omit छित्तो, छारं and छुअं. 3. Ta. Tb. include मच्छि between कुच्छी and मच्छिआ. 4. Ta. Tb. omit वच्छो and सिअच्छी. But in the *Chāyā* there is क्षुत् between इक्षु and क्षार; there is no *Chāya* for मच्छी; वक्ष: and मृगाक्षी are included in *Chāyā*. P. gives only अच्छी छेत्तं छमा अच्छरं; but the *Chāyā* contains अक्षर as extra between क्षमा and क्षीर; क्षुत् and ऋक्ष between इक्षु and क्षार; क्षुण्ण as extra between वक्ष: and मृगाक्षी; छुत is omitted in *Chāyā* 5. Ta. Tb. पाठो तितिक्षामिति; in Ta. then र्थं inserted between क्ष and its आ mark below the line with a cross mark above. There is a mark after. क्षान्तिरित्यर्थ: which indicates the end of the commentary on the *Sūtra*. 7. Tb. Before गामवडस्य a letter started and crossed.

XXXI. 2. Ta. Before रुक्खो a letter started and scored.

XXXII. 1. Ta. in गिम्हो the ए mark of the second letter inserted below the line after गि with a cross mark above. Tb. in गिम्हो, after गि and the ए mark, two letters, perhaps ह्म twice, written and scored and म्हा follows, making it म्हो; Tb. omits गिह्मो. 2. Ta. Tb. इति omitted.

XXXIII. Ta. After श्ण there is श्मां written and scored and श्नां follows. 2, 3. Ta. first written पह्णा पण्हा; then ए mark inserted below the line after प in the first example, with a cross mark above, making it ह्णो; but the second example remains so. Tb. first written पण्हा; then ए mark inserted after प below the line, making it ण्हो.

XXXIV. 1. Tb. written बाहुलकादोदे; then ए mark in दो scored. 2. Ta. First written अणुधाअ; then ध scored and र written below it, Ta. Tb. इंधं looks more like ळ; the two letters are very similar. P. इति सेतौ.

XXXV. 1. Tb, पुषं for पुप्फं.

XXXVI. 2. Ta. First written ष्पशो: थ:; then स्प written below श. Tb. ष्पशो: फ:; P. omits this passage.

XXXVII. 1. P. अस्मिन्नश्रुणि गम्यमाने युक्तस्य हः स्यात्। Ta. First written बाह् and the *Anusvāra* mark after ह, which in Prakrit indicates the doubling of what follows; so crossed and *Anusvāra* put above ह. P. इति सेतौ. 2. P. अश्रुणीति किम्. Ta. अश्रुणि कि बप्फो. Then *Anusvāra* mark inserted after कि below the line with a cross mark above.

XXXIX. 1. Ta. Tb. omit युक्तानां P. त्रयाणामेषां युक्तानां 2. P. omits वच्छ.

XL. 1. Ta. Tb. omit आदेश: स्यात्. 2. Tb. repeats विञ्छुओ.

XLI. Ta. नोत्सुकोत्संवयो:. Then *Anusvāra* before व scored.

XLII. 1. Ta. Tb. omit up to एव स्यात्. 2. Tb. First written उम्मतो; then *Anusvāra* mark before तो below the line to indicate the doubling of त. Ta. Tb. जम्मं. P. omits जम्मो.

XLIII. 1. P. न्नस्य ज्ञस्य पञ्चाशत्पञ्चदशयोश्च युक्तस्य णकारादेश: स्यात्. Ta. Tb. P. पज्जुण्णो also between णिण्णं and णाणं. P. has between णाणं and पण्णासो the following also. अत्र ज्ञग्रहणस्य पुरस्तादपवादे हि सर्वज्ञ-सदृशेष्विति ज्ञलोप उक्त इति ज्ञेयम्.

XLIV. 1. Ta. तळ्वुण्डं.

XLVI. 1. Ta. Before अत्र a letter written and scored. P. has पिण्डसदृशत्वादित्वं before वेब्भळं. Tb. वेमळं.

XLVII. 1 Ta. आत्मन्छब्दे. Tb. आत्मच्छंब्दे. P. आत्मन्शब्दे.

XLVIII. Ta. तिम्मस्य च. Tb. म्मस्य च. 1. Ta. omit अस्य च. Ta. omits रुप्पिणी. Both Ta. and Tb. give the *Chāyā* as रुग्मिणी which is the Malabar form.

XLIX. 1. Ta. उपर्यादिलोपो ; then आ mark in पो scored. 2. Tb. शेषादेशययोरनादौ. 4. Ta. Tb. omit इत्यादि. 4, 5. P. omits the passage beginning with अत्र and ending with एवमादेशस्यापि. 5. Tb. आदेशस्य तावत् omitted and inserted below the line after एवमादेशस्यापि, which comes below the examples. 6. Ta. विठरं. Then *Anusvāra* mark before ठ below the line, with a cross mark above to indicate the doubling of ठ. Then धुत्तो मत्तंडो is very much corrected. First there is धु and *Anusvāra* to mark the doubling of the next letter. Then a letter followed by आ mark, the former being completely scored. Between these, below the line is त and still below is another त ; the next letter is scored and म written below it. The rest is correctly written. Tb. धुत्ता. P. has अट्ठी between विट्ठरं and धुत्तो. 8. P. omits इत्यादि.

L. 1. Ta. After पञ्च a letter started and scored and वग्ग्यौं follows. 2. Ta. Tb. P. द्वितीयस्य चतुर्थस्य चाक्षरस्य. Ta. तदपक्षया ; the ए mark inserted before प below the line with a cross mark above. Ta. सिघं. 4. Ta. Tb. In both, after गि a letter written and scored and प्फई follows. 6. Ta. Tb दप्पं for गव्वो. P. देव्वं for गव्वो. 7. Ta. विधायकशास्त्र. 8. Tb. प्रयोगानुसारेण व साध्वेवेति. Ta. प्रयोगानुसारेणे च स्वाध्वेवेति. Ta. Tb. वर्गे युजः पूर्वमिति सूत्रं. 6, 7, 8, 9. For the entire passage from इदं तु सूत्रं up to निष्प्रयोजनमेवेत्यवगन्तव्यम्. P. has the following:—इहोत्तरवर्गस्य द्वित्वं सूचयितुं अनुस्वाररूपः कश्चिद्वर्णः पूर्वापरयोरन्तराले (to read पूर्वपरयोरन्तराले) विलिख्यते इत्युपदेशः। उक्तं चेदमादावेव अनुस्वारस्त्वशास्त्रीयः इत्यादिना। तेन पेक्खइ सिग्घं सप्पो सग्गो धण्णो कस्सपो देव्वं इत्यादि द्वित्वविधावक्षरनेयामकसूत्रमिदं तु क्रमप्राप्तत्वादुदाहृतमित्येव.

LI. Ta. Tb. P. नीळादिषु च. 1. Ta. Tb. णेळळं. Tb. पेमं; then *Anusvāra* inserted below the line before मं to mark its doubling. 2. Ta. Tb. P. omit वाहित्तं जण्णू and जोव्वणं; but give in the *Chāyā*; Ta. Tb. व्यापृतं in the place of वाहित्तं; Ta. Tb. P. नील is the *Chāyā* given for नीळ.

LIV. 1. Ta. अइ उत्तरस्य. 1, 2. P. gives no examples, but gives गिरिं after न स्यात्.

LV. 1. P. omits तत्पुरुषादि. 3. Ta. Tb. P. रामकह्ला रामक्कला. Ta. अकअक्खेमो कअखेमो. 4. Ta. Tb. P. अप्पव्वसो विसुअणो. 5. Ta. Tb. P. विरहपडिक्कूळा होहिइ समूहहिअआ. 6. P. omits समासे किम् and the two examples.

LVI. Ta. Tb. P. omit वा. 2. P. इति सेतौ. 3. Ta. omits विसंभो. 4. Ta Tb. रासी रस्सी between राई रत्ती and कणिआरो कण्णिआरो. 5, 6. Ta. Tb. omit णिहिअ णिहित्त, ईसरो इस्सरो, तइळोअं तइळोक्क, दइवं वेव्वं. 7, 8. Ta. Tb. omit वीसासो विस्सासो, णीसासो णिस्सासो. But the *Chāyā* gives all the words and in the order found as printed. P. gives the examples only up to मणे मण्णे; but the *Chāyā* contains all the words and also वराक and पुष्यक.

LVII. 2. P. युक्तयो for संयुक्ताक्षरयोः Ta. After अक्षरान्तरात् a letter started and scored and विकर्षतीति follows. 3. P. omits तथोच्यते.

LVIII. Tb. शार्ङ्गेषु. 1. Ta. Tb. श्लिष्टादिषु पद्मसु. 2. P. तत्संबन्धिनं स्वरमाप्नोति. 5. Ta. Tb. P. ठकारादेश एव भवितुमर्हति. 6, 7. Ta. Tb. सारंग-बीत्यत्र. P. शार्ङ्गमित्यत्र शकाराद्दकृष्यमाणो रेफो.

LIX. Ta. कृष्ण; then ष्ण scored and ष्णे follows. 1. P. अत्र विप्रकर्षो वा स्यात्. 1, 2, 3. Ta. Tb. omit all from विकर्ष सति up to स्थातुमशक्यत्वात्. 2. P. षकयोगनिविष्टस्यापि. 3. P. विना विकृष्टस्य हलः P. कसणो मेहो कह्लो वा. Ta. Tb. omit वा.

LX. 1. Ta. After सो a letter started and scored and यमसंज्ञा follows; then another letter started and scored and यामे व follows. P. स्यात् also after असंज्ञायामेव. 1, 2. Ta. Tb. The citation is कह्लो वासुदेवो. 2. P. जसोआ तणओ. 3. Ta. Tb. For the last passage, there is

योगविभागस्तु असंज्ञायामिति विशेषणं कृष्णशब्दस्यैव यथा स्यादित्येवमित्यर्थः In Ta. after शब्दस्यैव य there is an आ mark and स्यात् follows, then थ is inserted below the line between the आ mark and स्यात् with a cross mark above.

LXI. Ta. म्रान Ta. Tb. स्पर्शनहर्षेषु. 1. P. एषु विकर्षः । विकृष्टस्य च इकारः स्वरः स्यात्. Ta. इकारस्य स्वरः स्यात्; then स्य scored. 2. Ta. Tb. omit तत्स्वर इत्यस्यापवादः This should be only in the next Sūtra. Ta. Tb. तयोरपि. In Ta. it looks more like श than त; this is the correct reading. 2, 3. P. omits क्रान्तायथं वचनं शद्द्योरपि ह्रस्वार्थं च. 4. Ta. किळसो; then ए mark below the line before ळ with a cross mark above. 4. Ta. Tb. P. मिळाणो. 5. P. अत्रान्त्ययुक्तस्य. 6. Ta. Tb. पक्रेत्यदिना इत्वविधान. 7. Ta. Tb. Before पत्न्याश्लेष्यते there is पकारस्य पो व इति वकारः

LXII. 1. P. अकारः स्वरश्च. 2. P. omits तत्स्वर इत्यस्यापवादः । छमा सळाहा.

LXIII. P. this Sūtra missing, but has the following part of the commentary. सिणेहो सणेहो विकर्षाभावपक्षे उपरिलोपः । णेहो.

LXIV. 1. P. पद्मतन्वीमद्दशेषु च शब्देषु. P. omits पडुमणाहो. 2. Ta. मदुमं for पदुमं. 3. Ta. Tb. omit पडुई and मदुई; but *Chāyā* contains these two words. P. omits मदुई but the *Chāyā* contains the word.

LXV. 2. P. तथा च सेतौ सज्जीअं etc. up to धणुं इति Colophon. Ta. इति तृतीयः परिच्छेदः Tb. इति प्राकृतवृत्तौ तृतीयः परिच्छेदः P. complete, but प्राकृतवृत्तौ.

PARICCHEDA IV

I. 1. Ta. Tb. अचां लोपविशेषाः 1, 2. Tb. लोपविशेषाश्च; then आ mark and श्च after लोप inserted below the line. 4. Ta. कह्लोकं Tb. कहणकं; then ए mark inserted before ह्ल below the line. The following *Anusvāra* to mark the doubling of कं looks like आ mark. Perhaps कह्लोकं in Ta. is due to this *Anusvāra* after ह्ले

being mistaken for आ and it became ळोकं instead of ळेकं. 5. P. वधूशब्दान्त्यस्य. 6. P. ह्रस्वतापत्तिः P. omits सोऽयमित्यत्र. 7. Ta. पत्ते ; then त scored and द follows. Tb. इत्र ; then अ written below इ ; but अ not scored. Ta. कतिएओ. 8. Ta. वहिट्ठेसी. Tb. P. वहिट्ठेसि. 9. Ta. Tb. तु for हि. P. omits हि संस्कृतशब्दवद्गुण एव. Ta. Tb. omit अकार-ऋकारयोरेत्वविशेषलाभः 10. Ta. अत्र पूर्वपूर्वस्य. Ta. Tb. आकारलोपः Ta. Tb. महीदो. 10, 11 P. अत्र पूर्वस्याकारस्य लोपः for अत्रापि तथा. 11. Ta. Tb. P. अय्यउत्तो written as अऽअउत्तो indicating the doubling of the second अ. This is the usual Malayalam way. Ta. Tb अत्रोभयोरतोरलोपः 11, 12. Ta. सप्तमिदं. P. only वहुलग्रहणात् for सर्वमिदं बहुलग्रहणात् सिध्यति. 12. Ta. Tb. अक्के एहि. 14. Ta. Tb. P. omit जउणाअडं. Ta. Tb. omit कुंभआरो, but gives कुंभारो वा. There is the *Chāyā* कुम्भकारः preceding this. 15. Ta. अवीठं वावीढं. Tb. आवीडं वावीडं. P. omits राउळं. Ta. अ written before राअउळं and scored. 16. Ta. Tb. omit चंद्ळा. Tb. कण्णेउरो for कणेउरो. Ta. first written कण्णेरा ; ए mark for रो inserted before र below the line. 16, 17. P. omits all words from कर्णपूर इत्यस्य up to सन्धिकृतं except कण्णऊरो कण्णेरो. 17. P. omits वक्षस्थलमित्यत्र. 18. Ta. Tb. वच्छेळं इति सेतुः. 18, 19. P. omits the citation. 19. P. omits दीहरो. Ta. In जुत्तं इमं there is an *Anusvāra* after त्तं, which indicates doubling of what follows, besides the usual one above. 20. Ta. Tb. P. व्यञ्जनस्वराः 20. Ta. सप्त एव सः.

II. 1. P. उदुम्बरशब्दे for अत्र. 2. Tb. पृथगनुवर्तनयोगात्. 3. Ta. ओकारः, then an आ mark inserted below line after ओ. A mark is added only to make ओ into औ. But this is not that mark. In modern Malayalam they add आ mark to ओ to indicate that it is long and distinct from short ओ.

III. 1. P. अत्र यकारसंघातस्य.

IV. Ta. Tb. लोपा वा स्यात् also at the end of the Sūtra 1. Ta. Tb. जकारसंघातस्यात्र लोपः. P. अत्र जकारसंघातस्य. 2. P. omits स तु हल्मात्रस्यैव. Ta. Tb. P. भाणं भाअणं. This should be there.

V. Ta यावत्रादिषु ; then व scored and द inserted below in वा. 2. Ta. चकाओ for चक्काओ. Tb. omits देवउळं and inserts it below line after देउळं with a cross mark above. 3. Ta. Tb. P. After देउळ देवउळं there is एमेअ एव्वं विअ एव्व एव्व before पावारो. Ta. adds the *Anusvāra* after व्व and not above. Ta. Tb. repeat पारो. In the *Chāyā* एवंविध is omitted in all the MS. 5. Ta. महवो ; then आ mark inserted below the line after मा. Ta. बाहुलकाच्चकारस्य. 6 Ta. Tb. हत्थं व्वि. Tb. writes महुमहमहत्थं and म after महुमह scored.

VI. 1. Ta. पदन्तस्य ; then आ mark inserted below line after द. P. omits नित्यं. Ta. लोप: स्यस्यात् ; first स्य scored. Ta. Tb. P. ईस. 2 Ta. Tb. P. जसं. 3. P. धनुषो हो वाच्य: . 4. Ta. Tb. दिट्ठीए. 4, 5. P. omits both citations. 5. Ta. सुबाहुसत्तू. Tb. सुबासत्तू. Ta. Tb. omit इति च.

VII. 1. Tb. Between व्रिया and *Anusvāra*, a letter written and scored. Tb. पादान्ताद्धल: . Ta. Tb. परत आत्वं. P. पर आत्वं.

VIII. Tb. न विद्यु ; then a letter written and scored and ति follows. 1 Ta. Tb. omit अत्रान्त्य.

IX. 1. Ta. शरदोऽन्त्यहलो Ta. omit स्यात् and have प्रायोलोप: after आदेश: . 2. P omits the citation.

X. 1. Ta अन्त्यहलो इत्येव ; ए mark in ले scored P. प्रावृट्छब्द-स्यान्त्यहल: सकारसंघातआदेश: स्यात्. Ta. Tb. P. पावुसो.

XI. 1. Tb. लोपोपवाद: P. omits लोपापवाद: . 2. Ta. संकतस्तु. P. प्रागेव दर्शित: before बिन्दुर्विधीयते इत्यादिना. 3. Ta. Tb. omit इति.

XII. Tb. चकाद्विन्दुश्च. Then रा below the line after का. 1, 2. Tb. किमेद किएदं. 2. Ta. Tb. अविसारिअ विथअं अणोण अगरुअं. P. अणोण गहिरं इति सेतौ. 3 Ta इति राजशेर: . 4. Ta. Tb P. बिन्दुना मुक्ते. This correct. 5. Ta नेनाप्रासन्यायेन ; some correction in the ए mark of ने.

XIV. Ta. Tb. वंकं. P omits वंको. Ta. Tb. संयुक्ते हलीत्येव. 2. P. omits the whole passage and अभिउंतो. 3, 4. Ta. P. omit अंसू सुंकं पडिसुदं गुंठी. But the *Chāyā* has all the words and also शुक्र and पूर्वं ; the words are in a different order P. has only पूर्वं extra. 6. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

XV. 1. Ta. एबु बिन्दुर्वा; then र्वा scored and leaving some space blank as the leaf is bad. र्वा स्यात् follows. 2 Tb. In कह there is an *Anusvārā* after क which usually indicates the doubling of what follows, and it is scored Ta. Tb. विरहपडिकूळा. P. omits the citation. 2 to 5. Ta. Tb. P After णवरं णवर there are the following words as *Chāyā*: मांस मांमळ नून तदानीं सम्मुख कथं नवर इत्यादि. Then the second citation is omitted, also the examples up to संमुहो समुहो; what follows is: गमेहिं (Ta. रमेहिं) कहेहिं रमेहि कहेहि (Ta. कहणहि) रामेसुं रामेसु गमेणं गमेण इत्यादि विकल्पेन बिन्दुमत्त्वं मां सादिषु द्रष्टव्यम्.

XVI. 1. Ta. Tb. रत्संबन्धिनो written as रत्संबन्धिनो. Since त् in such positions has ल् sound in Malayalam and is used in the place of ल्. P. omits वा before स्यात्. 5 P. omits तु after इत्यादौ. 6. Ta. Tb. रत्परत्व written with ल् itself. 7. Ta. Tb. च omitted after तथा. P. तद्रूपे तदन्त्य.

XVII. Ta. पुसि. 1. Ta. प्रावृट् च्छ छरदो; then first च्छ scored. 2. Ta. Tb. omit जम्मो चम्मो for वम्मो P omits जम्मो. 3. Ta पुवावुसो; then पु scored. Ta. पुसरओ; then पु scored. Ta. After आशंसा घ, a letter started and scored, and श्चान्त्यस्येति follows. Ta. Tb. व्याकरणान्तरं for वाच्यम्. 4. Ta. Tb. घकारश्चान्तादेशः; this is correct. 5. Ta. Tb. P. तह वि अ से. P. इति सेतौ.

XVIII. 1. Ta. Tb एते. Ta. Tb. omit न before सान्त.

XIX. Ta. प्राश्नाः. 1. Ta Tb have स्पष्टं in the place of एते स्त्रियां वा वर्तन्ते. P. omits वा after स्त्रियाम्. P. omits अत्र 2. Ta Tb. आदीतो 2, 3. Ta. भणि अत्तु ह्माण; there is the *Anusvāra* after अ which shows the doubling of what follows and not above अ for अं. 3. Ta. Tb. विड्डरा. 4. Ta Tb. omit पण्हो इति. P. omits इति

XX. 1. Ta. Tb ओवाहइ अववाहइ. 2. P. omits अत्र up to वाहादेशः. 2, 3, 4. Ta. Tb. P. The citation comes after अणोणअगहिरम्. 4. Ta. Tb omit ओसारिआ अवसारिओ.

XXI. 1, 2. Ta. Tb. P. दात्तण इत्येतावादेशौ. This is correct. 2, 3, 4. P. omits किमर्थमिदम् up to मा भूदित्येतदर्थमस्तु. 3. Tb. माभूदित्यदर्थमस्तु; then ए mark below line before त्य. 4. Ta After पीणत्तण

a letter started and scored. Then दुग्गच्छं follows. Tb. दुग्गच्छं; first written दुग्गच्छं; then *Anusvāra* added below the line after ग to indicate doubling of छ. 4. 5. P. omits the citation.

XXII. Ta. Tb. P. क्त्वस्तूणः. 1. Ta. Tb. P. गन्तूण. 2. Tb. adds इतूण below the line after मोत्तूण. 3 Ta. Tb. omit इति । अत्र. P. omits अत्र. Ta. तकारप्रायोलोपादिति. 4 Ta. गृणहाण; first ण after गृ scored. Ta. Tb. omit तेन. P तथैवोक्तः. P. omits यत्तु. 5. Ta. There is an *Anusvāra* after म in प्रामा. P. omits एव after प्रामादिकं. Ta. After इअ a letter written and scored and चेष्यते follows. 6. P. omits चात्तूणः and in example गत्तूण. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

XXIII. Ta. तृण इरः शीले. 1. P. तृनः for तृन्प्रत्ययस्य. 2. P. omit गव्विरो. Ta. after सिहिपि a letter started and scored and च्छा follows. 3. Ta. Tb. P. घरिणी for वहुआ. Ta. मइ.

XXIV. Ta. After ल्लोल्ले there is ऐ mark which is crossed and वन्तेन्ता follows. 1. P. मतुप आलु. Ta. Tb. आलु. 2. P. गुणालु. P. गुण-इंतो. Ta. Tb. इत्यादि. 3. Ta. Tb. For गुणवानित्यर्थः there was गुणवान् before the examples. 3, 4. Ta. Tb. omit णिद्दिअळ्ळो up to णिद्दितो. 3, 4, 5, 6. P. has only णीदालू विआरुळ्ळो for णिद्दालू up to विज्जितो 4. Ta. Tb. omit ळज्जिअळ्ळो and ळज्जुळ्ळो. Ta. In ळज्जिळ्ळो there is one ळ written and scored and then the word follows. Tb. In ळज्जिळ्ळो the ए mark in ळ्ळो is another letter corrected into it. 5. Tb. ळज्जितो. 5, 6. Ta. Tb. For विज्जालू up to विज्जितो there is विआरिळ्ळा विवाअळ्ळा. 6, 7. Ta. Tb. omit the citation. P. णअमइडणिहित्थग्गहत्थेहि दोहि.

XXV. Ta. स्वर्थे को व वा then the first व scored. 1. Ta. Tb. कप्रत्यये वा स्य स्वार्थे. P. कप्रत्ययो वा स्यात् स्वार्थे. Ta. वुवुसहआ; then first वु scored. 2. P. omit कप्रत्ययस्य प्रायोलोपः.

XXVI. 1. Ta. विज्जुळ. 2. Ta. Tb. P. वीदळं. 2, 3. Ta. Tb. omit all from पीताद्रकारो up to end.

XXVII. 1. Ta. वुंदर.

XXVIII. 1. P. परस्परस्य स्थानाक्रमण.

XXIX. T. पणो:. 1. P. रेफणकारयोः हलो: स्थितिपरिवृत्ति:. 2, 3. हलोरिति किम्.

XXX. Ta. Tb. आळाने ळनो:. 1. P. आलानशब्दे लकारनकारयो:. 2. Ta. आणाळक्खरभेसु. Tb. आणाळखंरभेसु. Tb. सिळा repeated. P. इति सेतौ.

XXXI. P. बहोर्ह्यौ. 1 P. बकारहकारयो:. Ta. Tb. क्रमात् after स्त:. P. omits क्रमात्. Ta. Tb. मतोदित्यत्वम्.

XXXII. Ta. Tb. P. लनोरिलौ. 1, 2. Ta. मइळिज्जइ. Tb मइळिज्ज, then a letter written and scored and इ written below it. P. omits the citation. 2. Ta. after दक्खिणाअ a letter written and scored and णंमि follows. Ta. Tb. पआवो.

XXXIII. Tb. Before the सूत्र the words दक्षिणायणे written and enclosed in brackets and also scored. 1. P. वरादेश:. 2. P. गृहवई.

XXXIV. 1, 2. P. omits the citation. 2. Ta. Tb दाडाळिहिअं. Ta. सीप्पी. 3, 4. P. omit the citation. 4. Ta. P. घीदा. Tb. after घी two letters written and scored and दा follows. Ta. Tb. P. give अस्मादृश: as *Chāyā* for अस्मकाओ. 5. Ta. किकद्दोट्ट; then कि scored; after क it is an *Anusvāra* to indicate doubling of दो. P. कंदोठ. Ta. दोघट्टो. P. दोग्घटो. Ta. Tb. थट्टो. Ta. Tb. तरट्टी. comes later. P. has it after उळ्ळेहळो later 6. Ta. कोडं; for this there is *Anusvāra* above and after, the latter is scored. Ta. Tb. अअत्ता. 7. Ta. तरट्टी comes before वरिळळ. Tb. has इ written and scored before णिहेळं. P. णिहेळअं before ळव्वं. Ta. Tb. give इन्द्रनील as *Chāyā* for णिहेळं. 8 Ta. Tb. P. वोप्फळं. Ta. Tb एण्णि. Ta. Tb. P. मरगअं. 9. Ta. Tb. तुवं for ळव्वं. 10. Tb. फिणिओ; then णि scored and डि written below. P. फड्डिओ. 11. Ta. अळब्बोळं. Tb. अळंबोळं. 12. P. मडुक्का. 13. Ta. Tb. शुहहुत्तमणोरहं. Ta. Tb. omit इति हाल:. P. omits the citation 14. Ta. सोल्लाशब्द:. 15. व्युल्प; then त्या written and त्स scored and दित follows; note ल्प for त्प. P. व्युत्पादित एवायमिति. 16. Ta. सिध्यमिह. Tb. सिध्यमिति. Ta. तुण्डरूपत्वादोत्वस्यादिति. 17. P. पाठोऽर्थवान् भवत्येव. Ta. Tb. वळिळ्ळा. P. वळिळभो भृङ्गः for वळिळळो up to भृङ्गः. 19. Tb. after यदाहुः three letters written and scored. Then the verse starts. 21. Ta. तेषां; then a cross mark above the *Anusvāra*, but no letter

is added below. लक्ष्येषु शब्दानन्दादादित्वं. 24. P. शब्दा: for प्राकृतशब्दा: Ta. ददादि (only द for दा); then a letter written and scored and षु follows. 27. Ta. सर्व; then a letter written and scored and विधि follows. P. बहुळसूत्रार्थोऽपि भवति. Ta. In पौरवादि there is पो (not पौ); then a letter written and scored. Tb. पोरवादि. P. भवति इति पोरवादि. 26. Ta. Tb. अनुकूलम्. Colophon. Ta. Tb. इति प्राकृतवृत्तौ. P. रामपाणिपादविरचितायां प्राकृतवृत्तौ.

PARICCHEDA V

I. Ta. Tb. P. अत ओ सौ. Ta. has ए mark before and औ mark after स; then the ए mark is scored. 1. Ta. सौ with ए mark before and औ mark after then ए mark scored. 1 Tb. ओकारान्तादेश: P. ओकारादेश: 1, 2. Ta. omit अलोऽन्त्यस्य इत्यन्त्यस्य. (This is wanted only in P. reading). 2 Ta. Tb. रामो स् इति स्थिते. Ta, अन्त्य; then a letter written and scored and हल: follows. 3. P. omits कह्नो संकरो.

II. Ta. पररयो: Ta. सर्वादेशश:; then first श scored. P. शसो: for जश्शसो: 2. P. omits सु after जस्ङस्यां. 3. P. omits कह्ना चिट्ठंति. 4. Ta द्विवचनमित्येवं रूपमेव; then इ mark of मि and त्य of त्ये scored and व्य written below the line between ए mark and the scored त्य in त्ये. Ta. रामकह्ना for दुवे रामा.

III. Ta. Tb. पद omitted before छेद: P. omits अत: अम इति पदच्छेद: Ta. Tb. omit स्यात्. 2. Ta. मकारस्य वु बिन्दु:; then वु scored. 3. Ta. Tb. ए च सुप्पिति. Ta. चकाराद्दीर्घश्च. P. omits चकारात्. 4 Ta. Tb. P रमे पेच्छ रामा पेच्छ. Ta. रामकह्नो; then अ mark in ह्नो scored and ह्ने remains. P. दुवे रामे पेच्छ दुवे रामा पेच्छ for रामकह्ने रामकह्ना वा पेच्छ.

IV. Tb. टामेर्ण: 1. Ta. आमिति इति; then ति before इति scored. P. omits टा इति up to षष्ठीबहुवचनम्. 2. Ta. ए च सुसुपीत्येत्वम्; then first

सु scored. 2, 3. P. omits बिन्दुवा । रामेण here; but has मासादिषु स्मरणादु- भयत्रापि बिन्दुवा । रामेण after इति दीर्घः

V. 1. Ta. Tb omit उत्तरस्य. Ta. Tb. omit ए च सुपीत्येत्वम्. 2. Ta. Tb omit बिन्दुवा.

VII. 1. Ta Tb आदन्तात् भ्यम. 1, 2. Ta. Tb P. ए च सुपीति चकारनमुच्चितो दीर्घः 2. P. रामेहिंतो रामासुतो as the two examples.

VIII. 3. Ta. After क a letter started and scored and ह्रस्स follows. 1, 2. P. omits उपरिलोपः up to अनुस्वारः 3. P. omits कह्रस्स.

IX. Ta. Between ए mark and ड in डे a letter started and scored. 1. Ta Tb. अतोडेः 2. P. omits the citation.

X. 1. Ta. Tb. अतः सुपः Ta. Tb. एच् सुपीति; there is a dot above च to show that it is च्. Mostly such a dot indicates र् preceding the consonant. 3, 4, 5. P. has the passage as न च द्विवचनस्य बहुवचनमित्यनेनातिदेशेनैव तत्रापि सुर्भविष्यति इति वाच्यम् । अविहितस्यान्यत्राति- देष्टुमशक्यत्वात्.

XI. Tb. जङ्स्यां सु दीर्घः

XII. 2. Ta. Tb. There is हि after अस्यैव. Tb. जङ्स्यामिति.

XIII. 2. P. omits कश्चित् before विशेषः 3. Ta. तथाप्यनभिधानान प्रयोगः Tb तथाप्यनभिधानप्रयोगः

XIV. 2 Ta. वा इउणो पेच्छ.

XV 2. Ta. Before अग्गओ another अ written and scored.

XVI. 2 P. परस्य जसः चकारात् ङसश्च. 3. Ta. Tb. omit स्यात्. 4. Tb. पक्षे P. omits चिट्ठंति. 6. Ta. Before वा ऊ a letter written and scored. P. omits. अत्र इदुतो दीर्घः 7. Ta. वा उ; then an *Anusvāra* to indicate doubling of what follows and चेपच्छ; here च is scored. Tb. वाउं पेच्छ; here there was *Anusvāra* after उ which meant doubling of पे; it is scored and *Anusvāra* above उ. P. अग्गिं पेच्छ वाउं पेच्छ. 8 P. इसा असा for ङसौ. Ta. Tb. अग्गिम्मि वाउम्मि वट्टइ. Ta. इसौ अव्वग्गीदो; after अ there is *Anusvāra* followed by वग्गीदो; the व is not scored. Ta. Tb. आअदं also after अग्गीदु. 9. Ta. Tb. omit अग्गीहि up to वाऊहि.

XVII. 2 Ta. वाउणो; then ए mark crossed.

XVIII. 2. Ta. Tb. पाडिप्फद्दी. P has ए मा after नामिद्दी and पाडिप्फद्दी. Ta. नसि. Tb. After वाऊ some letter started and scored and हि follows.

XIX. 1. Ta. Tb उदुतोरिति निवृत्तम्. Ta. आदीदूदन्तान्तानं. 2. Ta. Tb. नान्तोदात्ताविति Ta. Tb P. निषेधात् ज्ञापकात्। Ta. स्त्रियङ्गम. P. इत्येतावादेशौ 3. Tb वस्तः 3. Tb माळा॰ उवहोंति; the *Anusvāra* after ळा. P शेषोऽदन्तवदिति जसो लोपः between पक्षे and माळा॰ होंति. 3, 4. Ta. Tb. पक्षे माळा होंति comes after रमाओ and होंति after रमाओ omitted. P omits रमाउ up to रमाहोंति. 4. Ta. Tb. पक्षे रमा होंति omitted. P. omits पक्षे at the end of the line. 5. Ta. वहूओ हांति; then ए mark inserted before हां below the line with a cross mark above P. omits पक्षे before वहूहोंति.

XX. 1. P. omits आदीदूतां.

XXI. Ta. After मिदुद् an आ mark written and scored and दादेतः follows 1. P नेह यथासंख्यमस्ति. 1. Ta. After विधेयानुवाद्यानां there is वि written and scored and विषमासंख्यत्वात् follows Tb. विषमासंख्यत्वात्. 2. Ta. Tb. इति पश्चादेशाः प्रत्येकाः P. omits प्रत्येक. 3. Tb. एवं वहू इत्यादि. Then इ inserted below the line before इत्यादि. 5. Ta. Tb. क्रमेण for क्रमादर्थेषु. Tb. ङेरमपीक्ष्यते. Then क्ष्य scored and ष्य written below. Ta. Tb P. omit इति.

XXII. 1. P. आकारान्तात्परेषां टादीनां.

XXIII. 1. Ta. स्त्रियामत्वमीत्वश्च; then आ mark added after स्त्रियाम below the line Ta. After सुव an *Anusvāra* written and scored and अणा follows. 2. Ta. After सुव an *Anusvāra* written and scored and अणी follows. Ta. After छउळा two letters written and scored and छउळी follows. 3. P. omits इत्यादि.

XXIV. 2. Ta. Tb. P. omit इति.

XXV. 1. Ta. After नपुंसके ज two letters written and scored and इशसो follows. 2. Ta. होंइति after महूइ; then इ after हों scored. Ta. Tb. have only इ for ई as महूडवणाइ महूइ. 3. P. वणाइपेच्छ before महूइ होंति. 3, 4 Ta. omits बहुल up to पिब. 4. P. पेच्छ for पिब,

Ta. Tb. After मांसादित्वा the letter त् started and scored and द्विन्दु follows. P. मांसादित्वाद्विन्दुर्वा वणाइ.

XXVI. 2 Ta. Tb. हे गोरि this correct.

XXVII. 1. P. स्त्रियामाकारान्तस्य. Ta. Tb. omit सौ परे. P. omits परे. 2. Tb. हे वहु written below the line with a cross mark above, after आत: किम् and before the next *Sūtra*.

XXVIII. 1. Ta. Tb इदुतेस्सुभिस्पसु. 2, 3. P. The examples are हे हरि हे सभु हे पसुपइ हे गुरु हे ससि हे करि हे वणमालि. 3. P. After the examples there is इत्यादावपि बहुळत्वाद्र्स्वः

XXIX. 2. Ta. After बाहुलकाद, a letter started and scored and लोन्त्य follows. 3. Ta. After चि and the *Anusvāra* to indicate the doubling of the following, a letter written and scored and ठ written below, then इ follows on the line. P. omits भत्ता चिट्ठइ इत्यपि बाहुलकात्.

XXX. 1. P. मातृशब्दे य ऋकारस्तस्य. Tb. After ऋकारस्तस्य इ, the letter त्व written and scored and another त्वा follows. Ta. Tb. माए for माआ at the end in the citation. 1, 2. P. omits the citation.

XXXI. 1. Ta. जस्सश्शसोः ; then स्स scored. 2. Ta. Tb. भत्तारा-चिट्ठंति this correct Ta Tb. P. भत्तुणो पेच्छ. 4. Tb. After चेत्ये and ए mark of के a letter written and scored and क follows. P. इत्याद्यपि.

XXXII. 1. P. एत्वमारादेश: स्यात् after आरापवाद: Ta Tb. पिदरा चिट्ठंति भादरा जामादरा; this is correct. 2. Ta. Tb. P. पिदुणेत्यादि. 1, 2. P. The examples are पिदरा भादरा जामादरा चिट्ठंति। पिदरे जामादरे भादरे पेच्छ.

XXXIII. 1. Tb. P. आकारान्तादेशः स्यात्.

XXXIV. 1 Tb. आकारान्तादेशः Then ए mark inserted before रा to make it रो. 1. Ta. Tb. P. omit परे. 2. P. राओ.

XXXV. 1. P. has राजन्शब्दस्यामन्त्रणे बिन्दुरन्तादेशो वा स्यात्; then it is the commentary on the next *sūtra* that follows as: णो णमो रित्यात्वम्.

XXXVI. Ta. Tb. omits वा at the end. P. omits the *sūtra*. 1. Ta. रजन् शाडुत्तरेषामेषां, P. omits the first sentence. 2. P. राओणो

चिट्ठंति. 3. P. उदद्वित्वे. P. omits इदं. P. इस्येश्वेति. 4. P. omits इदम्. P. omits च after स्सादेश:

XXXVII. 1. Tb. After राज three or four letters written and scored and ञ्छब्दात् follows. Ta. omits इत्यादेश: 2. P. मांसादित्वाद्बिन्दुर्वा.

XXXVIII. Ta. Tb. P. टोणा. 1. P. राजन् शब्दात् टा इत्यस्य. णा इत्यादेश: स्यात्.

XXXIX. P. इसश्चकारात्. This correct. Ta. Tb. omit चाकारात्. 1. Ta. णाशं for णादेशत्वं Tb. णादेशं प्राप्तस्य.

XL. 2 P. राइणा राइणो । अद्वित्वे इति किम्.

XLI. 1. Ta. णोङणमो:; then ङ scored. Ta. णअड्डासीति किम्; then ण scored 3. Ta. णंग्रहेणेन; then ए mark of हे scored. P. णंग्रहणं न ज्ञायते. 3, 4. Ta. विविन्दुमदपीति; first वि scored. 4. अस्यैव ज्ञापकस्य. Ta. सामान्यापक्षत्वाश्रयणेन. Ta. Tb. P. रामेणं before रामेहिं. Ta. Between रामेणं and रामेहिं, a letter started and scored. Tb. रामे हि. Ta. Tb. रामसुं. 5. P. इत्यादौ पाक्षिकत्वेन बिन्दुमत्त्वे. Ta. नककर्तव्य. 6, Tb. P. इत्यवधेयम्.

XLII. 1 Ta. आत्मञ्छ अप्पण. Tb. आत्मञ्छब्द अप्पण. 2. P. omits अप्पणं. Tb. आअप्पणस्स; then आ scored. P. रामवत् after इत्यादि. 3. Ta. omits इति.

XLIII. Ta. इत्व; then a letter written and scored and द्वित्व follows. 3. P. अनादेश इति किम्. 4. P. इत्यादि राजवदित्युक्तम्.

XLIV. Ta. ब्रह्मादयोप्येववम्; first व scored. 1. Ta. Tb. P. वह्माणो; this correct. Ta. Tb P. उह्माणो; this correct.

XLV. Ta. सर्वादेर्जस ए. 2. Ta. एएदे; first ए scored.

XLVI. Ta. ङे स्सिम्मित्था: Tb. ङे सिम्मि then another स written below सि to make it स्सि; then a letter written and scored and त्थ below that and आ: mark follow. 1. Ta. Tb सर्वादेरित्येव for सर्वादे: up to स्यु: 2. Ta. अण्णस्सि. 2, 3 Ta. Tb. omit तस्सि तम्मि तत्थ.

XLVII. Ta. इणा व वा; the first व scored. 1. Ta. Tb. इणा स्याद्वा. P. णादेशो वा स्यात्. Ta. इइमिणा; first इ scored. 2. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

XLVIII. 1. Ta. इममेसिं; then ए mark between इ and म below line, but म is scored. P. omits इदमादिभ्य: up to इमेसिं. 2. Ta. before केसिं a letter written and scored. Ta. तेजसिं. Ta. इमि; then इ mark in मि scored and आ mark and णं follow. Ta. Tb. P. omit इति. 3. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

XLIX. 1, 2. Ta. Tb. एकयोगनिर्दिष्टानामिति परिभाषया. 2. P. न्यायात् for परिभाषया. 4. Ta. Tb. P omit इत्यादि.

L. P. ईतस्सासे. 1. Ta. Tb. ई इति. P. सा से. 3. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

LI. Ta. Tb. ङे हिं. P. ङे हि. Tb. the entire *Sūtra* and commentary inserted below the line. 1. Ta. एभ्यो for किमादिभ्यो. Ta. between ए mark and ङ in ङे. the letter ङ written twice and both scored, P. हि इत्यादेशो वा स्यात्. 2. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

LII. 2. P. कस्सिं. 3. Ta. Tb. P. सिम्मित्थादय:

LIII. 1. P. इत्येतावादेशौ.

LIV. 1. P. ङसेरिति वर्तते for ङसेरित्येव.

LV. 1, 2. P. omits examples. 2. Ta. Tb. तं धणं for ता धणं वा.

LVI. 1. Ta. Tb ताणं. P. omits the *Sūtra* and commentary.

LVII. 1. Ta. Tb. कम: क:स्या नित्यं सुब्विषये. 2. Ta. Tb. omit इत्यादि.

LVIII. 1, Ta. स्पष्टम् for the first sentence. Ta. Tb. P. The examples are इमो इमे इमिणा इमसा इमस्सिं. (P. has इमस्स for इमसा). 3. P. इत्यादि after इमस्सिं.

LIX. 1. Tb. परयो: रिदम: Ta. Tb. आकार: स्यात्. 1, 2. P. अकार: सर्वादेशो वा स्यात्। अस्स etc. 2. Ta. Tb P. अस्स अस्सिं। वेत्येव। इमस्स इमस्सिं. (P. पक्षे for वेत्येव).

LX. Ta. Tb. P ङेर्दह: 1. P. वा स्यात्. 1, 2. Ta. The examples are इह०हस्सि. Tb. इहहस्सि. P. इह अस्सिं. In Ta there is an *Anusvāra* after इह which indicates the doubling of the following

LXI. 1. Tb. स्सिम्मित्थे मु मध्ये. Ta. Tb. इयममादेशो. Ta. Tb. P. omit इह अस्सिं.

LXII. 1. P. नपुंसके for क्लीबे. Ta. गुण गुणमो. Ta. आदेशः स्यु. सुमाः परतः 2. Ta. Tb. गुण for इणं. 3. Ta. Tb. भविष्यति for इति गृहाणः

LXIII. 1. P. एतच्छब्दस्य सौ परे.

LXIV. Tb. तौ ङसेः 1. Ta. After वा a letter written and scored and स्यात् follows. 1, 2. Ta. Tb. P. omit all examples.

LXV. Ta. Tb तोत्थयोः स्तो लोपः 1. Tb लोप्पस्यात्. 2. Ta. एत्तो ए; then two ए marks of which first is scored and थो follows. Perhaps the ए mark retained should be *Anusvāra* to indicate doubling of थ. Tb. एत्तो एते. Ta. Tb. P. एदादो एदादु.

LXVI. 1. Ta. Tb. स स्स्यानित्य. P. omits परतः 1, 2, P. omits सा एसा.

LXVII. Tb. अदसो दोर्मुम्. 1. Ta. दुकारस्य; this is correct. Ta. Tb. स्यादक्लिंव; in Ta. there is a small letter between the *Anusvāra* and व, which may be ए mark. Ta. Tb. P. omit परतः 2. Ta. Tb. सुभिस्सप्स्विति. Ta. Tb. परिसो.

LXVIII. 1. Ta. सविति. 2. P. निवर्तनार्थम्. Ta. Tb. रत for तेन; it is distinctly र and not ए mark before त; there is no न after, what follows is नपुंसके. Ta. Tb. omit सौ परे. P omits परे. Ta. वुश्च मुश्च श्च; then one श्च before the last is scored, 3. Ta. सुरिसो for पुरिसो. Ta. Tb. वरू for वहू. Ta. Tb. कुळ for कुळं इति. 4. Ta. Tb. मुं कुळं for असुं कुळं P. अमू कुळं.

LXIX. 1. Ta. अविकारोयायम्; then या scored. 1, 2. Ta. Tb. omit अनुक्रमिष्यमाणा विधयः पदस्य वेदितव्याः 3. Tb. स्थाने अ विधास्यमाना; then अ scored.

LXX. Ta. युष्मदस्तं तुवं सौ. 1. Ta. Tb. P. तस्य तं तुवं. In Tb. the *Anusvāra* in तं and तुवं are written after त and व and they are scored and another *Anusvāra* written above them, as the former indicate doubling of the following. Ta. Tb. P. तं गच्छ.

LXXI. 1. Ta. Tb. omit अमन्तस्य up to स्यात्. Ta. Tb. अपि for च.

LXXII. 1. Ta. Tb. P. भणह.

LXXIII. Ta. वे च शसि. 1, 2. Ta. Tb. P After आदेशः स्यात् there is चात् पूर्वोक्तावपि. वो तुज्झे तुह्मे भणामि.

LXXIV. Ta. Tb. टाङस्योस्तुइ. 1. P. omits च. Ta. Tb. युष्मद् एते स्युः; in Ta. first written युष्मत; then त scored and द् written after it below the line with a cross mark above. P. त इ तए तुए तुमए इत्यादेशाः स्युः 2. Ta. Tb. कअं ठिअं वेति संबन्धः after the citation as कअं अ वेति संबन्धः; in Ta. two letters written and scored between क and अं. Ta. Tb. माए घरो. Ta. ण and the *Anusvāra* after it to indicate the doubling of the following, then a letter written and scored and another follows, which is not clear, perhaps थि; then त्ति follows. Tb. णत्थित्ति. 2, 3. P. omit इति संबन्धः and the citation.

LXXV. 1 Ta. Tb स्पष्टं for the first sentence. Ta. omits तुम Tb. omits तुव तुम. 2. Ta. Tb. P. omit इति संबन्धः

LXXVI. Tb. Before the *Sūtra* there is extra, enclosed within brackets, युष्मत्पदस्यै तौ स्तः चकारात् ङसन्तस्य च त दे कअं धणं वा तुमा इ अयमप्याङन्तस्य. Tb. आङि च तदे; then ए mark inserted below line before ते. 2. Ta. Tb. P. omit इति संबन्धः

LXXVII. 1. Ta. अयमप्याङन्तस्य; then a lettter written and scored and देशः स्यात् follows. Ta. तुमाइ क; then a letter written and scored and अं follows. Ta. Tb P. omit इति.

LXXVIII. Ta. भसि. 1. Ta. तुंझेहि. Tb. तुंज्झेहि. Ta. Tb. तुमेहि. Ta. Tb. P. omit इति.

LXXIX. Ta. Tb. ङसो ततो. Ta. तुमादो. 1. Ta. Tb. ङ्यस्यन्तस्य. 2. Ta. Tb. P. omit इति.

LXXX. Ta. Tb. omit the *Sūtra* and commentary. 1. P. the examples missing.

LXXXI. P. whole *Sūtra* and commentary missing. Ta. तुझण. Tb. तुझणं. Ta. Tb. तुमाणमामि. 1. Ta. Tb. तुज्झणं Ta. Tb. तुज्झण.

LXXXII. P. *Sūtra* and first sentence in commentary missing. Tb. written तुमस्सि with double स and स below scored and *Anusvāra* inserted before it below the line to mark the doubling of स. 1. Ta. Tb. बिन्दुर्वा मस्सि. 2. P. omits अत्र बिन्दुर्नेष्टः

LXXXIII. Tb. तुह्मेसु inserted below the line. 1, 2. Ta. Tb. omit the first sentence and the example is तुञ्झेसु ठिअं तुह्मेसु ठिअं.

LXXXIV. 1. Ta. Tb. omit अस्मत्पदस्य.

LXXXV. Ta. Tb. मिरमश्च. 1. Ta. Tb. अमन्तस्य पदस्य मिरित्यादेशः स्यात्. P. अमन्तस्य अस्मत्पदस्य मिरित्यादेशः स्यात्. P. चकारात्.

LXXXVI. Ta. Tb. मम्मम: P. मं ममं. 1. P. अमन्तस्यास्मत्पदस्य एतौ स्त: 1. Ta. Tb. म पच्छ. In Tb. there is an ए mark after a letter in the line just above, where there is some space left blank on account of the string hole in the leaf. Perhaps this is an insertion to be taken with this प. Ta. Tb omit वच्छ ममं पेच्छ वच्छ. P. omits वच्छ in both places.

LXXXVII. P. This *Sūtra* and commentary missing.

LXXXVIII. 1. P. मे ममाइ कअं.

LXXXIX. 1. Ta. In तौ there is ए mark before and औ mark after त; then ए mark scored. P. चकारादन्तस्य च. 2. Ta. मे ए; then ए mark of मे scored.

XC. 1 Ta. Tb. omit अस्मत्पदस्य. Ta. अमेहि. then *Anusvāra* put after अ below the line with a cross mark above to indicate the doubling of म in मे; Ta. Tb. अमेहिं.

XCI. Ta. मइत्ते ममादो; then आ mark inserted below the line with a cross mark above, after त्ते to make it त्तो. 1. P. ङ्यन्तस्यैते. 2. Ta Tb. P. omit इति संबन्धः

XCII. 1. Ta. Tb. have स्पष्टम् for भ्यसन्तस्यैतौ स्त: Ta. Tb. P. omit इति.

XCIII. 1. Ta. Tb. omit चत्वार आदेशा:. 2. Ta. Tb. P. omit इति.

XCIV. Ta. Tb. P. अह्मो for अह्मे. 1. Ta. Tb. अमन्तस्यैते. Ta. Tb. omit चत्वार आदेशा: Tb. अह्माणं. Ta. Tb. अह्मो for अह्मे. P. omits अह्मे धण. 2. Ta. Tb. omit the whole line. P. अह्माणं अह्मो धणं.

XCV. Ta. ममस्सिस्सि; then first स्सि scored. 1. Tb. मम and *Anusvāra* to mark doubling of what follows; then a letter written and scored and मि follows. 1, 2. Ta. Tb. P. omit बिन्दुर्वा up to इति.

XCVI. 1. Ta. Tb. omit the whole line except अह्मेसु. P. omits बिन्दुवा. 2. Ta. Tb. P. omit इति.

XCVII. P. द्वेर्दो: 1. Ta Tb. पदस्येति विवृत्तम् follows इत्यादेशः स्यात् 2. P. बहुवचनातिदेशेन. Tb. इत्यतिदेशन, then ए mark below line before द. 3. Ta. Tb. सर्वास्वपि विभक्तिषु. 3, 4. P. omits दो इति up to स्यादेव. 4. Ta. Tb. देहिं. Ta. Tb. P. omit भुआहिं. P. दोह्न. 4, 5. Ta. For दोहिंतो up to इति there is only दोहतो दोह्नं दोसु. 5. Ta. Tb. P. omit इति.

XCVIII. 1. P. द्विशब्दस्य दुवे वेण्णि इत्यादेशौ वा स्तः 1, 2, 3. The reading for the examples is दुवे भुआ दुवे भुए पेच्छ वेण्णि भुए पेच्छ दुवेहिं वेण्णिहिं इत्यादि. Then पक्षे etc. follow. 2. Ta. In पेच्छे there is a letter written and scored between प and its ए mark, and another before छ after the *Anusvāra* to mark its doubling. 2, 3. Tb. पक्षे दोहोहित्याति. 3. Ta. only त्यादि.

XCIX. Ta. Tb. P. त्रेस्ति: 1. Ta. अस्य for त्रिशब्दस्य. P. त्रेस्तिरित्यादेशः स्यात्. Ta. Tb. P. omit इति.

C. Ta. जश्शस्सूभ्याम्; then the स below, of the two, scored. 1 Ta. Tb omit त्रिशब्दस्य. P. त्रेः for त्रिशब्दस्य. Ta. जश्श जश्शस्भ्यां; then first जश्श scored. Tb. omits जश्शस्भ्यां also. 2. Ta. Tb. पुरिसा. This correct.

CI. 1. P. सहैतावादेशौ स्तः P. पुरिसो.

CII. Ta. एषामामो ह ण ह्नः for the doubling of ण after ह, another ण below started and stopped. The unwanted letters are not scored. 1. Ta. Tb. चतुश्शब्दानां Ta. after चतुश्श some letter started and scored. P. द्वेस्त्रेश्चतुरश्च. Ta. Tb. दोह्न; there are भीह्न भोह्नं also after this before the other examples. P. has देह्न तिह्न च उह्न before दोह्नं. 2. Ta. Tb. after च उह्नं there is च उह्न च उह्नं before षणं.

CIII. 1. P. इकरोकारान्तादीनां. Ta. a य written and scored before यः 2. Ta. Tb. P. अकारान्तानामिवेति. This correct. Ta. before भमति a letter written and scored. 4. Ta. Tb. माळाहि माळा हितो. Ta. वइहि॰तो; then हि॰तो (which would be हित्तो) scored and हिंतो follows. Tb. वहूहि वहूहितो. 4, 5. Ta. ससिस; then *Anusvāra* written

below the line with a cross mark above before the last स to indicate its doubling.

CIV. 1. Tb. अनदन्तानामनदन्तवद्भावे; then न after अनदन्तानाम scored.

CV. 1. Ta. Tb. अनदन्तानामन्तवद्भावे. (then Tb. adds द after म below the line. Ta. Tb. P. भ्यस्यात्वं न स्यात्).

CVI. Ta. Tb. P. द्विवचने. 2. Ta. Tb. पुरुसा (in Tb. a letter written and scored between पुं and रु.) Ta. दुवे वहू होंति.

CVII. 1. Ta. कार्यं स्यात्. 2. Ta. गोब०ह्माणाणं; then the आ mark after ह्म scored. Tb. गोब०ह्मणाणं, the *Anusvāra* before it is unnecessary, yet not scored. in either MS.

Colophon. Ta. P. इति रामपाणिवादकृतायां प्राकृतसूत्रवृत्तौ. Tb इति प्राकृतसूत्रवृत्तौ.

PARICCHEDA VI

I. 1. Tb. इत् ए इत्य; then त् inserted after इ below the line with a cross mark above and ए mark inserted before त्य below the line. Then two letters written and scored and तावादेशौ follows. 2. P. प्रत्येक between तिपश्च and इत् एत्. 3. Ta. Tb. P. गच्छए after गच्छइ.

III. Tb. इण्मिपोर्मि.

IV. Ta. ह after न्ति is another letter, perhaps ह्म, corrected into ह. Ta. Tb. P. न्तिहथामोमुमा बहुषु. 1, 2. P. ध्वेते up to मध्यमपुरुष-बहुवचे ह missing, P. too has था. 2. Ta. Tb. हथा. 3. Ta. Tb. P. होथा. Tb. होमा; then ए mark inserted below line before मा to make it मो.

V. 1. Ta. ततिपो सप्थासोश्चेत्यादेशेनैतौ; here तौ written with both ए mark before and औ mark after त; then ए mark crossed. Then राकन्तादेव follows. Tb. ततिपो सिप्थासो श्च; then blank space for a letter, इत्यादेश; then another blank for a letter; नैतो रान्तादेव. P. ततिपोः

सिप्थासोश्च थौ ए से इत्यादेशौ विहितौ तौत्वकारान्तादेव. This is correct. 2. Tb गच्छसिए P नड्डए 3. Ta. वड्ढेसि has also an mark for सि which is scored. 2, 3. Tb. शेषाणामदन्ततेत्यनयोरदन्तत्वम् written below the line after वड्डसिए and अतः किम् । करेइ करेसि वड्ढेसि written in the bottom margin with a cross mark above the line where it is to be inserted. 4 Ta लासेदशे ; then स scored and दे remains.

VI. 1. P सिप्थसोरिताह. 1, 2. Ta. Tb. त्वेन up to लोप: स्यात् missing. 2. Ta. Tb. परस्मैपदित्वात् थातोसंभवः P. सिमात्रस्य. 2, 3. Ta. सिमात्रस्य ग्रहणं missing. 3. Ta. Tb. तुव सि अमीसि.

VII. 1. P ह: अथ: इति छेद: omitted. 2. Ta. अ written and scored and there follows अह म्हि अह्मे म्हो म्हु म्ह ; in म्हो a letter written and scored between the mark and म्हा. Tb. P. अह्मे ; (in Tb. मह written and scored before it) म्हो म्हु म्ह.

VIII. 1, 2. Ta. Tb. सार्वधातुके यगि ; then all missing up to इत्यादेशौ स्त: 2 Ta. Tb. The examples are given as . गणीअइ भण्यते भणीअइ गणिज्जइ. भणिज्जइ ; the other examples follow. P. omits भणी अइ भणिज्जइ. 3 Ta. in गह्निज्जइ there is a *Anusvāra* to mark the doubling of the following even after ग. P. गह्निइ for गह्निज्जइ.

IX. 1. Ta. गमादीनन्द्विरत्वं. Tb. भवन्त्यद्विरत्वं. P. द्वित्वं नेति. 2. Ta. इम्मइ ; then इ scored and र written in the margin to its left. 2. P. अन्त्यद्वित्व इति. 3, Ta. Tb. गमीजइ.

X. Tb. a letter written and scored between तृ and शा 1. Ta. Tb. क्रमादेतौस्त: ; this is all P. न्तमाण इत्यादेशो. 2. Tb. हसमाण for हसमाणं. Ta. सहमाणे for हसमाणे 3. Ta. Tb. omit इति. P. omits हसमाणे इति.

XI. 1. P. ई च स्यात्. 2. Ta. हसंती ; then the *Anusvāra* after सं to indicate doubling of त scored Tb. सहमाणी ; then स deleted with a horizontal line above and स written below the line after ह.

XII. Ta. धातो भविष्यति हि. Tb. P. धातोर्भविष्यति हि. 1. Ta. after कालवाचि a letter written and scored and नि follows. 2. Ta. Tb इत्यर्थ: Ta. Tb. have the following examples too before citation , होहिमि होहिति होहिमो. P. has only the two होहीति होहिमि. 2. 3 Ta.

The citation is: कह विरहपडि; then an *Anusvāra* to mark the doubling of the following and then continues रूळा होहिइ ह; this ह scored, then follows समुह हिआव इम्मि उवगए इति सेतुः Tb. P. the citation is कह विरहपडिक्कूळा होहिइ मुहहि आवइमि उवगए इति सेतुः (P. has समुहहिअआ पइम्मि उवगए इति सेतौ as the latter part).

XIII. 1. P. After the *Sūtra* what follows is the commentary on 15 Ta. भविष्यत्युत्तमे Ta. परतस्साहा. Tb. परतः साहा. Ta. in इत्येतौ an ए mark inserted below the line before तौ. 2. Ta होहोमि; then ए mark in the second हो scored. Ta. Tb. होहिमो between होहामो and होहिमि.

XIV. P. *Sūtra* and commentary missing. Ta. Tb. तिमिना स्सं वा. 1. Ta. Tb. भविष्यता मिना सह. Ta. भुविस्सं.

XV. Tb. मोमुहैर्हिस्सा हित्था. P. *Sūtra* missing. 1. Ta. between हि and स्सा a letter written and scored. Tb. हेतौ for एतौ. 1. P. भविष्यत्कालवाचिन्युत्तमे मोमुम इत्येतैः सह हिस्सा हिस्सा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ. 2. Tb. होहिसा. Tb. होहित्था is written with त् and था and not था with an *Anusvāra* before it. P. has हसिहित्था हसिहिस्सा for गमिहिस्सा गमिहित्था. P होहिमो for होहिमो. 2, 3. Ta. होहिमित्यादि.

XVI. Ta. A letter written and scored after कुदाश्रुव and then चिगमि etc. follows Ta. गच्छरोच्छं, Tb. रोछं दछमः; then *Anusvāra* put below line only after रो to mark doubling of following. 1. P. क्रमादेते सप्तादेशाः स्युः भविष्यति कालि वाच्ये. 2, 3. P. वोच्छं गच्छं रोच्छं omitted. 4. P. सादृश्यप्रतिपत्त्यर्थम्. 5. Ta. Tb. इत्याद्यपि for इत्याद्यूह्यम्.

XVII. Ta. त्रिष्वप्यप्यनुस्वार; first प्य scored. Tb. त्रिष्वप्यनुस्वार-वर्जा. Ta. Tb. वा हिलोपश्च. 1. Ta. Tb. कुदानी सूत्रे. P. कुदादिसूत्रे; this correct. 3 P. हिलोपश्च स्यात्. Tb. सोच्छिउ. Ta. सोच्छिमी; here a letter written and scored between छि and its preceding *Anusvāra* which indicates its doubling; yet there is च्छि written as double. Tb. In सोच्छिमि one छि written and scored and another follows. 4. Ta. There is the *Anusvāra* to indicate doubling, and also the double च्छ after वो in the three examples. In वोच्छिसि one *Anusvāra* is

scored and another written below with a cross mark above. Ta. वच्चिक्हि. Tb. P. वच्चिहि.

XVIII. Tb. त्र्यध्यादिष्वेकस्मिन्. 1. Ta. Tb. पुरुषक्रेयेपि (In Ta. य scored and another य written below it). P. विध्याद्यर्थेषु. Ta. इत्यादेशस्तु: 2. Tb. सो होतु; then तु scored and दु written below it. Ta. तुववहोसु; first व scored. 3. Ta. मध्यममेकवं ने; first म scored. Tb. तुव होहि. Ta. Tb. भुअवइ in the citation. 4. Tb. मध्यमपुरुषकवचन; then ऐ mark below line before ष. 5. Ta. Tb. वाग्रहणमनुवर्त. Ta. व्यव्यस्थित; second व्य scored. Ta. in व्याख्ये some letter started and scored between व्य and आ mark. 6. Ta. Tb. प्रथमोक्तयोर्नित्यं Ta Tb. P. मध्यमे तु. This correct. Ta. in विभाषायाम् a letter written and scored between या and *Anusvāra*. P. विभाषया. This is better reading. Ta. Only तु for उव. Tb. उ for उव. 7. Ta. Tb. णिच्चळणिप्फंद. Ta. Tb. एकस्मिन् ग्रहण. P. एकस्मिन् ग्रहणं. 8. Ta. Tb. उत्तरसूक्त बहुष्वित्यनेनैव.

XIX. 1. Ta. Tb. विध्यादिषु पुरुषत्रयेपि. Ta. Tb. P. बहुवचनेषु. This correct (in Tb. बहुवचनषु; then ए mark below the line before न). 2. Tb. अम्मेह्म; then म्म scored. 3. Ta. लोङाशीर्लिङो; then the letters in between written above and below a letter scored in the middle; not at all legible. Ta. P. लोड्लिङाशीर्लिङो. This correct.

XX. Ta. Tb. वर्तमानभविष्यदनाद्यनेयोश्च ज्यज्जौ वा. 1 Ta. A letter written and scored before वर्तमाने Ta. Tb. भविषदनद्यतन्ते च. Ta Tb. चकाराद्वि; then only आ mark with space blank for a letter; then दौ follows (Tb. has न written and scored before आ mark). 2. Ta. Tb. वा स्तु। 1. Ta. Tb. भवति भवेद्वा भवतु वा. This correct. P. omits these three forms. P. न भवति. 3. Ta. कहमिणे. Tb. P. कहमण्णे. 4. Ta. Tb. जाणं. P. जाअणईसाअणया इति सेतौ. Ta. Tb. अनद्यतने किम्.

XXI. 1. Ta. Tb. अनेकाचौ. Ta. Tb. P. परौ. 2. Ta. Tb. वड्ढदु.

XXII. 1. Ta. ईआअ, Then आ scored. Ta. Tb. भुविअ. 2. Ta. Tb. वहहीअ; there is *Anusvāra* to mark the doubling of what follows and इ after that. Ta. Tb वड्ढेइ.

XXIII. Ta. हीआ; then the last part of आ scored to make it अ. Tb. एकाचोर्हीअ, Ta Tb. पूर्वस्यापवादः P. पूर्वसूत्रापवादः Ta. Tb.

धातोर्हि अ; there is a vertical small line between हि and अ. 2. Ta. Tb. होहिअ.

XXIV. Ta. Tb. अस्तेरासि. 1. Ta. Tb. भूत इत्येव (in Ta. a letter written and scored before भू. 2. Ta. Tb. भूतेपि भवन्ति. 2. 3, 4. P. omits all these three lines 3. Ta. Tb. गच्छइ written with च्छ after the *Anusvāra* to mark doubling of छ. Tb. After अ and letter written and scored and इ written below. Ta. Tb. रक्खणओ. 4. Ta. Tb. जंपइ; Tb. रिखाहिवई. Ta. सुगीओ. 5. Ta. Tb. अजल्पत् written as अजत्पत् since त् in that position is pronounced ल् in Malabar.

XXV. 1. Ta. Tb. णिचप्रत्ययस्य (in Tb. a letter written and scored after णि and चप्रत्ययस्य follows).

XXVI. 2. Ta. Tb. वड्ढावेइ. Ta. Tb. वड्ढइ Tb. वासेइ. inserted below the line with a cross mark above.

XXVII. Ta. आविते भावकर्मसु वा Tb. P. आविक्ते भावकर्मसु वा. 1. Ta. Tb. क्त in the beginning omitted. Ta. Tb. P. सप्तम्या अलुक् सौत्रः Ta. Tb. भावकर्मप्रत्यये च. 2. Ta. Tb. णि च. omitted. Ta. हसाविअ वसाविअ हसिअ. In Ta. in वसाविअ a letter written and scored between वि and अ. Tb. हसाविअ हसिअं. 3. Ta. Between व and सा a letter written and scored in वसाविज्जइ. Ta. हासिज्जइ omitted, but वासिज्जइ repeated. 3, 4. P. omits the last two examples.

XXVIII. P. नैवदावे. 1. Ta. Tb. परतः omitted. Ta. णिजदेशौ. Tb. णिजादेशौ. 2. Ta. इशु किम्. Ta. Tb. omit हासाइ. P. omits वासेइ. Ta. Tb. हावावेइ.

XXIX. Tb. अत आपि वा; then मि below line with a cross mark above. 1. Ta. After भ a letter written and scored and णामि follows. Ta. Tb. Both examples are भणामि. 2. Ta. Tb. वड्ढोमि repeated for वड्ढामि वड्ढमि.

XXX. P. मिप्संबन्धादुत्तमपुरुषबहुवचन एव इत्यादि begins the commentary. Ta. Tb. चादत्वं च. 2. Ta. Tb. मण्णमो for मण्णामो. 3. Ta. Tb. omit इत्यायाति. Ta. Tb. write हसन्ति and not हसंति. P. omits नेह and the two examples.

XXXI. 1. Ta. धातोक्तप्रत्यये. Tb धतोक्तप्रत्यये. P. धातोः प्रत्यये. Ta. Tb. omit अतः Ta. असिअं. 2. Ta Tb. omit सुविअं.

XXXII. Ta. Tb. क्त्वतुमुं. 1. Ta, Tb. omit धातोः Ta. Tb. P. एत्वमित्वं च स्यात्. 1, 2. P. omit भणेऊणभणिऊण. 2 Ta. गसे०हसिळं for हसेउं हसिउं. Tb. हसे०हसिउं for these. The *Anusvāra* indicates doubling of ह that follows. Ta. हसिअव्वि ; then इ mark scored and *Anusvāra* put above व्व.

XXXIII. 1. Ta. Tb. omit धातोः 2. Ta. Tb. omit मुणेइ मुणइ. 2, 3. P. omits भणाइ up to मुणाइ. 3. Ta. Tb. मणइ. Tb. हसेतो ; then a letter written and scored and हसंतो follows Ta. Tb. हसेमोणो. 4. P. omits दाइ. P. इत्तयो colophon. Ta. Tb. इति प्राकृतवृत्तौ. P. इति राम-पाणिवादकृतायां प्राकृतवृत्तौ.

PARICCHEDA VII

I. Ta. In भुवौ an ए mark inserted before वौ below the line. 1. P. omits प्रकृत्यादेशा आरभ्यन्ते. Ta. Tb. तभवतेर्धातोः. Ta. In हो there was a उ mark below ह which is scored. 2. P. omits होसि होमि होइ होमो.

II. 1. Tb. होभुवोपवादः Ta. Tb. omit क्तप्रत्यये up to स्यात्.

III. 1. P omits उब्भवइ.

IV. Ta. Tb. तुरस्तुवरः P. त्वरस्तुरवः 1. Ta. Tb. P त्वर त्वरणे. Ta. Tb. omit स्यात्. 2. Tb. तूवरइ for तुवरइ. Ta. Tb तुवरश्चेष्यते. Ta. After तुर an *Anusvāra* written and scored and *Anusvāra* put above र and तस्स follows. In the original form it would have meant तूरंतस्स. 3. Tb. After दक्खिणा a letter written and scored and अणं follows. P. इति सेतौ.

V. Ta. Tb. P. घूर्णो घोळः 1. Ta. भ्रमणेण ; then first ण scored leaving it as णे. Ta. Tb. omit स्यात्.

VI. 1. Ta. अद प्रेरणे. Ta. Tb omit स्यात्. 2. Ta. Tb. भत्तिगुणेण. Ta. Tb. omit इति कंसवधे. P. omits the citation.

VII. P. दूशो म: 1. Ta. Tb. omit स्यात्. Ta. Tb. P. दूम इ. 2. Ta. Tb. दूमिओ. P. omits this.

VIII. 1. Ta. Tb. Explanation missing ; only examples.

IX. 1 P वृष सेचने. Ta. Tb. P मृषु मर्षणे. Ta. Tb. कृषि विलेखने. 1, 2. Ta. Tb. P. हृषु हृष्टौ (in Ta. one ष्टौ written and scored retailing the ए mark and another ष्टौ follows). 2. Ta. Tb. P. omit तृह हिंसायाम्. P इत्यादीनामृकारस्य अरिरित्यादेशः स्यात्. 3. Ta. Tb. omit मरिसइ. Ta Tb. तरिसइ. P. omits तरिहइ.

X. 1. P. अरादेशः Ta. Tb. omit सृ. 1, 2, 3. P. omits the roots सृ मृ कृ भृ हृ. 3. Ta. Tb. for the whole line there हृ र ए भ र ए इत्यादि. P. omits भरेइ करेइ इत्याद्यपि.

XI. 1. P. omits कुणाइ. Ta. Tb. P. ण कुणंतिच्चिअ. 2. Ta. Tb भण्णं. (Ta. first written मणं; then *Anusvāra* to mark doubling of the following inserted before णं below line with a cross-mark above. P. मंतुं. Ta. Tb. omit णिसासु सुहसुत्तदरविबुद्धाण. P. सहसुत्तदरपबुद्धाणं. Tb. हरादेशश्चेष्यते. 3. Ta. Tb. P. omit इति.

XII. Ta. जृंभेर्जंभाअ. Tb. जृंभेर्जंभाअ. P. जृंभेर्जंभाय: 1. Ta. Tb. omit जभ. Ta. जृंभेर्जंभाअ. P. जृंभेर्जंभाय. 2. Ta. Tb. omit स्यात्. P. जंभाअति as a second example.

XIII. Ta. Tb. गृहेर्गल्लः 1. Ta omits all up to स्यात्. P. गल्लादेश: 1, 2. Ta. Tb. The examples are गल्लइ गल्लाइ गल्लेइ. (in Tb. गल्लेहि; then हि scored and इ follows). P. only one example गहणइ. 2. Ta. Tb. P. गल्लइ in citation. P. omits इति सेतुः

XIV. Ta. After तुसु a letter written and completely scored and स्त written below line after the scored letter with a cross-mark above. 1. Ta. Tb. घेतूण (there is no *Anusvāra* before तू; but there is a dot in Ta), 2. Tb. घेतंव.

XV. P. कः for का. 1. Ta. omits the first sentence. 3. Ta. कअव्व ; there is a dot above व्व, but not an *Anusvāra*.

XVI. 1. Tb in धातो a letter written and scored between ते and the आ mark. Ta. Tb. सुमरइ after the first citation. 2. Ta. Tb. तुम्मुही ए. Ta. Tb. परिउब्बणं. Tb. in झरश्चेप्यते, on letter written and scored and झ written below it. 3. Ta. Tb. विझरिदो omitted. Ta. विझरदो in citation. Ta. Tb इति कालिदास· missing.

XVII. 1. Ta. रेनौ; then ए mark inserted before तौ below line with cross-mark above. P. बिभेते धातो: भा वीभ इत्येतौ स्तः

XVIII. Ta. Tb. P. वावाअ. 1. Ta. इत्येतौ; ए mark then inserted before तौ below line with cross-mark above. 2. Ta. वाअंतिति; then first ति scored.

XIX. 1. Ta. Tb. omit स्यात्. Ta. थिप्पज for थिप्पइ. Ta. थिपेइ; then *Anusvāra* to mark doubling of the following inserted before पे below line with cross-mark above.

XX. P. जोणमुणौ. 1. Ta. मुणाहु for मुणइ. Tb. written मुणाहु; then हु scored and इ written below. Ta. in कुसुम an *Anusvāra* above म written and scored. 2. Ta. Tb. P. दंति फळं. P. omits इति सेतुः

XXI. 1. P. मकारादेशः स्यात्. Tb. omits जंपइ as example, in citation first जप्पइ with *Anusvāra* before प to mark its doubling, it is crossed and *Anusvāra* put above ज. 2. Ta. Tb. रिक्खाहिव इति सेतु: P. रिक्खाइव ही. P. omits इति सेतुः

XXII. Ta. Tb. स्थध्यागां ठअझाअगाआ. 1. Ta. Tb. omit त्रयाणाम्. Ta. ठाआदेयस्युः Tb. omits आदेशा: P. ठायादयः क्रमात् स्युः

XXIII. Ta. Tb. ठाजागाश्च. 1. Ta. Tb. P. भविष्यदाद्यर्थेष्वेकवचने (Ta. had भविष्यद्याद्य; then य mark of first द्य scored). Ta. Tb. omit एते. 2. Tb. पूर्वोक्ता पपि; then first प scored and अ written below. 5. Ta. Tb. ठाउ also between ठाअउ and इत्यादि.

XXIV. 1. Ta Tb. खद्द भक्षणे. 2. P. इत्यादेशौ स्तः

XXV. Ta. Tb. ग्रसेर्घो स: 1. Tb. omits ग्रसु up to स्यात्. P. अत्र ग्रसेः for अस्य.

XXVI. 1. Ta. Tb. omit अस्य चिणादेश: स्यात्.

XXVII. 1. Ta. Tb. omit अस्य किणादेशः स्यात. Ta. किणाइ for किणइ. 2. Ta. किणाइ; then अ mark scored in णा.

XXVIII. 1. Ta. Tb. चात् किण: 3. Ta. Tb. omit पक्षे विक्किणे इ. P. omits पक्षे.

XXIX. Ta, P. इध्म उद्धुमा. Tb. इध्म उध्मा. 1. Ta. Tb. ध्माधातो-रुत्पूर्वस्य उद्धुमादेशः for the entire first line P. उद्धुमादेश: for उद्धुम इत्यादेश: 2. Ta. Tb. P. omit इति.

XXX. 1. Ta. Tb. P. दहादेशः for दह इत्यादेशः स्यात्. Tb. before मद्दहइ a letter written and scored. 2. Tb. P. दिट्टंतिण. P. संदह्रिअं इति सेतौ.

XXXI. Ta. अवात्; then र्गा and र्ग are scored and another ग written below it, हेर्वाह: follows. 1. P. वाहादेशः 1, 2. Ta. Tb. स्पष्टम् for all up to स्यात्. 2. P. ओदवापोरित्यात्वम्. Ta. Tb. इत्योत्व वा. 3. Ta. citation after गाहइ. P. omits citation. 4. Ta. omits इति.

XXXII. 1. Ta. Tb वासादेश: for वास इत्यादेश: स्यात्. P. वासादेश: for वास इत्यादेश: 2. P. ओवासेहि for ओवासं देहि Ta. Tb. After इति there is the word छाया. P. after इति there is the word अर्थः

XXXIII. Ta. Tb. P. निरो मो माण: 1. Ta. Tb. P. निरउत्तर-स्यास्य माणादेश: (P. has स्यात् also).

XXXIV. 1. Ta. Tb. omit अस्य झिज्ज इत्यादेशः स्यात्. P. अस्य झिज्जादेशः स्यात्. Tb. omits झिज्जइ. 2. Ta. Tb. झीणावि. P. इति सेतौ.

XXXV 1. Ta. Tb. omit अनयोरन्त्यस्य दकारस्य. Ta. omits स्यात्.

XXXVI. Ta. Tb. omit all up to निष्पाके.

XXXVII. Ta. वेष्टश्च ; then ए mark below the line before ष्ट with a cross-mark above. 1. Ta. Tb. omit वेष्ट वेष्टने. P. वेष्ट वेष्टने. Ta. Tb. omit स्यात्. Ta. Tb. वेढो also after वेढइ. 2. Ta. Tb. omit इति सेतुः

XXXVIII. 1. Ta. Tb. P वेष्टेरन्त्यस्य ळ्ळादेशः स्यात. 2. Ta. Tb. सव्वेळ्ळइ. Tb from सव्वेळ्ळइ up to the middle of *Sūtra* 40 inserted below line.

XXXIX. Ta. Tb. रुदो व: 1. Ta. Tb. रुदर् अश्रुविमोचने. 2. Ta. Tb. After रुव there is a letter before स्स. This letter and the *Anusvāra* preceding स to mark its doubling can together be read as ई ; then it will be रुव ईस,

XL. 1. Ta. Tb. omit all up to उत्तरस्यास्य. Up to वः स्यात् is written below the line. 2. Ta Tb. उदः किम्. This correct. Tb. वेइ for वेजइ. P. omits परिवेजइ.

XLI. 1. Ta. Tb. omit वृधु वृद्धौ. 2. Ta Tb. omit इति. P. omits दिट्ठिआ वड्ढसि इति.

XLII. 1. Ta. Tb. omit हन हिंसागत्योः Ta. Tb. P. म स्यात्.

XLIII. 1 Ta. Tb. P. omit all up. to पुष पुष्टौ. 1, 2. Ta. Tb. एषां for एतदादीनां धातूनां. 2. Ta. Tb omit स्यात्. Ta. Tb. repeat रूसइ after दूसइ. Ta. a letter written and scored before पूसइ. Ta. Tb. इत्यादि also after पूसइ.

XLIV. Ta. Tb. चो व्रजनृत्योः This correct. Tb. ति between ज and नृ written and scored. 1. Ta. Tb. omit all up to गात्रविक्षेपे. Ta. Tb. च for चकारः 1, 2. P. चकारादेशः 2. Ta. Tb. omit आदेशः Ta. Tb. णच्चए also after णच्चइ. Ta. in णच्चए a letter written and scored and च written below that, after ण and the *Anusvāra* marking the doubling of what follows. 3. P. omits यद्यपि Tb. रुषादिसूत्रे; then the first ए mark in त्रै scored. P. विच्छिन्नोपि. 4. P एव also after अनुवर्तते. P. omits all from तेन onwards.

XLV. 1. Ta. Tb. P. omit all before अनयोरन्त्यस्य. Ta. P. only झ and not ज्झ. 2. Ta Tb. omit इत्यादेशः Ta. P. जज्झइ. Ta. There is an *Anusvāra* in the citation after बुज्झं and is scored. 2, 3. P. omits all from the citation to the end. 3. Ta. Tb. पडिहव्व; omit इति कंसवधे. Ta. बधेश्व; then श्व scored and श्च written below. Tb. बुधेश्च (but example is बज्झइ).

XLVI. Ta. Tb. रुधेर्धम्भौ. Ta. had र्झ after धे; but was deleted and र्ध follows. 1. Ta. Tb. P. omit रुधिर् आवरणे. Ta. Tb. धकारपकारौ. Ta. After धकारप the letter was wrongly written, which is scored and क written above it over the line: but the original आ mark retained. 2. Ta. Tb. केआरसोत्तरुंभणतंसदिठअ. Ta. After तंस a letter written and scored and then is written the *Anusvāra* to mark the doubling of what follows, with ठि after it. P. केआरसोत्तरुब्भणतंसदिठअ,

XLVII. 1. Ta. Tb. All omitted except मळइ. P. omits रुधिर् आवरणे.

XLVIII. Ta. Tb. शदिपत्योर्डः 1. Ta. Tb. whole line omitted. P. omits शद्लृ शातने । पत्लृ गतौ.

XLIX. Ta. After श there is an *Anusvāra* which is scored, and कादीनां follows 1. Ta. Tb. शक्ल. Ta. started as शक्त; then क्त corrected into क्ल by scoring off the त portion and ल added below. 1, 2. Ta. Tb. P. omit the remaining three roots. 2. Ta. स is followed by an *Anusvāra* to mark the doubling of क and then double क्क is written. 3. Tb. ळगइ ळग्गइ.

L. Ta. प्रादेर्मीलो. Tb. प्रादेर्मीलेः 1. Ta. Tb. P. omit मील निमेषणे. P. उपसर्गादुत्तरस्यास्यान्त्यस्य. P. सम्मिळ्ळइ. 2. Tb. उंमिळ्ळइ added below the line before प्रादेः with a cross mark above. P. उपमिळ्ळइ. Ta. Tb. मीळइ.

LI. 1. Ta. Tb. P. omit भुज परिपालनाभ्यवहारयोः 2. क्त्वातुमुंस्तव्येषु परतः Tb. भोतुंवं. 3, 4, 5. Ta. after भोत्तव्वं has: वत्तूण गत्तूण णत्तूण मत्तूण भुज मुच वच (वुच with उ mark of वु scored) गम रम नम ।आकृतिगणः । भंतुं (भंत्तुं with the *Anusvāra* after भं to indicate doubling of त scored). Tb. has the same with these scribal differences: णंतूण (णंत्तूण with the *Anusvāra* after णं to indicate doubling of त scored) मंतूण. 4, 5, 6. P. omits वेत्तव्वं; then has गत्तूण णत्तूण मंतुं मंतव्वं भुज मुच वच गम रम नम इत्यादि in the place of रोत्तूण up to भत्तुं.

LII. Tb. A letter after श्रु written and scored. 3. P. ह्रस्वश्चेति. 3, 4. P. पुनरन्त्यग्रहणं अधिकस्य कस्यचित् विधानफलकम् । अत एव विकरण-प्रत्ययविशेषविधिलाभः 5. Ta. After ळुण a letter started and scored and इ follows; then another letter written and scored and ळुणाइ follows then after धु a letter written and scored and णइ follows.

LIII. Tb. भावकर्मणो वश्च. 2. Tb. हुव्वइ added below line before हुणिजइ. 3. Tb. ज in ळुणिज्जइ added below line after ळुणि and the *Anusvāra* to indicate the doubling of this ज and before इ.

LIV. Tb गमादीनां द्वित्वं स्यात्. 1. Ta. Tb. P The whole of the first line omitted. 2. P. एतदादीनामन्त्यस्य. Ta. Tb. वास्यस्यात्. P.

गमइ omitted. 3. Ta. P. रमइ omitted. Tb adds this below line after रम्मइ. Ta. Tb. भम्मइ भमइ. P. omits भण्णइ भणइ.

LV. Ta. Tb. only दुब्भलिब्भा: (वब्भ omitted). 1. Ta. Tb. P. All omitted before एषां. P. एतेषां. 2. P. क्रमादुब्भादय: स्युर्भावकर्मणो: Ta. Tb. दुब्भइ. Ta. Tb. P. बुब्भइ.

LVI. Ta. Tb. हृञ्कृञोर्हीरकीरौ. In Tb. the ए mark before ञ in ञौ is added below the line with a cross mark above, and in Ta. the ए mark before र in रौ is added below line with a cross mark above. P. हृञ् कृञोर्हीकीरौ. 1. Ta. Tb. P. omit the two roots. P. एतयोरेतौ स्तो भावकर्मणो: 2. Ta. Tb. give the examples in the order कीरइ हीरइ.

LVII. Tb. णज्ञणव्वौ. 1. Ta. After ज्ञा a letter written and scored and नातेरेतौ follows. 2. Tb. After सु some space left blank as leaf is bad, before णिज्जइ.

LVIII. Ta. ग्रहेर्घोप्प: P. ग्रहेर्घेप्प: 1. Ta. Tb. P. omit ग्रह उपादाने. Then there is भावकर्मणोरयमादेश: P. गृह्णातेर्घेप्पादेशो वा स्यात्. 2. P. omits इति हाल: । वेत्येव.

LIX. Ta. Tb. P. क्तेन दिण्णादयस्सह. 1. Tb. Looks as if ददात्यादेर्भिण्णादय: and र्भि corrected into र्दि. Ta. Tb. omit आदेशा: 2. Ta. Tb. P. omit डुदाञ् दाने and रुदिर् अश्रुविमोचने. 3. Tb. रुणं. P. omits दह भस्मीकरणे. P डक्कं for दट्ठं P. omits पुष पुष्टौ. 3, 4. Ta. Tb. After रुण्णं what is seen is, पुण्णं. मुक्कं (Tb. adds the *Anusvāra* after सु to indicate the doubling of क below the line) सिद्धं (Ta. had सिंधं; then the *Anusvāra* above सि scored and another added after सि below line to indicate the doubling of ध). दत्तरुदितदष्टकथित (Ta. has क्त्व written and deleted and कथित after it). इत्याकृतिगण: 4. P. has only one example सिग्घं and दत्तरुदितदष्टकथित इत्याकृतिगण: for the line

LX. 1. Ta. Tb. P. भावकर्मणोरिति निवृत्तं comes after रब्बादेश: स्यात् in 1. 2. Ta. Tb. P. omit तक्ष तनूकरणे. P. तक्ष् इत्यस्य. 2. Ta. Tb. रिब्बइ. Tb. has रि and the *Anusvāra* to mark the doubling of what follows, then a letter written and completely scored off and ब written over it above line.

LXI. 1. Ta. Tb. P. omit खिद दैन्ये. Ta. Tb. खिद्यते: for अस्य, P. चिद्यते: for अस्य. Ta. After खिद्यतेर्वि a letter written and scored and सू after that. P. विसूरादेश: 2. Ta. Tb. विरहविसूरणो विसोहम्. P. omits citation.

LXII. Ta. क्रुधे ends a line and ध repeated in next line, ध in previous line seems scored 1. Ta. Tb. omit क्रुध क्रोधे. Ta. Tb. अस्य जूरादेश: स्यात्. 2. Read गोरी. Ta. Tb. omit इति. P. has only जूरइ क्रुध्यति for the entire commentary.

LXIII. 1. Ta. Tb. P. omit up to स्यात्.

LXIV. 1. Ta. Tb. omit up to स्यात्. Ta. वुजेइ. Tb. Between वु and ज there is something, not clear if it is ए mark of ज or *Anusvāra* to mark doubling of ज. After ज a letter written and scored and इ follows. P. वुब्भइ for वुज्जेइ.

XLV. Read मुजेर्लुहफुसौ. 1. Ta. Tb. P. omit मृज् शुद्धौ. Ta. Tb. P. मृजेरेतौ स्त: Read लुहइ P. कुहइ. 2. P. omits उप्फुसइ. Ta. Tb. दाणंवकं. P. omits इति सेतु:

LXVI. 1. Ta. Tb. P. omit all up to स्त: P. has मज्जतीत्यर्थ:

LXVII. P. दृशे: पुळिअच्छपेच्छा: 1. Ta. Tb. दृशेरेते स्यु: for the portion up to आदेशा: स्यु: 2. Ta. Tb. दृशेरुवर वाच्य: । उवइ. This example is correct. 3. Ta. णिष्पंदा; Tb. first written णिष्पंदा; then ष scored and फ written below it. Both give the *Chāya* पश्य निश्चल-निष्पन्दा. Ta. Tb. omit इति हाल: P. has only दृशेरेते स्यु: as the entire commentary.

LXVIII. Ta. Tb. शकेस्तरचयतीरा: 1. Ta. Tb. P. omit शक्ल शक्तौ. Ta. Tb. शक्नोतेरेते स्यु: । P. शकेरेते स्यु: 2. Tb. तिरइ in citation. Ta. Tb. तिहवण. P. इति सेतु: missing.

LXIX. Ta. Tb. अपक्रमोर्बोळ: Ta. After प two letters written and scored and मो follows. 1. Ta. Tb. P. omit क्रमु पादविक्षेपे. Tb. अपाल्परस्य. In Malayalam अपात्परस्य is pronounced अपाल्परस्य. Ta. First written क्रमेर्बेळादेश: Then आ mark added after बें with cross mark above to make it बों. P. वक्तव्य इत्यर्थ: for स्यात्. 2. P. omits the second citation इति सेतौ.

LXX. 1. Ta. Tb. उक्तविशेषाणां. Tb. had षो; then ए mark is crossed. Ta. धातूनामकारन्तरत्वं. Then आ mark added after र below line. Tb. After चुं there is *Anusvāra* to mark doubling and is scored. 2. P. omits वडइ and संकुचइ. 3. Ta. Tb. P. omit इत्यादि.

LXXI. Tb. अणादेशे. Then ण scored and ड written below it. 1. Ta. Tb. P. रूपाणि. Ta. A letter started after पा and scored and णि follows. 1, 2. P. भवन्तीत्यर्थः 2. P. has भाएइ also before भाइ, and खिज्झइ कुज्झइ after चिट्ठइ. 3. Put a full stop after इत्यादि. 4. Ta. After विनापि a letter written and scored and प्र written after that below line with a cross mark above. Ta. Tb. omit रूपान्तराण्यपि. Ta. Tb. साधवः for साधूनि. 3, 4, 5. P. has in the place of the entire portion सर्वत्र up to end the following; सर्वधातूनां अदन्तत्वमुद्भाव्य विनापि विहितानादेशान् प्रयोगानुसारेण रूपान्तराण्यपि संग्राह्याणि इत्यर्थः Colophon. Ta. Tb. इति प्राकृतवृत्तौ सप्तमः परिच्छेदः P. इति रामपाणिवादकृतायां प्राकृतवृत्तौ सप्तमः परिच्छेदः.

PARICCHEDA VIII

I. 1. P. परिच्छेदपरिसमाप्तेः Ta. वर्धीयन्त.

II. 1. P. omits दाने. 2. P. omits पृच्छायां and निवारणे.

III. Ta. Tb. P. चिअ चेअ. In Ta. one चि written and scored and another चि follows. After चिअ a letter, perhaps ने written and scored and चेअ follows. 1. P. एतदवधारणेऽर्थे वर्तते. 2. Tb. There is an *Anusvāra* after च्चिअ and before स; it is scored. 3. Ta. Tb. इत्तिविसेसो. Ta. Tb. P. भासाजाहोइ. P. ताहोइ.

IV. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. P. omits सूचनायाम्. 2. P. omits पश्चात्तापे. Ta. Tb. दिट्ठो सा. P. omits विकल्पे. Ta. Tb. खाणू. In Ta. a letter started after ख and scored and the आ mark follows.

V. Ta. Tb. P. omit first sentence. Ta. Tb. तिण. 3. Ta. Tb. P. खळ्हिअओ. Ta. Tb. पवसिहिइ. P. परिसिहिइ. Ta. Tb. P. सुव्वइ. Tb. After जणं a letter written and scored and मि follows.

VI. 1. Ta. Tb. P. first sentence missing. P. omits निश्चये. P. अअं राआ खु. 2. P. इयं हु राअदिणी. Ta. Tb. P. omit वितर्के. 3. Ta. Tb. P. omit संभावनायाम्. P. णेण खु देवदत्तेणं होदव्वं.

VII. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. P. आअदोसि जजे राअं कुण रे णो मणोहरं. 3. Ta Tb. P. omit इति.

VIII. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. Tb. विक्खम्भ. 2. P. has इति राजशेखरः after citation. P. omits last sentence.

IX. Ta. Tb. अनन्तर्ये. 1. Ta. Tb. omit first sentence. P. आनन्तर्येऽर्थे णवरिअ इति निपातः स्यात्. 2. Tb. बंसुर. Then सु scored and धु written below it. P. omits इति सेतुः

X. 1. Ta. Tb. P. omit up to क्षेपे (inclusive). P. अमदोसि. 2. Ta. Tb. P. omit विस्मये. Ta. There is, after अ, the *Anusvāra* to mark doubling; there is also च्छे (written in Malayalam as छशे) after. Then श is scored. Tb. अछेरं; then *Anusvāra* to mark doubling added before it below line. After रं there is also *Anusvāra* to mark doubling and is scored. Ta. Tb. P. omit सूचनायां. Tb. ऊ बोरो एसो.

XI. Ta. After किणोप्र there was श्रे; then श is scored off and there is शं written after that. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. Ta. Tb. किणो तुहिं । का चिट्ठसि. In Ta. there are many letters written and scored between ट्ठ and सि. P. किणो तुहिं को चिट्ठसि.

XII. Ta. Tb. अप्पो अम्मा. Ta. After सूच a letter written and scored and ना follows. Ta. सभाषणेषु. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence and दुःखे. 2. Ta. Tb. P. omit सूचनायां and संभाषणे. 3. Ta. After वित्थ a letter written and scored as leaf is injured and रे follows.

XIII. 1. Ta. Tb. omit हळाहीति before निपातो and अर्थे after निवारणे. P. omits the whole line.

XIV. 1. Ta. Tb P omit first sentence. Ta. Tb. जुउच्छिदं.

XV. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. Ta. छेभण. 2. Ta. कहं कुसे. 3. Tb. गह्ले वळे; then ह added below line before व. Ta. Tb. omit इति कंसवधे. 2, 3. P. omits the citation. 4. Ta. अइ मुसुंच; then first मु scored. P. omits this example.

XVI. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence.

XVII. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence.

XVIII. 1. Ta. Tb. P omit up to संभाषणे (inclusive). 2. Ta. Tb. P omit रतिकलहे. 3. Read भुआहि. Tb. वेड्डणं. 4. Ta. Tb. P. omit इति. 5. Ta. Tb. P. omit आक्षेपे.

XIX. 1. Ta. Tb. P. त्रय एते. P. वर्तन्ते for स्युः. Omit first example. 2. Ta. Tb. दंतकंति. 3. Ta किच. Ta. had *Anusvāra* to mark doubling after ळं which is scored. Tb. भोइ. 4. Ta. Tb. P. omit इति.

XX. Ta. Tb. अंघो. Ta. आभिम्यमुख्य; then म्य scored. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. Ta. had *Anusvāra* to mark doubling after अं in अंघो, which is scored. Ta. Tb. बहुण, perhaps a mistake for बम्हण. Read बम्हण.

XXI. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence. Ta. Tb. ह्मि.

XXII. 1. Ta. Tb. P. omit first sentence.

XXIII. 1. P. शेषशब्देनाभिहिताः Tb. एषामत्र. 3. Ta. Tb. omit टोडः Ta. Tb. ओ सौ. 4. Read यथा before पडइ. 5. P. has पाडवं for पाअणं and केसवो extra after माहवो. P. omits all the passages after इत्यादि to the end of the commentary. 8 Ta. Tb. राममाधवादयश्च. 9 Ta. Tb. omit दोग्घट्टो; but have गजः in the *Chāyā*. 10. Ta. Tb. omit इत्यादि. Ta. Tb. रडयोर्ळः 12. Ta. had मपि repeated after तद्भवमेवेद; then first मपि scored. Ta. Tb. omit ठोढः and have टोडः after नोणः in next line. 14. Add तावदत्रैवान्तर्भूतोऽयमपि विशेषः after विशेष इति. Tb. has करधृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः after colophon, which has only प्राकृतवृत्तौ; there is also समाप्तं चेयं प्राकृतवृत्तिः